

સુધરેલી રીત મુજબ
વર્નાક્યુલર ટેકસ્ટ બુકમ રીવિઝન કમિટીએ
જરૂર તૈયાર કરેલી. ❀

સાતમી ચોપડીના અર્થ

જેની અદર શબ્દાર્થ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અને રૂઢ
બને રીતે, કવિતાનું મિલરણ-રકુટીકરણ,
પાઠના સવાલ, કવિતામાં આવેલા
ભક્તોની ઓળખાણ વગેરે.

રચનાર-મૈસર્સ. સી. ડી. રાહ. એન્ડ કો.

Reg No 85 રચનારનું ઠેકાણું-શાહપોર-મુગન.

પ્રમિદ્ધ કર્તા—C M Shah

પ્રમિદ્ધ કરવાનું ઠેકાણું-શાહપોર મુરત.

આ પુસ્તક અને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આકટ મુજબ
રજીસ્ટર કનિ-યુ છે

ગણનાર-રધુભાઈ લલ્લુભાઈ દેશાઈ.

૧૫વાનું ઠેકાણું-શ્રી અનાવિલ પ્રી પ્રેન મરાનપુરી ભાગળ મુરત

કિ મન રૂ. ૦-૧૦-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ડા. બા.
અમદાવાદ
ગ્રંથાલય કોડ નં.
૧૧૪૩૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૬૧૪૩૬ ધર્મીક

પુસ્તકનું નામ સ્વામી મોહન ૨૫

વિષય મૃદુલ ૮૪૬ ૬-૨૫

મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. લ્હા.

સાતમી યો પડીના અર્થ.

પાક ૧.

નામરિક=એક ગામ કે નગરમાં વસ
નારા લોક
દેશજન=એક દેશમાં અને એકજ
રાજ્યના અમલ નીચે વસનાર લોક
આચરણ=કામ, વર્તન (આ=મર્યાદા
વાચક ઉપસર્ગ+ચર=ચાલવું+અન=
કિં વા પ્રત્યય)=મર્યાદામાં
ચાલવું તે
રાજ્યના અગતી=રાજ્ય તરફની,
રાજ્ય પ્રત્યેની
નગરવામી=(નગર=શહેર+વાસી=રહે-
નાર)=શહેરમાં રહેનાર
આણુ= ફા દુવાઈ
પ્રતાપ=કીર્તિ, મોટાઈ
નાગરિક ધર્મ=દેશજન તરીકેની ફરજ
કે તેજન=મદદ, આશરો
નાકો=નુકસાન, હાનિ
વાર્થ=પોતાનું બહુ, (સ્વ+અર્થ)
ભગ કરે છે=પાળના નથી

શાખ=આખર, વટ
બટો=નામોશી, હીલુપત
બહાને=નામે, નિમિત્તે તે
જનમ ડળ=પ્રજા, રૈયત, નાગરિક
જનો(જન=માણુસો+મ ડળ=ટોળુ)
માણુમોનુ ટોળુ
લોપ=નાશ, અદ્ય (સ લુપ્ત
ઉપરથી લોપ થયો છે લુપ્ત=ધાવું=
લોપ કરવો)
વફાદાર=(આ) નીમકદલાલ
(વફા=ફાયદા, ગુણ+દાર=વાળો)
ગુણુ કરનાર, વિસ્વાસુ
દેષ=અદેખાઈ
બદોખરત=ફોસલાકગાતિ, મોઠવણુ
અદાલત=ફાકોર્ટ ઇ-સાફની કચેરી
પચ=ડણુઆનો નિકાલ કરવાને
પાચ કે વધારે માણુસોની જે ટોળી
હરાવી હોય છે તે, (તેમાંનો એક
માણુસ પણ પચ કહેવાય) જુ-
રી એમાંનો દરેક માણુસ એમે

સર કહેવાય છે
જીવાતી=સોગળ લઈને જો કંઈ
કહેયું કે લખાવેલું તે
અનિત કર=જોવાતી જગ્યા સમધી
જો કંઈ આપવા પડે તે (અનિત
અપાતીના કારણે અનિત-કર
જેમ) એ માનુ=કહેયું (અનિત
જોવાતી જગ્યા કરવામાં લી.)
અનિત કર=અનિત કરવાની જો
કંઈ અનિત કરવા પડે તે
અનિત કરવા=અનિત કરવામાં
લી જો લી, લાગી, સરખી
અનિત કરવામાં અનિત કરવામાં
અનિત કરવામાં અનિત કરવામાં
અનિત કરવામાં અનિત કરવામાં
અનિત કરવામાં અનિત કરવામાં

સવાલ—નાગરિક ધર્મ એટલે શુ તે દાખલો આપી સમજાવો
નાગરિક ધર્મ ન પાળવાથી શુ શુ નુકસાન થય છે ? રથાનિક કર
અને રાજ્યના કર આપણે શા મટે આપવા લેઈએ ? મુનીસીપાલીટી,
લોકસભા, નેશનલ, અને ગ્રામ પંચ એટલે શુ તે સમજાવો
નાગરિક ધર્મ કરાવના તેના યોગ્ય નામ કે શું ?

શ્રી ૧૦.

મન્યુન-વૈદ્યાનો (ગ્રામી=પર્વ દિ
શા નિર્વિદિ ગા મ) પર્વની
ગિયા નામના નેથી ઉભા
પાળવા ।

મોગાગનિયા=જાણના ગોળા સ
બની શિષ્ટા (મ=આકાર-ગેળ
=ગોળ + વિદુ=જાણુ + ય=યોગ્ય
ગ=ગરી નિતો પ્રત્યક્

મ ગોળન=ગોળા સાથે સ + ગોળન
=ગોળા સાથે ગોળા સાથે મ
=હોલુ) મિશેષ કરીને નર્મ
મ મનના નામનુ આપણના
હોનાપાડુ)

સજ્વેદ=સ્તુનિતો વેદ (જે વેદમા
ધણા મત્રો આવેલા હોય છે
તે એમા ૧૦૨૮ મત્રો છે)
(સક્ર=મત્રો + વે) એ ધણા પ્રા
ચીન ગ્રંથ છે હિંદુઓ એને

૦૪૨ ગ્રંથ ને ( )

૧૨ એશુ=નાયુ ૧૦૦
યન=તેલની માટી દોમ કર-
વામા આવે તે (રજ ધાતુ=
૩૧ ૫૦)

નિર્મિતુ=૧૦૦૦ જેતુ તે,
૧૦૦૦ નિર્મિતુ = જેતુ +
૨૧ નિર્મિતુ ૨૧

ગ-ક્રા ૧૦, ૨૦, ૩૦ એ-ભાગ
૨૦ = ૧૦ ૨૦ નિર્મિતુ ના પ-
ટના ૧૦ ૧૦ ૨૦ ૩૦ ૪૦ ૫૦
(નાત્ર ૧૦) અશ્વિની, ભરણી
કૃતિકા (ગર)

સન=કાલ પાણુ પ્રાણુને કાપીને
હોમનામા આવે એવો માહ
હોમ (સદ્ ધાતુ=કાપડ)
અમાત્ર=પૂર્ણ (સમ+આત્ર=મધ
કરેલુ તે)

અવલોકન=આગીકાથી જેતુ તે

દક્ષિણાયન=સૂર્યનું વિષુવવૃત્તથી
દક્ષિણ દિશા તરફ જવું તે
(દક્ષિણ+૫=જનુ+અન=કિ વા પ્ર)

દેવકાર્ય=દેવના સબધનું કામ,
દેવોને પ્રમત્ર કરવાનું કામ
અરુભ=માઠો, લાયક નહિ તે
વિષુવ=વયો દિવસ

રશિ=કાન્તિસ્તતા પટાના જે સ
ગ્રખા ખાર ભાગ કરેલા તેમાનો
ફેડ ભાગ જેમકે કુભ, મીન,
મેષ વગેરે

જ્યોતિષ રાસ્ટ્રી=આકાશી પદાર્થનું
જ્ઞાન ધરાવનાર માણસ (જ્યોતિ
ષ=આકાશમા તારા, ગ્રહો વગેરે
જે જ્યોતિષ છે તે+રાસ્ટ્રી=સાર
જ્ઞાન ધરાવનાર માણસ)

પાટલી પુત્ર=પટલા ગંગા ને શોણ
નગીના સગમપર શહેર છે એ
અસત મગધ રાજ્યની રાજધાની
હવુ હાલમા અશીલુના વેપારને
માટે પ્રખ્યાત છે

આર્યભટ્ટીય=આર્ય ભટ્ટ બનાવેલો તે
ફેનિક=દિવસની (દિન+ધક)

વિવરણુ=વિવેચન, ખુલાસો (વિ=

વિશેષે કરીને+વર્ણુ=વર્ણન કરવું)
પ્રિશેષે કરીને વિસ્તારપૂર્વક સ
મગવવું તે

બૃહત્ સહિતા=મોટીમા મોટી સ
હિતા (બૃહત્=મોટી+સહિતા=વેદ
મત્રોનું તારણ)

ભારતવર્ષ=ભરત રાગનો દેશ
(ભારત+વર્ષ)

ભૂપણુ=શણગાર અલકાગ (ભૂપ્=
શણગારવું)

સહ્યાદિ=સહ્ય પર્વત, પશ્ચિમઘાટ
(સહ્ય=વિશેષ નામ છે+આદિ પર્વત)

સમકાલીન=એક સમયમા થયેલા
(સમ+કાલ=વખત+ધન)=સરખા
વખતવાળા, સાથે થયેલા

વૈષ્ણવ=વિષ્ણુને માનનાર

વિષ્ણુ=અણુઓમા પણુ જે વ્યાપી
રહેલો છે તે (વિપધાનુ=આપવું)

મહેશ્વર=મોટા ઇશ્વર (મહા+ઇશ્વર)

શિરોમણી=શ્રેષ્ઠ (શિર+મણી+મ-
ણી=માથાનો મુકટ)

સિદ્ધાન્ત શિરોમણી=સર્વથી શ્રેષ્ઠ

સિદ્ધાન્તો જેમા કહેલા છે તે

દતકથા=મોઢાની ચાલતી વાત

(ન=દાન+કથા=સાત) દાનતી
સાર્થ મનનય કે મોટાની ચા-
વતી વાત

જનમનુડળી=જનમ વખતની પ્રાણી
(જનમ થયાનો વખત નોડી ગળી
ને ઉપગ્રથી ને જનમનારનું
ભવિષ્ય જુવું નીરડશે ને તપા-
સના માટે જ્યાંતિય શાનીયો જે
કુડળી કાઢે છે તે)

માળવિધરાયેગ=ન નપણુમા વિનના
થરાતો વખત આવે ને
(બાળવિધિ=વિનના+નપણુમા
=નાગી જ્ઞાતિનો પ્રત્યય+યેગ
=વખત)

અમન=મરે નહિ તે (અ=નહિ+
મર=મરવું)

મનુત=જે ગાગી રીતે ગીતે સરડાગ
યતી છે તે (સમ=સગી રીતે+
કૃત જેમા કૃ=કરવું, કરેલું)
જેવું મારિત્ય પર્ણુ છે તે

ભાસાન=ખીજ ભાષામા ઉપારો
કરવો તે

સવાલ—હિન્દુસ્તાનમા હં સ ના આરક્ષા આજ સુધીમા

ક્યા ક્યા મહાન ખગોળવેત્ત એ થઈ ગયા તેઓ ક્યા સનમાં

ભૂનિતિ=પૃથ્વીને મપસાતી રિત્તા
તે ભૂ=પૃથ્વી, નિતિ જેમા મા
ધાનુ=મપવું)

ગણિત યત=ગણિત વિદ્યા મપધીવું
જે પ્રગા ને ગણિત અધ્યાય=

પ્રગણુ મપો ને અગ)
ગેગ ય =મપના અગીવું
પ્રગા (ગે ૧-૨ ડાગ+મપાસ=

પ્રગા)
નિરીત્તા=મગીગા જેવું તે (વેગ+
પ્રા=જેવું-આ નાગી જ્ઞાતિનો
પ્રત્યય

નિપણ=નપણુ વિવેચન યથથ
ખુનાળ, વગુ વલુક તે

ખાન કનુ=કી પવુ
કર ૧ ૩-૧-૧ ન ને ૧થ

(કુતુહલ ને મા અજનમ)
ગણિત ન=ગીયો નાનાગે
અગેશ દા=ગી ૧-૧ જાણનાર
નખીમો મપણુ નેગી ગણેશ
વિગેન નામ છે)

નિપુણ=હેનિયાગ પ્રીયુ

અને કયા જન્મ્યા હતા ? તેઓએ કયા કયા પુત્રકો મનાયા તે
હોઁ ભાગ્યવાન વિશે જે જાણતા હો તે કહો

પાઠ ઉપર ભુ પ્રાર્થના.

અતયામી=મનના વાતને જાણનાર
(અતન=અદન યા ધાતુજન્ય)
દીન નારણા=ગીર્ણને આજરો આ
પનાર, (દીન=ગીર્ણ+ગણા=શરણ
આપનાર, આજરો આપનાર)
અનુપમ=પ્રેમ સર્વોત્તમ (અતન-
નહિ-ઉત્તમ પે ઉપમાડુ કુડ
અપ એ ઉપમા=મનમર) જેની
બગેચા કોઈ નથી તે
હિતકરણા=પણ કરન રિત=ભડ
+કરણા કાવુ=કરનુ કેપથી
=કરનાર)
પ્રભા=નેશ (ભા નાતુ=પ્રેમ)
વિશ્વ=વિશ્વ
નિમત્ત મુખ=નિમત્ત મુખમાળ
(પ્રિ=પ્રિય દીને નન=મન+
મુખ, નિશેષ દીને જેના મુખ
પર નેન નરી તે
અદભુતે=આદ્ય ઉત્પન્ન થાન
એની કૃતિઓ (મર્મ, ચર, આ

કાશ વગેરે)
જ્યોતિ=પ્રકાશ તેજ
પગ પગમ=અર્થથી દર, પેપેપાર
આલિ=મૂળ પુષ્પ
શુદ્ધ=શુદ્ધ પવિત્ર
પુષ્પ પુરાણુ=આદિ (પુરુષ=શુભામા
શુભો+પુરાણુ=શુભ)
સુજન=મહિનુ પેદા થવું
પ્રવચ=કવને અને પુત્રીપન પાણી
કરી નળવુ તે મૃતિનો નાન
અહરનિશ=રાત દિવસ (અહ=દિ
વસાનિશ=રાત્રિ)
ગોપાળ=ગાયને પાળે એટલે તેવું
ગણુ કરે તે ગો=ગાય, પાલ=
પાલનાર)
શિવ સદન=કલ્યાણનુ ઠામ (શિવ-
કલ્યાણ+સદન=ઘર, ઠામ
ગેઝલી=એ, એડલો
જનન માણસ માત્રનો
નિભુરાયા=અર્ધઆંધી રાત્રન
હીણા=વિના, વગર
દગ્ધ=દર્શન

પાઠ ૩. પ્રભુ પ્રાર્થના.

સમજીતી—હે ! મનની વાતને જાણનાર, જીવના જીવનરૂપ, ગરીબને આશરો આપનાર—સરણ આપનાર, પિતા, માતા, બહુરૂપ, શ્રેષ્ઠ સખા, લલુ કરનાર, મનુષ્યના તેજ, જીતિ, માર્દર્ય, 'પત્ર વંકવ એ બધા ઉપ ગંગાના નિર્મળ મુખરાળા માંથી પ્રભુ હું આપને નમન કર છું, વસ્ત્ર વસ્ત્ર છું દીપ મુખ્ય વાત નમુ છું, વહુ છું બાહીના બધા રાગના પ્રમુખ વધારો છે, વદ્ર, ગ્રહ મંડળ, આકાશ ગોચર) સર આશ્રય પમાડે એવી વસ્તુઓમાં મોટી જોતાં પ્રકાર જોડુ, આખ, મદ્ર ને રસના જેવું તેજ ની તાડ ઉપ હું વધારે અદ્ભુત જોડુ છું હે પ્રભો ઉપર ગણવ્યા તે સૈના કરતા પણ દિગાની શૂન્યો અધાન નિર્ગોળ, રૂઢી અને હંડા આકારને (તાના પ મ ને . હે ભરી નાતે) તું સર્વથી દર જોડે છે (૨) દીપ ન્યામનુ તેજ પણ અનુભવ નથી છે, આમા કવિ પદ્યની એકતા નાની તેડુ સત્ય નીપણુ સિદ્ધ કરે છે, અને સર્વથી ઉગા ઇન્દ્ર ને જીડનો કપરાનુ કાગડુ તે અન્ય સવ વસ્તુઓપર નજર નાખી રાકે તે છે હે ' પ્રભુ તુ અઘ પુરુષ છે, પવિત્ર પુરાણ કવિ પુરાણ પણ તુજ છે, સજિને તુ ધરે છે અને તેની ઉત્પત્તિ અને લયમા પણ તુજ છે અથવા ઉત્પત્તિ અને લય કરનાર પણ તુજ છે અમાના ધર્મોનુ ગત દિનમ ગઢાણુ કરનાર પણ તુજ છે, અત હે ' કપાણુના હામ (પામ પાપી ક પવિત્ર સવળા મનુષ્યોનુ કલ્યાણુ રૂપ તુજ છે (૩) સધળી જડ વસ્તુઓ અને ચેતનનો તુ એકલોજ પતા છે, તુ મનુષ્ય માત્રનો ગુરુ શિક્ષા આપનાર છે, મોટો છે અને ધણો પૂજ્ય છે હે દેરા, તારો વોદામા તારા જોવો કાઇજ નથી અને થજે પણ નહિ હે સર્વવ્યાપી

ઇશ્વર તરથી અધિ- તે કાણુ હોઈ શકે ? ૪) તુ જ્ઞાનમા
 નમે છે અમાગ હૃદય કમળમા પણ તુ વામો નમ છે, એટલે
 તુ અંખોમા આગ છે (જ્ઞાનમા વપે છે તેથી) પણ હમેશા
 પામેજી હમે છે, (કન્યમા છે તેથી) હુ આત્માને ટાળીને, દેહે લગી
 લગીને નમુ છુ, હજો વાર નમુ છુ હે ! પ્રભુ વળી તમો મારા
 નારજાર છે પદોન્મત્તે (૫) હે ! પ્રભુ આ અમત્યોમાથી મસારિક
 ઉપદિઓમાથી શ્રેષ્ઠ અત્યે જે નાશ વગરનુ છે એવા અત્યે) તુ
 મને યજ્ઞી નમ્યગી ઉડા અધારામાથી (ગાદ અધારામાથી)
 તુ મો પામ તેજ સમીપ લઈ જા હે ! નાથ આ મોટા મૃત્યુના
 ભડાચ (ન્યા દેહ વડુનુ મરણુ થાય એવા આ લાલુભગુર
 જગ-માથી તુ મને અમન પામે લઈ જા (અમન પીધાથી મા-
 મ્મનુ થય નહિ (એ અમન તે ઇશ્વરસાન મર્ગ) હુ તારા વગરનો
 છુ, તો તુ મને તારા નશનતા દાન દઈ જા મતલમ કે એક વખત
 તુ મને તા આનંદીત ગ્વડા મતાવ) હે ! પિતા જેમ જગતને
 ની । પોતા ના ના સાગર નહે છે, અને સન નહીઓના પાણી
 જે જા ને ન ને હે છે, તેમ હમેશ માગ અનંતપી પ્રનાહતી
 અ પોતા ના ના પો પુન્યના નહાસાગરની પ્રભુ તારા લણી
 હુ ( ) ની ના ના ના ના અને નીઓના ગરુ તે જાની
 જા ની ને ના ના ના ઉપનાનકાર થયો છે કાયાથી થતુ, ધડીએ
 પ્રાપ્તે ના ના ના ના ના થયો થતુ, ઇન્દ્રિયોની કૃતિથી થતુ, મારા
 મન વિશે ને ના ના વિચારો) હુ હુ છુ તેઓ થતુ, વમાવથી
 આત્મજુગી ગીતે, કે બુદ્ધિધૂરક સાડ અથવા નાડ ને કાઈક ડર
 હુ, તે અત્યુ તરા ચાચુન વડ હુ ને નિરંતર હુ છુ)
 તો હે ! પ્રભુ આ તારીને મારાપર કૃપાદ્રષ્ટિએ જોને ( ) દીપ -

આમા કવિ કાગિક, માનસિક અને ઇદ્રિયોથી થતુ પછી તે ચાહે તે ઇરાદાપૂર્વક થતુ હોય અથવા અમલો થતુ હોય તે મર્મ પાપનુ પશ્ચર આગળ નિવેદન કરે છે, અને તેમથી નુ મો બચાવને, મારાપર કૃપાદષ્ટિએ તેને એની પ્રાર્થના કરે છે

પાઠ ૬.

દ્રવ્ય=જે જે વસ્તુ માણસને જરૂર
રતી અથવા ઉપયોગી હોય
અને જે મહેનતથી મેળવી શકાય તે

ઉત્પાદન=પેદાશ, ઉત્પત્તિ, ઉત્ત=
ખજાર+પન=પડનુ+અન)

સૃષ્ટિ=મનનાંતેયુ (સૃજ ધાતુ=મના
વતુ)

મુડી=સગ્રહ કરેયુ દ્રવ્ય, ભડોળ,
પુણ, શાપણ

કરજ=દેવુ

કેશુદાર=દેવાનાળા (કેશુ=નુ+દાર
=નાળા)

દ્રવ્યવાન=પૈસાવાળા (દ્રવ્ય=પૈસો
+વાન=નાળા)

ભોયભાડુ=જમીન (ભોય=સારી
જમીન+ભાડુ=ગેતાળ જમીન)

રાચરચીલુ=સરસામાન

દોરદાકર=દોર વગેરે

ખનીજ=ખાણુમાથી પેદા થયેયુ તે
(ખત્ ધાતુ=ખેત્તુ, ખની=ખાણુ+
જ=જન્મવુ, પેદા થતુ) ખાણુ-
માથી પેદા થનાર

ઓગ્નર=સાહિત્ય હથિયાર

નુગજાતતા=નુગણ અને એવુ ખીજી

વામણકુસાણુ=નામણુ વગેરે

પ્રત્યન=નજર અગળ પ્રતિ=સામેન
અક્ષ=આખ) આખ સામે

પગેલ=નજર ન પડે તેમ, ગુખ
પણે (પર=પાછળ+અક્ષ=આખ)
આખથી પાછળ

ઉત્પન્ન (સ) પેદાશ

ઉપભોગ (સ) ભોગવટા, વહીનટ
કરવો તે

અનાયાસે=જરૂર મહેનતે (અન્+
આયાસ=મહેનત) મહેનત વગર

સબ્ય=સબ્યતાવાળા, સાગ વિવેકી

લક્ષણુ (સ) ચિહ્ન (લક્ ધાતુ
તાકીને જોડુ)

સવાલ—છગનલાલે પેલા કણુખીને લિખારી શા માટે કહ્યો ? અને તેમા ખોટું શું ? દ્રવ્યવાન કોને જાણવો ? ભોયલાહુ, પરમાર, ટોરણકર એવે શું ? પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એટલે શું ? દ્રવ્યનું ઉત્પાદન શી રીતે થઈ શકે ? સૃષ્ટિના અને કુદરતના પદાર્થોની વ્યાખ્યા આપો. મનુષ્ય માનને નિવાહને માટે કયા સાધનો જરૂરના છે ? દેહનગર અને લેલુદાર કોને કહે છે ?

પાઠ ૫.

ભિભાગ (સ) જુદા જુદા ભાગ
(વિ=વિગ્રહ કરીને-ભાગ, ભાગમા
(ભગ્ન ધાતુ=ભાગવું)
લીકલ=વાટ
નીડ=નીચતા રહેનારી
સમક (સ) જથ્થો, ટોળું (અમ=
આયે+હેલ=હાલ હાલ ધાતુ ઉપરથી
સપ્રસારગ પ=હૈવુ આયે
વહેવું
અર્થ ભાષા=પોતાના દેશની ભાષા
અન્ય=અન્યત્રતાનના રહેનારી
યાગી=એ અમ તુ. આતના ને
ડીંગ પ્રાતના ગ્લેસની હતા, પલુ
મુસામાનોએ નાની ટાટયા પડી
જુદા જુદા દેશમા વેગઈ ગયા છે
તેઓ માનનાડી માણીઆને મળતા
આવે છે મતલમ કે જગરા

વેપારી છે

નર્ણુ=રંગ
વડ વણો=જેની ચામડીનો રંગ
વડના રંગ જેવો છે તે
ગોત્રી=ગુળના, પશના, ગોત્રના
ભોગલ=ભાગોલિઆના વતની
તથાપિ=તોપણ (તથા=તો+અપિ
પણ)

દ્વીપ (સ) ઝંટ (દ્વિ=એ+અપ=
પાણી સધી થતી વખતે અ
પનો ધપ થાય છે એટલે દ્વીપ
શબ્દ થયો છે

બહુધા=ધણુ કરીને
અન્યય=ધણા ઝાડોના સમુદવાળું
અથમ ઝાડ વિનાનું જે મોટું
મેદાન તે, જગલ રાન

પાઠ ૬.

સૃષ્ટિ (સ) દુનિયા (સજ ધાતુ=

બનાવવું)
 રમણિક (સ) શોભાયમાન
 આગમ (સ) વર્ણમા ગાયન
 નૃત્ય કરનાર સ્ત્રીઓ (એ) નપ,
 મોહિની ને ચાતુરિ એથી મ પત્ર
 છે, એમની મ ખ્યા આફ કંગડ-
 ની છે પલુ તેમા રભા, ઉર્સી
 તિલોત્તમા, મેનડા એ મુખ્ય કે
 ઝપિઓના તપ ભગ કરાવના
 છદ્ધાસરાઓ મોહનતો આગમ
 સમુદ મથા કરના દામીસદ
 વતમાન નીકળી ભી (અપ=
 પાણીનસર ચાતુરિ ગરુ)
 (પાણીની પે જે સગા મથ તે
 મનવન કે એમની ગતિ પાણીના
 જેના જેવી છે)
 સ્વર્ગસાની=વર્ગા જેનાર, તે
 આ શહેરનુ પહાડો ને વીધે પરમે
 શ્વર તરફથી રક્ષણ થયેલુ હતુ
 =મતલબ કે ગહેરની પારે આજીએ
 કુ ગમે આવેલા હોસાથી એને
 કૃતિમ કોટની જરૂર નહોતી
 એવા કુદરતી કોટથી કોષ દુમ્મન
 આવી શકતો નહિ

શોભિતો સ) શોભાયમાન (શોભ
 ધાતુ=શોભિતુ)
 વગ=નૃત્ય
 યથ યિત=જેવુ હોય તે પ્રમાણે
 (યજ=જે પ્રમાણે નિયત એમા
 ન્યા ધાતુ છે
 આગત=મૂલનુ આથમવુ તે
 નપ=અ ન
 મનોભવ=નનનુ દરખ કરે તેવી
 શ્રમ=મહેનત
 નાટકનાંગી=નાટક કરવાનુ મનન,
 નાટકની માટે શાળા
 નિર્માણ) દામ કર (નિર્મ=
 નામ નિર્માણ)
 રાત્ર્યપદ=રાત્ર્યનુ પદ, રાત્ર્યપદ
 કમચિતજ=જન નેજ
 પદાર્થ=પામણા જનવર સ-
 મકન પાદનુ ઉપથી પક્ષ=પાખન
 ઠન=નાશી
 નાદ=આવાજ, રા
 ગગેગી=જુદી જુદી જાતના
 રગરાગા
 વિન્મન થતુ=નાશ્ય પામવુ
 વિન્મન રિનધાતુ=હાવુ

આવાવરથા=નાનપણુ [આવ=નાન
પણુ+અવરથા=અધિતિ]
વક્રીભવન=નાકા થયું તે (વક્રી=
વાદા+ભવન એમ) બાધાતુ=થયું
ખાઈએ=ઉડા કાતર
મેધગજ ના=વરસાદની ગર્જના,
વરસાદનું ગાજવું તે
ભયાનક=ભય ઉપજાવે તેવો
ખાના ધ તા હોય=ભય કરવાગે છે
લીનું ડગર=ડગના જેવું લીનું
વાળું લીનું, લીનું ઝમ
સજ્જન=જન અર્થે, હાતા
(સ=આયે+જન)
પ્રપુલ્લિત=પ્રસન્ન આનંદી (પ્રપુલ્લ
પાતુ=નવું)
અગણિત=ગણાય નહિ તેના
(અ-ગણિત)

નાનતાલાલ ઉચિ એ અનિર દલપતગમ હાહાભાદના પુત્ર.

પાઠ ૬.

ભય નય (અ) હન કે ફોલ્લો
પોટ
ગરી=મોડુ વિગાળ , અ ગુર
ઉપગ્રી)
અરાધુ=અરણ્ય, યોદ્ધા પહેલાનું

કુ ગગ દૂરથી રળિયામણા=કુ ગર
દરથીજ શોભાયમાન લાગે છે
પણુ પામે જઈએ તો ઉપર મોટા
મોટા પત્થર વગેરે આવેલા હો-
વાથી શોભિતા લાગતા નથી,
પણુ ભય કર લાગે છે (આ
પણનમાં એવા વિડક ગુણ
દર્શાવ્યા છે)
વધારે ઝડપથી ફોડ્યા હતા=યોડી
બુદ્ધિમા ધડપણ પ્રાપ્ત થયું હતું
મનુષ્ય કે જીવાનીનો વખત
જલદી પુરો થઈ ગયો
ક્રોધચક્ર=કાળનું ચક્ર વખતનો
ફેરફાર
અનાગે=આખે ગરીર (સર્વ+અગે)
તીપો=હક કરે એવો, પોતાની જડ
છોટે નહિ તેવો

નાના રમતુ ઝમઝમ

'નાન=નાન, વાનટા
ઝમઝમ=ઝમઝમ, ચળકાટ
હનુખી=હનુખાના રમતુ, નનુ, લાન
અ કેન (સ) નિશાનીવાળો (અક=
ચિહ્ન કરવું)

સત્તાન (સ) પ્રજા, ઠેઆ છોડરા
 પ્રેમભક્તિ (સ) નેહ સાથેની સેવા
 કરત=કરે છે
 રક્ષા (સ) સલાળ, રક્ષણ, (રક્ષા
 ધાતુ=રક્ષણ કરવું +આ=તારી
 બાતિનો પ્રતિય)
 દ્વારેશ=(સ) દ્વારકાનો નાથ, રણ
 છોડણ (દ્વારકા+ઈશ=ધર્મી)
 ખરેખર=ખુદ
 મુભટ (સ) બોદા, લડવૈયા
 જુદુ રમણ=નડાઈમાં જુઝવું તે
 રત્નાગર=મહાસાગર (સ રત્નાકર)
 વીર (સ) બળવાન
 પૂર્વજ (સ) પહેલા જન્મેલા, વડ
 વાઓ, ધરડા વરડા (પૂર્વ=પહેલા
 +જ=જન્મેલા
 જયકર=ફતેહ લેરેલી

શોયે=શોભે
 રમ=શોભા, તેજ, બહાર
 સત્વર (સ) તરત, જલદી, એકદમ
 શકુન=ચુકન, કામની શરૂઆતમાં
 જે સાગ ચિહ્નો થાય છે તે
 જેમકે, ગાય, પત્નીઆરી, વિદ્યાર્થી
 વગેરે સામે મળે તે
 મ'યાજ્ઞ (સ) બપોર (મ'ય-આ-
 હન=દિવસ)
 ધૂમે=મહાલે
 નર્મદા=નર્મદાશરૂર કવિ સુખ
 આપનાર [નર્મ=સુખ+દા=આપ
 નાર]
 સાથ=ટોળું
 શૂદ્ધ=સેવા કરનારી જાત
 વદ્યા=ઓટયા [વદ્ ધાતુ=મોલવું]
 આર્યધર્મ=શ્રેષ્ઠ ધર્મ, સદાચાર

પાઠ ૬. ગરવી ગુજરાત

સમજીતી—હે! ગુજરાતની નિશાળ ભૂમિ તારી ફતેહ થાઓ,
 તારી ફતેહ થાઓ, હવે અરણ્યથી ઝળઝળા રહેલુ પરાકીર્ણ શોભે છે
 સૂર્યોદય થવાનો [ચંદ્રતી થવાનો] વખત આવ્યો છે તેથી તારાપર
 રોહ અને શૂરાતનના ઉંચા ગુણની નિશાનીવાળી ધન ઝળાઝળા
 કરતી શોભશે, માટે તું તારી પોતાની નમામ પ્રજાને રોહ ભાવથી
 [એક બીજાની ને તારો] સેવા કરવાની રીત શીખવ. તારી જાત-

જમીન સારી ઉચા પ્રાચીન-ફળદ્રુપ છે માટે હે! શુભગતની
 વિશાળ ભૂમિ તારો જય થાઓ, તારો ફતેહ થાઓ [૧]
 તારો [શુભગતની] ઉત્તર નિશામાં આગા માતા, પૂર્વમાં મહા
 કાળી મત, દક્ષિણમાં કુતેશ્વર મહાદેવ તેમજ પશ્ચિમ નિશામાં
 મહેશ્વર દેવો, મોમનાથ મહાદેવ તો શ્રી રાગેશ્વર તાડ તથા
 ડુંગરો, તેઓ ખગેશ્વરી તારી મન્ના ડુંગર હોં [૨]
 તાપી અને નર્મદા નદી જેવી [પરિવર] નદીઓ તને જીવે છે, મનમ
 કે તારામાં છે તેમજ વળી મહી અને ગીડ નદીઓ પણ છે, વળી
 [એક જાતુમે] તારા પેદા થેન જીવ જીવે રત્નથી ભરેલો તારા
 [અરવી જાતુમે] તોડેલો છે, મનમ તારી પરિમ તજી
 કુરતી તારા જે અરવી જાતુ આવી રવો છે તારા પરિમ ઉપરથી
 બળવાન વડાઓ [તેની પ્રાચીન] કુતેશ્વર આગીમાં છે છે,
 તારા તારી તમામ નિર્મલ રાપથી જોમે છે માટે હોં [૩] તે
 [ચતુર્થીના વખતનાં અપુલ્કિતપુર પાટણ] આરો મિદ્ધા જાસિ
 હતો જાતુ [જાતુ] જે હતો ત જોમથી પાણી વધાર સાગી રોતા
 હે! મા [જાતુ] તારા જાતી થશે કમલ સગા ગુત રેખાય છે,
 કાગળ કે ગત પુગ થઈ ગઈ છે [પડતીના વખત ગયો છે] તેથી
 બપોરનો રખત કાગળી નીકળશે [પુરેપુરી ચઢતી ચસાનો વખત
 આગળ] હવે તારા પ્રજાતા માણુમે તમેદાશકર કુરિના વિચ્છગતી આગે
 મળાને છે [મળતા થયા છે] અથવા તો તારી પ્રજાનુ સુખ કરતાડ
 ટાળુ [ચતુર્થીના વિચારમાં] મડ્યુ છે માટે હોં [૪]

શુભગત કોની કોની છે, શુભ આલ્મણ, વાણીઆ, આવક,
 ભાડીઆ, લાગિય, ગરુપત, કલુબી અને કોળી કે ખીજ હવકી
 જાતોની કહેની ? અરે ના, ના, તેની નથી. તારે શુભરાત કોની

કહેલી ? તો કે જેના વડાઓ અને જેઓ વળી આજે પણ (હયાત છે તેઓ) પોતાના જન્મથી કાઠ પણ જાતની (કાઠ પણ જાતની લખવાનું કારણ કે ગુજરાતના દરેક વિભાગની ગુજરાતી ભાષા જગ જરા ભેદાળી છે તે મટે ગુજરાતી ભાષા બોલ્યા, અને વળી પોતાના શ્રેષ્ઠ ધાતે રમી રાખી, (મર્મ પ્રદ થતા નથી) તેનીજ ગુજરાત છે પછી તે ગમે તે જાત હોય, તોપણ તેનીજ ગુજરાત છે વળી જીન પગલીમાં કે જેઓને એ જુમિએ પાળીતરીને મોટા કર્યાં, તેઓ પારદા પર્વના છે, પણ ગુજરાત મનનું ભુવ અહનારા છે, મટે તેઓ તે માતાની પ્રેરના બાંકુ હાયા ત્યાં તેનીજ ગુજરાત છે પછી તેઓ ગમે તે જાતના હોય તેપણ તેનીજ ગુજરાત છે

પાઠ ૮.

ભક્તકવિ=જે કવિએ પોતાની પ્રિતામા ભક્ત રસને પ્રાપ્ત કર્યો
આયુ જે તે (જન્મ+કલિ)
ખ્યાતિ=નામ, આપ કવિ (ગયા
વાતુ=વ માણુ યતુ)
મશકુર=ન પીતુ
ભાગવત=ભાગવના રમણપણુમા હોય
તેયુ
કૃષ્ણભક્તિ=કૃષ્ણની ભક્તિ
હીન=એકતાર, મગગુલ
દુનિયાદારી=ગૃહસ સાર
અભાવ=અણુગમો, વિષ્ણુર (અ+

ભાગ)

વડનેદા=દર્શનથી નિદા (લોકન નિદા)

મનસ=મર્મના રાગ જે વળતી
અગ ઉત્પત્તે કચ્છેલી છે તે
વરા (મન+વરા)

ગિનભક્ત=મહાદેવને ભજનાર,

મહાદેવને માનનાર (શિવ+ભક્ત)

વિકૃત=જેણે સસાર ઉપરથી પ્રીત

ઉઠાડી દીધી હોય તે, ત્યાંથી

પતિપત્ની=વણીપણિઆણી

(પતિ+પત્ની)

કુળદેવી=કુળની અધિષ્ઠાત્રી દેવી

(કુળ+દેવી)

વધામણુ=ખૂશ ખમર, (લગ્ન અ
થા એના શુભ પ્રસંગ કુળદેવીની
સકાયનાથીજ નિર્વિદ્ને પાર પડે
છે એવું હિંદુ નોકો માને છે
એવું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યા પછી
માતાને તે વધાઈ આપવા માટે
ઋષિઓ વરકન્યા સાથે દર્શન
કરવા જાય છે)

પાર્વતી=પવતની દીકરી તે પાર્વતી
હિમાચલ પર્વતની દીકરી માટે
માયુ નમાવવાની ના કહી=મીરા
કૃષ્ણ ભક્ત હતી એટલે વૈષ્ણવ
હતી તેથી તેણે પાર્વતીને મતલબ
કે અન્ય દેવને માયુ નમાવવાની
ના પાડી આ ઉપરથી તેની
એકજ કૃષ્ણ ચરમાત્મા પ્રત્યે
કેવી દૃઢ ભક્તિ હતી તે માલમ
પડે છે,

જગજન=સસારી ખટપટ

નુકત=છુટી

નિર્ગમન કરીશ=નુગ્મરીશ (નિર્ગ-

સમજુતી—તમે [ખપીઆ] “આ કામજી મીંગ રાણીના હાથમા
આપજે” એમ કહી રાણાજી કામજી મોકલે છે તેમા લખે છે કે

ગમ્ ધાતુ=જવુ+અન)

મના=ના

સતો=જેમના હૃદય ભક્તિ રચી

બીના થએલા હોય એવામનુષ્યે,

મહિઅર=માતાનું ધર, પિઅર

[સરૂત માતૃગૃહ]

એઅ=હેલુપન, ખટો

ગોવિદ=શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા

કૃષ્ણ કીર્તન=કૃષ્ણનું ભજન [કી-

ર્તનમા કીર્ત ધાતુ=ભજન કરવું]

વૃતાત=મનેલો બનાવ [વૃત

ધાતુ=હોતું]

દોષ=પાપ

સુપુમણા=મધ્ય નાડી

જગજન=જગતનું જે જીવન છે

તે શ્રીકૃષ્ણ

કાશ=ગાઉ

નાવણીઓ=ધણી

સુએ=ટપકે

દુન્ને=ખીન્ને

લાડણી=લાડીલી સ્ત્રી

હે ! મીરા, તમે સાધુ વેરાગીની સોજત છોડી દો, અને અમારી સાથે રહો. આના જવાબમાં મીરા કાગળ લખી મોકલે છે કે (આ લો) એને તમે રાણાના હાથમાં આપજો. કાગળમાં પોતે લખે છે કે હું ! રાણાજી, તમે રાજગાદી છોડી દેધને સાધુઓની સાથે રહો. (કારણ કે એમાંજ તમારે કલ્યાણ રહેલું છે ગજપાટ કાંઈ કામ આવવાના નથી) આ હકીકત બન્યા પછી રાણાએ (ગુરસે થઈને) વિષનો ખાલો (ગાંડર સાથે) મોકલ્યો અને કહ્યું કે તમે મીરાના હાથમાં એ આપજો. હાથમાં આપવાનું કારણ એ કે રાણાએ આ તમારે માટે મોકલ્યો છે (લો પીઓ) એ ખાલો મીરા, જેને જમનનો સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સહાય છે તે, અમૃત જાણી પી ગયા મતલબ કે એ ઝેરના ખાલાથી એમને ઝેર ચઢ્યુંજ નહિ, અમૃત જાણી કહેવાનું તાત્પર્ય એવું કે ઝેર એ અમૃત છે એવી તેમણે (મીરાએ) ભાવના કાઢી અને પગી ઝેર પીધું, એથી ઝેરના ગુણ નાશ પામી અમૃતના ગુણ ઝેરમાં આવ્યા. આ ઉપરથી દૃઢ ભાવનાનું કૃતલુ પ્રાપ્ત્ય છે તે સમજાય છે. આ પ્રમાણે ઝેરનો ખાલો રાણે મોકલ્યો એટલે મીરાને બહુજ માઠું લાગ્યું, અને તેથી તેણે સાઢવાળાને હુકમ આપ્યો, કે હે સાઢવાળા તું તારી સાઢ શણગારજે, કારણકે આપણે સૌ કેશ જવું છે કારણ કે હવે રાણા જેણે મને મારી નાખવાની ઇચ્છાથી ઝેરનો ખાલો મોકલ્યો, તેના રાજ્યમાં મારે પાણી પીવું એ પણ પલ્લુ છે. અર્થાત્ મીરાએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે મારે હવે રાણાના રાજ્યનું પાણી પલ્લુ પીવું નહિ. આ હુકમથી સાઢવાળાએ સાઢ શણગારી, તેના પર મીરાએ બેસીને મેવાદેશ (રાણાનો દેશ) ગયો. એથી, (મિત્રા હાથ તરફ મૂક્યો, અથવા ત્યાગ કર્યો,) અને તે પશ્ચિમ દિશામાં (દારકામાં) ગઈ એ પ્રમાણે જેવું સંસારી જાણતમા

(વિપયમા) કાઈ પણ મન નથી તે મીરા બધું (રાજપાટ, પતિ વગેરે) છોડીને દેગમાથી નીકળ્યા, હવે મીરાએ નવું સગપણ આપ્યું, તેનું વર્ણન કરે છે કે જગતમા અમારી સામું સુધુમણા છે (સુધુમણા એટલે જે નાડીમા બેઠે નસકોરામાથી શ્વામ સરખો આવે તે વખતે નાડી જેની ચાને છે તે આ મિથિનિ લખવાનું કારણ એ કે એ પ્રમાણે સુધુમણા નાડી જ્યારે મનુષ્ય એકતાન થાય ત્યારેજ ચાને છે, માટે એથી મીરા એકતાન થઈ હતી એવું સિદ્ધ થાય છે) પ્રેમ એ અમારો સસરો છે, મતોષ જે છે, મારો દોષ રહિત નાવલીઓ-પ્રાણનાથ-જગજીવન શ્રીકૃષ્ણ પરમા મા છે હવે મીરા કહે છે કે જે હું ચુદ્ધી ઓઢું તો તેનો રંગ ગાયો હોવાથી ટપક અને એથી રંગ બદલાઈને બેગી થાય અર્થાત્ જે હું હવે રાણા ઉપર પ્રીતિ રાખું તો તે પ્રીતિ તેના તરફ પણ ટળે, એથી ઉપરની ચુદ્ધીની પેઠે હું બેરંગી (બેરંગ રાણી, થાઉં એક શ્રીકૃષ્ણ તરફની પ્રીતિ અને બીજી રાણા તરફની પ્રીતિ માટે થાય આ ઉપરથી સમજાય છે કે મીરાએ વેરાગણના વેશનો શ્વાગ વીધેનો અને ચુદ્ધી પડતી મૂઢેલી ઢારણકે જે ચુદ્ધી ઓઢે તો તે રાણાની સ્ત્રી તરીકે ઓળખાય, અને એથી તે (મીરા) બેગી ઉપર કંઈ તેમ થાય, આથી તેમ ન થાય માટે તે કહે છે કે હું હાજો નામજોજ ઓઢું કે જેથી બીજો કોઈ જનનો મને ડાવજ ન લાગે મમર્થ એવો છે કે વેરાગણ થાઉં તો મને ગણાની સ્ત્રી તરીકે ઓળખતા બધ પડે છેવટે કહે છે કે હરિની ગાણુડી-માનીતી સ્ત્રી મીરા સત સાતુની પામેજ રહે છે, કારણ કે તેના સાધુઓ સાને વણો રનેહ (પ્રીતિ) છે, અને પેના કપડીથી (રાણાથી) તેનું દીન (મન) દૂર છે, અર્થાત્ તેના ઉપર તેને બીનકુલ ચાર નથી

માર્મિક-ઉડા અર્થવાજો

મીરાયાઇ જીવા ગોસાઇ જે વૃદાવનમા રહી સ્ત્રીનું મુમ બેના નહોતા તેમને કહે છે, કે આજ સુધી હું એમ જાણતી હતી કે નજમા એક કૃત્યુજ પુરુષ છે અર્થાત્ જીજી સ્ત્રીઓ છે, આમ કહેવાનું કારણ એવું છે કે મૂળ પુરુષ અર્થે પ્રકૃતિથી આ ન્યાય (ફેલ) ગ્યાયલો છે, કૃત્યુની ગોપીઓએ પ્રકૃતિએ પુરુષરૂપે ભક્તિ કરી છે આથી મીરા કહે છે કે વ્રજમા સર્વ પુરુષની વહાલી પ્રકૃતિઓજ (સ્ત્રી પુરુષ સર્વે) છે અને તે નારી જાત એટલે પુરુષ એટલા શ્રીકૃષ્ણ છે, અને બાકીના પુરુષ અને સ્ત્રીઓ સર્વ તેની પ્રકૃતિરૂપ છે પછી કહે છે કે તમે વ્રજનમા ગંડીને હજી સુધી પુરુષરૂપે ન્યાય હો, જે તમારા વિવેકને ધન્ય છે ! એવું કહેવા માગે છે કે વ્રજાવનના સર્વ શ્રીકૃષ્ણ ભક્તો છે અને તે સર્વ તેની પ્રકૃતિઓ છે, એટલે તે સર્વ કૃત્યુરૂપ થઈ ગયા છે મનવન કે સ્ત્રીરૂપ નગર કૃત્યુ સાથે એટલીન થઈ શકાયજ નહિ તમે વૃદાવન જેના પરિવ્રજનમા રહી પુરુષ રહ્યા, અર્થાત્ કૃષ્ણ સાથે એકતાન ન થઈ શક્યા એ તમારા વિવેકને ધન્ય છે ! પુરુષરૂપે કદીપણ કૃત્યુ સાથે એકતાન થઈ શકાયજ નહિ, માટે ઉપરનું માર્મિક ન્યયન થકુ છે કહેતાનું એવું કે તમે પુરુષ હો તો કૃત્યુરૂપ થયા નથી, એટલે આ તમ દ્વારામ રાખો છો તે જીજી છે, અને જે કૃષ્ણ સાથે એકતાન થયા હો તો તમે પણ સ્ત્રીરૂપ છો કારણ (પ્રકૃતિ) વગર તેની સાથે કોઈ એકતાન થઈ શકતુંજ નથી, તો તમને સ્ત્રીનું મુમ બેનાનો ગાંધ જાતનો વાધો નથી, કારણ તમે પણ સ્ત્રીજ છો

નાત્યર્થ=ભાવાર્થ

ગ્વામી=ધણી

યાત્રા (સ) જાત્રા (યા ધાતુ=જવું)

તે દરમિયાન=તે અગત્યમા,

તે વખતમા

ભક્તિભાવ=ભક્તિ કરી એક તાર

થવુ તે (ભક્તિ+ભાવ=હેતુ)
 પ્રેમરસ=કૃષ્ણ સાથે પ્રેમરૂપી રસમા
 મગ્ન થઈ ભક્તિ કરવી તે
 મતલબ કે કૃષ્ણની સ્ત્રી તરીકે
 ભક્તિ કરવી તે
 ગદ્યાકૃષ્ણ=રાધા કૃષ્ણ

(રાધા=બ્રીજુવાનનામના ગોવાળની
 પુત્રી એ ભક્તિનો અવતાર
 હતી+કૃષ્ણ)
 સમતોલ=ખરાખર, સાટે
 તૂક=ડડી, છોલુ ચરણ

હં ' પ્રાણી તુ રાધાકૃષ્ણ સિવાય બીજી કાષ્ઠપણુ બોલ નહિ
 બોલ નહિ, બોલ નહિ સાકર અને શેરડીનો મીઠો સ્વાદ છોડી દઇને
 તુ કડવા લીમડાનો રસ (પીના માટે) ઘોળ નહિ (અર્થાત્ હરિ
 ભક્તિરૂપી સાકર ને શેરડી જેવો મિષ્ટ રસ છોડી સસાર રૂપી
 (માયા-પી) કડવા લીમડાનો રસ પીવા માટે ન ઘોળ (મતલબ કે
 ભક્તિ છોડી માયામા ન લપટા) રાધાકૃષ્ણ સિવાય બીજી કાષ્ઠ
 પણુ બોલ નહિ ચંદ્ર અને સૂર્ય જેવાનું તેજ છોડી દઇને તુ
 આગીયા સાથે પ્રીત જોડીશ નહિ (ચંદ્ર સૂર્યના તેજને હરિરસ સાથે
 અને સસારને આગીઆ સાથે સરખાવે છે, ચંદ્ર સૂર્યના તેજ આગળ
 આગીયાનું તેજ જેમ ક્ષુદ્ર છે, તેમ હરિરસ આગળ સસાર ક્ષુદ્ર છે
 મતલબ કે અગ્નિર છે) રાધાકૃષ્ણ હે ' પ્રાણી, જીવ, તુ તારા આ
 મનુષ્ય દેહ-પી મણિને હીરા માણેકરૂપી હરિ ભક્તિને મૂકી દઇને
 કથિરૂપી સસાર સાથે તોલ નહિ. અર્થાત્ દેહ છે તે મણિ જેવો
 છે તેની સાથે હીરા માણેક વગેરે ઝવેરજ તોળાય (બદલો થાય)
 કાઈ કથિર સાથે તોળાયજ નહિ મતલબ કે બદલો થાયજ નહિ,
 (કારણ કે લાયકને લાયક વસ્તુ સાથેજ સગખાવવી મીરા કહે છે કે
 ગિરિધર (ગિરિ=પર્વત+ધર=ધારણ કરનાર) પ્રભુએ તને શરીર સમતોલમા
 આપ્યું છે (અર્થાત્ દેહને ભક્તિની સાટોસાટ આપ્યો છે અર્થાત્

દેહની સાટે તેઓને તે લલિત આપવાની કહી ત્યારે તને
મનુષ્ય દેહ આપ્યો છે) માટે રાધાકૃષ્ણ સિવાય બીજી કાંઈ પણ
બોલ નહિ

પાઠ ૯.

અધિકાર=સત્તા, હુકમ

અમલ=હુકમ

દોર=તોર

ચક્રાણી=કર્મી તાળો, સાર્થક

દાનત=ઠંડા

ઠોડ કંઠોડુ થાય પણ માથાપ
ન માથાપ થતા નથી=છોકરા માથા
પની અવગણના કરે, સામુ બોલે,
દુ ખ પણ દે, પણ માથાપ જદાપિ
ક્રમાપ થતા નથી એટલે છોકરા
ઉપરથી પોતાનો પ્રેમ ઓછો
કરતા નથી છોકરાઓના ગુનાહને
તેઓ દરગુજર કરે છે, તેમના
વર્તન સામુ જ્ઞેતાજ નથી પણ
ઉલટું તેમના તરફથી આવતું
દુ ખ ખમી લઈ તેમને સુખ
થાય તેમ કરે છે, અથાત્ તેમનું
લગ્ન થાય એમ ઇચ્છે છે
વિદ્વાન=વિદ્યામા નિપુણ (વિદ્ધ ધાતુ
જાણવું)

ઉદ્ધતાઈ=અસહ્યતા, તો ઝગમગ (કે-

હતમા ઉદ્ધ ઉપસર્ગ+હનધાતુ=મારી

નાખતું, હનનો ભૂતવૃદ્ધ ત હત એ

ઉપરથી ઉદ્ધ+હતની સંધી=ઉદ્ધત)

નિપક્ષપાતપણે=ન્યાયની રીતે, પ-

ક્ષપાતવગર

કુસપ=કચ્છાઓ

સમાધાની=સલાહ શાંતિ

રાજ્યાધિગરીઓ=રાજ્ય ચલાવનાર

અમલ ગે (રાજ્ય+અધિગરીઓ)

રાજ્ય ધર્મ=રાજ્ય પ્રત્યેની ફરજ

ગેરઉપયોગ=ખરાબ ઉપયોગ (ગેર

+ઉપયોગ)

વર્તમાનપત્રદાગ=ચાલુ ખબર આ-

પનારા પત્ર મારફતે(વત માન=વત

ધાતુ=હોવું નો વર્તમાન કૃદ ત+પત્ર-

દારા=મારફતે)

કાયદાની તનવાર ઝઝૂમે છે=કાયદા

કાંઈ તલનાર તેમને માથે હાલ

હાલ કરે છે જેમ ઝઝૂમતી

તરવાર પડતાથી તરત મરણ થાય

તેમ એવા અમ કાગે કાયદાથી
વિરૂદ્ધ ચાલે તો તુરત કાયદારૂપી
નરવારથી તેમનો નાશ થાય,
એટલે અત્રા જાય

અક્ર=પૈડું

ઇતિહાસ (સ) મનેવા બનાવ
તેના ખરા રૂપમા વર્ણવવા તે
(ઇતિ=એ પ્રમાણ+હ=નિશ્ચય,
ખરેખન+અચ=હોતુ+અ=કિ બ
પ્ર)

ઇતિહાસ (સ) જેમા જુની વાતા
હોય ત (ઇતિહ=જુની વાતા+
અસ્=હોતુ+અ=કિ મ પ્ર)

ટાપો=ટાણા

ચીથરે હાલ=મરીબ, જેની ચીથન
પહેરવાની હાલત હાય તે
દયાત=દાખલો

પાઠ ૧૦.

વિનિમય=એક જણુસ આપી બીજી
લેની તે, અદલો બદલો

અ કાય=નકો કરાય (અ = ધાતુ=
ચિહ્ન કરવું)

કણીઓ=દાણા વેચનાર (કણુ+દાણા)

મૂલ્યમાન=કીમતી (મૂલ્ય+માન)

નાણુ=એક જણુસ વડે બીજી બધી
ચીજોનો બદલી કરી નકાય તે
જણુસ

સવાલ—નાણાને બદલે પહેલ પહેનો શેનો ઉપયોગ કરવા
માર્યા તમા ની સી અડચણો પડનાથી કોડી સીપનો ઉપયોગ કરવા
લાગ્યા ? કોડી નીપનો ઉપયોગ કયા કામમા થણો બધ લાગતો
નહિ ? હાન કોડીની લેવડ લેવડ કયા ચાલે છે ? લોહાના સિક્કા ન
બનાવતા કયા બને સાંતાના મનાવનાના ખામ કારણો સમજાવો

પાઠ ૧૧.

ગિરિ=પનત

તગાડી=તજેની

દામોદર=પિયો નામ છે ડાંડુ

(દામ ઉગે યન્ય જોને ઉફે

દોરડું છે તે દામોદર, કૃણુ)

રામીએ=મુક્ત થઇએ, કાઠી નાખીએ
પક્ષાપક્ષી=નિરોધ તડ

સમદષ્ટિ=સમખી નજર

ગૌમૂત=ગાયનુ મૂત (ગૌ=ગાય+મૂત)

વાક્ય દાન=વચન, દાન આપવો
તે (વાક્ય=બોલનો સમૂહ+દાન
=આપવું)

નિશા=રાત્રી

ભોર=પ્રભાત

દગ=લક્ષણ

મૈન=બોલવું નહિ તે

અધવધરા=નહિ આમ ને નહિ

આમ એના, અધકચરા

અષ્ટ=અગાધા વટગેલા

અધાણુ=અધાયુ, લાગ્યું

ગતુ=સ્ત્રી કુટુમ્બાદિવાળુ

માતુ=ધરાએવું

નેહ=પ્રીતિ

ઉડો=ગાદો

દગવા=હનકા

તોલે=મરાબરીમા

ના'વે=આવે નહિ

ખરખરો=લાગણી

ફેક=મિથ્યા

ચિતવ્યો=ધારેલો

અર્થ=હેતુ વિચાર

ઉગરે=રહે, બચે

ઉદ્દેગ=અફસોસ, દીવગીરી

શકટ=ગાડું

શ્વાન=કુતરો

છાય=છાયડો

લતા=વેવ

યથા=જેમ

અર્થ=ફેકટ, નકલો

શોચે=દીલગીર કરે

જીગલ=એ, જોડ

પાઠ ૧૨ નરસિંહ મહેતાને દેડ વૈભવવત્ આનંદજી,

સમજીતી—પર્વતની તળેટીએ દામોદર નામનો એક કુડ હતો ત્યાં નરસિંહ મહેતા રોજ નાહવા જતા હતા દેડ જાતમા હરિની દંડ લકિત હતી તેઓ એક દિવસ મહેતાને પ્રેમ પૂર્વક પગે લાગ્યા, પર્વતની તળેટીએ હાથ જોડીને સ્તુતિ કરી અને બહુ બહુ પ્રકારે વીનવ્યા કે હે મોટા પુરૂષ અમારી એટલી પિતતી છે કે તમે અમારે આગણે કિરતન (લજન) કરો પર્વતની તળેટીએ (લજન કરો) જેથી અમે પ્રેમરૂપી પદાર્થ (છ'પર રૂપી વસ્તુ)

પામીએ અને જન્મ મગ્ધુની ખટપટમાંથી મુક્ત થઈએ (ઇશ્વર પ્રેમ માર્ગ છે માટે પ્રેમ પદાર્થ) આપણે હાથ જોડી કહેતામા મહેતાને દયા આવી કારણ કે મહેતાજી ધણા દયાળુ વૈષ્ણવ હતા. પર્વતની તજોટીએ જ્યાં પક્ષાપક્ષી (તડ) હોય છે અર્થાત જ્યાં સપ હોતો નથી, ત્યાં પરમેશ્વર પણ હોતો નથી, માટે સધળે ડેકાણે સરખી દષ્ટિ રાખનારને તો સધળા સરખાજ છે, એવો વિચાર કરી, જાઓ, ગાયનાં છાણુ ભૂતથી તુળશી વૃક્ષની આબુમાબુ લીંપજો, અમે આવીશું, એવું વૈષ્ણવે (મહેતાએ) વચન આપ્યું, પર્વતની તજોટીએ પછી મહેતા રાત્રે લજન કરવા આવ્યા, ઢેડા પ્રસાદ લાવ્યા તે પિંજીને ધરાવ્યો અને ઉત્સવ કર્યો, સવાર થતા લગી લજન કર્યું તેથી સધળા વૈષ્ણવ (ઢેડાઓ) સંતોષ પામ્યા પર્વતની તજોટીએ પછી હગ્નિના ગુણુ ગાતા તાળ, રાખ અને મૃદગ વગાડતા વૈષ્ણવ (સાધુ) સાથે મહેતા વેર આવ્યા નાગરી નાત આ જોઈ હસી હમીને તાળી લે છે, અને કહે છે કે આ પ્રાણીલુના શા ઢગ ! પર્વતની તજોટીએ મહેતાએ આ સાલજ્યુ પણ ચુપ રહીને તેઓ ચ ત્યાં ગયા, કારણકે તેમણે વિચાર કર્યો કે એ અધકચરાઓને શું ઉત્તર આપવો ? લોકો જાગ્યા અને સ્ત્રીપુરુષ મહેતા ઢેડને ત્યાં લજન કરવા ગયા હતા એવું જાણી મહેતાને પૂછે છે કે તમે એવા કેવા કે ઢેડને ઘેર લજન કરવા ગયા ? પર્વતની તજોટીએ તમે નાત જાણો નહિ, જાત જાણો નહિ, અને કાંઈ વિવેક વિચાર પણ સમજતા નથી ત્યારે નરસિંહ મહેતા હાથ જોડીને કહે છે કે મને તો ફક્ત ધૈર્યનોજ આધાર છે પર્વતની તજોટીએ.

ગામ લોકોને મહેતાએ આપેલા જવાબ

સમજીતી—અમે તો એવા, એવા, વળી તમે કહો છો તેવા

(બ્રહ્મ) હીએ જે તમે અમને ભક્તિ કરતા છતા પણ બ્રહ્મ કહેજો તો અમે દામોદર (કૃષ્ણ પરમાત્મા)ની સેવા કરીશું અર્થાત અમારે તમારી કામજ નર નથી (ટિક) જેનું મન જેની સાથે બધાય તે પ્રમાણે તે વર્તે (પછી દાખનો આપે છે કે) મારૂં ઘર પ્રથમ રાત્રી સ્ત્રી કુટુબાદિથી ભરપુર હતું, તે હવે હરિરૂપી ગ્સથી માત્ર થયું છે, અર્થાત્ હવે સસારિક વિષયોથી મુક્ત [હરિસત્તા નહાતુ] થયું છે, અને તેનાજ ગુણ ધેરધેર ગાતુ ફેરે છે [ટિક] બધા સાથમા [સધળા માણસોમા] હું એકલોજ બુડો છું, બુડાથી પણ બુડો છું, તમારા મનમા આવે તેમ કહેજો [પણ મારે તેની પરવા નથી] કારણ કે મને ઉડો નેહ લાગ્યો છે [મારે શ્રી પ્રભુ સાથે ઉડી [ગાઠ] પ્રીતડી બધાઈ છે] [ટિક] કર્મ અને ધર્મની વાત અર્થાત પુણ્ય કર્મ કરવા અને દાન કરવું ઇત્યાદિ જેટલી વાતો છે તે મને ગમતી નથી, જેનાથી સધળા પદાર્થ મળે એવા મારા પ્રભુની તોલે તે [કર્મ ધર્મની વાત] કદી આવે નહિ [ટિક] દીપ — નરસિંહ મહેતા કર્મ ધર્મને માનતા નહોતા તે તો માનતા હતા કે ઇશ્વરનું ભજન કરવાથીજ તે મળે છે, અને મળ્યા એટલે બસ સવળી વસ્તુઓ તેમા સમાયલી હોવાથી સધળુંજ મળે છે, માટે ઇશ્વરનું ભજન કરવું અને કર્મ ધર્મની વાત છોડી દેવી હું નરસિંહ મહેતા હલકા કર્મ કરનાર છું, મને તો વૈષ્ણવ [હરિ ભક્તજ] વહાલા છે, હરિભજન [હરિભક્ત] થી જે લોકો જીદાઈ ગયુંશે, તેમના ફેરા ફેકટ ઠાલા છે, અર્થાત તેમનો જન્મ દુનિયામા નિરર્થક છે, કારણ કે જેને માટે જન્મ આપવામા આવ્યો છે, તે હેતુ નષ્ટ થાય છે [ટિક] દીપ — હરિજનથી જીદાઈ ગયુંવી નહિ, એટલે ગમે તે જાતનો

હોય ફક્ત હનિન જોઈએ તો પછી તે અને આપણે સવળા સરખા છીએ

ઈશ્વર ઈચ્છા ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી.

સમજૂતી—જગતના ગુરૂદેવ પરમેશ્વરને જે ગમે અર્થાત તેની ઇચ્છાથી જે થાય, તેની દીલગીરી કરી ફેકટ છે આપણા ધારેલા નિયારથી [કાર્ય] કાઢ પણ થતુ નથી [ઈશ્વરનુ ધારેલુજ થાય છે] ઉલટો આપણે માટે શોક કરવોજ રહે છે [ટેક] ગાડાની નીચે ચાલતુ કુતર જેમ હુજ ગાડુ ખેચુ છુ એમ માને તેમ સર્વ વાત “હુજ કર છુ” એનુ મનુષ્યો માને છે, તે અજ્ઞાનતા [મુખાઈ] છે એની જ રીતે સૃષ્ટિનુ મડાણ [શરઆન] પણ છે અર્થાત ઈશ્વરની મરજીથી આ સઘળી દુનિયા ઉત્પન્ન થયેલી છે તે વાત કાઢક જોગી અથવા મહા તપસની જાણે છે [સઘળા લોકો તો “હુજ કર છુ એવા બ્રમભાજ કુટાય છે] [ટેક] જે મનુષ્યથી થતુ [બનતુ] હોય તો કાઢજ દુખી રહે નહિ, શત્રુઓને મારી [સઘળા સરખાજ દેખાય] બીજાનો છાયડો વડાથી ઘર પર વર બાધે અર્થાત દાઇના ઘરનો જાયડો બીજાના ઘર પર પડે, તો તે તુરત પોતાનુ ઘર પેલાથી ઉચુ કરાવે એટલે પર ઘરનુ શીજુ પણ ખમે નહિ [ટેક] ઋતુઓ એની મેળેજ જેમ વેલ, પાહડા ફૂલ, રંગ વગેરે આપે છે [જે પ્રમાણે જે ઋતુમા થતુ જોઈએ તે પ્રમાણે તે ઋતુમા શિવર પ્રેરણાથીજ થયા ડરે છે] મુખ મનુષ્ય મનમા ફેગટ શોચ [દીલગીરી] કરે છે જેના નસીમમા જે લખ્તુ હોય છે તેને યોગ્ય સમયે એની મેળેજ મળે છે [ટેક] યથોતી ગડબડ કરીને કાર્ડ પણ વાત ખરી કીધી નહિ અથાત વેદમા ઈદ્ર, વરૂણ આદિ દેવો માન્યા ઉપનિષદમા નિરજન નિરાકાર ઇશ્વર માન્યો, વળી પુરાણોમા મૂર્તિએ

માની, આમ ગ્રયામા ગડખડ કરી નાખી તેથી માગ મનમા તો
એમ આવે છે કે મન, કર્મ અને વચનથી પોત માની ભૂલ જોને
જે ગમે .તેને તે પૂજે, અને તેને ઓળખે એમ ખડ છે [ટિક]
સ સારના સુખને મિથ્યા માનજો, કૃષ્ણ વિનાતુ બીજી સર્વ કાચુ
છે એ હાથ જોડી નરસિંહ કહે છે કે હુ જનમો જનમ હરિનેજ
જાચુ છુ હરિ (કૃષ્ણ પરમાત્મા) નીજ ભક્તિ કર છુ [માટે દ્રેક
માણુમે કરી એ વ્યય (લાલાલિંગ અર્થ) છે]

પાઠ ૧૨

ધમ (સ) ફરજ (ધૃ ધાતુ=પારણ
કરવું.)

તારાગણુ=તારાનો સમુદાય (તારા+
ગણુ=સમુદાય, જથ્થો)

નીતિ નિયમ=નીતિનો નિયમ

પરમાત્મા (સ) મોટો આત્મા,
પરમેશ્વર, (પરમ=મોટો+આત્મા,
આત્મા એ આત્મનુશબ્દ ઉપરથી
=જીવ) મોટો જોનો જીવ છે તે,
જે ઉદાર છે તે

અદ્ભુત=નનાઈ ઉપજાવે એવી
પ્રેમવૃત્તિ=પ્રેમ ભરી નજર (પ્રેમ+
વૃત્તિ)

વિમુખ=મોઢુ પાછળ ફેરવેલુ એવું
પૂડ કરી હોય તેવું (વિ=ફેરવેલું
+મુખ=મોઢું)

નિયતા=નક્કી કરનાર, બનાવનાર
આચાર વિચાર=પવિત્ર વિચાર,
(આચાર=અચર=ચાલતું ધર્મ
શાસ્ત્રમા ન્હા પ્રમાણે વર્તવાની
રીત+વિચાર)

બલકે (કા) ધાતુ કરીને, વિશેષે
પ્રાણ પાચ છે પાન, અપાન,
વ્યાન, સમાન, ઉદાન
દાગણુ=ભય કર

ઝપલાબો=વગર વિચારે ઝાકાબો

તીદણુ=તીણી, તીખી

પુરપમાળ=ફૂલની માળા

ધર્મ માટની એની ભૂખ સર્પથી
મોટી છે=ખીજી ભૂખ થોડી

ખાધાથી જરાતરા શાન થાય,
પણ આ ધર્મથી ભૂખ ધર્મ
પાળવોજ એની પ્રયત્ન ધરિયા

એટલી બળવાન છે કે તેમા
 ધણા કાળનો ભોગ આપવામા
 આવે તોપણ તે શાત થતી નથી
 અઘૌઠિક(સ) લોક સબધી
 નથી તે (અ=નહિ+ઘૌઠિક=
 દુનિયા)=લોક વહેવારમા ન હોય તેવું
 સતોષે છે=સતોષે છે (સમ+
 તુષ્ ધાતુ=ધરાવું)
 નામ્નિક (સ) જે પરમેશ્વરને નથી
 માનતો તે (ન=નથી+આસ્તિક
 =જગતને બનાવનાર પરમેશ્વર
 છે એમ માનનાર)
 રાજ્યસત્તા=રાજ્ય તરફથી મળેલી
 પદવી (રાજ્ય+સત્તા)
 વાસના=મૂલમ ધરિશ
 આ માને પુબાદે છે=જીવને ઉચ્ચ
 ગિતિએ ન લઈ જતા અધો-
 ગતિએ લઈ જાય છે
 અવગણના (સ) અનાદર (અવ=
 અનાદર+ગણનામા ગણુધાતુ=
 ગણું ગણના=ગણતરી) એ
 કોણ છે ? એમા શું છે ?
 એની ગતિ જે બોલતું તે
 અસાધારણ=જે સામાન્ય નથી

એવું, ધણુજ (અ+સાધારણ=
 સામાન્ય)
 અમલ્ય=કીમતી (અ+મૂલ્ય)
 જેનું મૂલ્ય થઈ શકે નહિ તે
 દદ=મજબુત, ફરે નહિ તેવો
 આસરો=આધાર
 મૈત્રી=દોસ્તી [મિત્ર ઉપગ્રથી મૈત્રી]
 ઉન્નતિ=[સ] મોટાઈ [ઉદ્=ઉચ્ચ
 +ત-વળેનું +ધ=વાળું]નત એમા
 નમ્ ધાતુ=નમવું] ઉચાઈ, ઉચ્ચ
 ગિતિ, ચઢતી
 અપષ્ટ=ખુલ્લું
 ઉદય [સ] ઉચે આવતું (ઉદ્+
 ધ=જવું]
 જગત=જગતો, ઉત્તેજીત
 ઉત્સાહી (સ) ઉમંગી, આતુર
 (ઉત્+સહ=ખમવું)
 અવાભાવિક (સ) ઇશ્વરકૃત, કુદરતી
 [અવાવ+ઇડ=વાળો સ્વભાવવાળો]
 રચાપચયા=ગુણાઈ ગએલા
 અનતકાળ=લાંબો વખત (અન=
 નહિ+અત=છેડો+કાળ=વખત)
 જેનો છેડો નથી એવો વખત

પાઠ ૧૩.

માસિક=મહીનાનો [માસ+ઇક]
 વેદિક=વેદને માનનારા, સ્માત્
 (વે+ઇક)
 આરભ=શરૂઆત [આ+રમ્=રમવું]
 અભ્યાસ [સ] મહાવરો [અભિ+
 અસ=હોવું]=વારે વારે તેનું
 તેજ ગમ કરવું તે
 કમને=મન વગર, ઇચ્છા વિરૂદ્ધ
 પાઠશાળા=કોલેજ
 કાવ્ય [સ] કવિતા [કવ ધાતુ
 ઉપરથી કહેવું, વર્ણન કરવું]
 લેખાણુ=મણુયા
 પ્રયત્ન [સ] મહેનત [યત્નમા
 યત્ ધાતુ=મડવું]
 શુદ્ધિવર્ધક=શુદ્ધિને વધારનાર
 (શુદ્ધિ+વર્ધ+અક)
 સફળ થયા=ફાવ્યા, (સ+ફળ)
 ગૃહસ્થ (સ) ઘર માડીને રહેલા
 (ગૃહ=ઘી, ઘર+સ્થ=રહેલા)
 અગ્રેસર (સ) આગેવાન, પહેલ
 કરનાર (અગ્ર=પ્રથમ+સર=ગનાર
 શ્રીમંત (સ) પૈસાવાળા (શ્રી=
 લક્ષ્મી+મંત=વાળા)=લક્ષ્મીવાળા

રહેણી=રહેવાની સ્થિતિ
 કહેણી=કહેવાની રીત
 મુખમગરા=મુખમમા વસનારા
 ચડસાચડસી=પડાપડી
 ઉદર (સ) પેટ, અન્નારાય, જઠર
 રસ્તો બદલ્યો=ખીજો ધ ધો સ્વીકાર્યો
 તારે ખોળે છુ=તારાપર મારો
 આધાર છે (મા જેમ ખોળામા
 લઇ રક્ષણ કરે છે તેમ હું
 તારા ખોળામા હોવાથી તું મારી
 માની પેઠે મારૂં રક્ષણ કરજે)
 કમાવવાને=પ્રાપ્ત કરાવને
 સભા પ્રચારક=સભાએ ભરનાના
 રિવાજનો ફેલાવો કરનાર
 [સભા+પ્રચારક+ફેલાવો કરનાર]
 ઉદ્યકાળ [સ] ચઢતીનો વખત
 [ઉદ્ય+કાળ]
 ગદ્યપદ્ય લખાણુ=નિબંધરૂપ લખાણુ
 નર્મગદ્ય=નર્મદાશ કર કવિનું બના
 વેતુ-લખેલું વાચન પુસ્તક
 [નર્મ+કોસ=શબ્દ સંગ્રહ]
 ધર્મવિચાર=ધર્મ સબંધી જેમા
 વિચાર વધુ વેલા છે તે
 દ્વિમાયતી=મદદગાર, દ્વિમાયત કર-

નાર, પાલ કરનાર
 ઝડીયો=ઝાંઘની પરના વગરનો
 ડાડ=લુચ્ચો, નામ પ્રમાણેજ એ
 પત્રમાં તેખ પાલુ લખાતા હતા]
 મર્મપ્રહાર=મસ્કરી ૩૫ અથવા
 સામાની લાગણી દુખાય એવા
 ગૂઢ અર્થવાળા લખાણના ફટકા
 | મર્મ=માર્મિદ=પ્રહાર=ફટકા]
 મહાનતો=કરનો, લાગ લેતો
 અરસો=રખત
 નૃપયા=વેપારમાં પડી ભાગ્યા,
 દેનાણુ ડાઢયુ
 ઝરજ=રુ
 આશ્ચર્ય [સ] ગુજરાન [આ+
 જવ ધાતુ=જનુ, જવિદા=જવ
 વાનુ સાધન]
 મહારાજ્ય=મોટા રાજ્ય [મહારાજ્ય]
 નારવણી=સાર
 રાજ્યગ=રાજ્યોનો ગ, જુદા
 જુદા રાજ્યો કેવી રીતે કયા
 કા જોઈ ચડતી પડતીમા આવ્યા
 તે સબધીની હકીકત
 પુખ્ત=રેલ, આજુબાજુનો રિચાર
 ડગી નકે તેના

દીનતા [સ] ગરિબાઈ [દીન=
 ગરીબ+તા=પાલુ]
 પ્રેમગૌરવ=પ્રેમ અને ગર
 પાઠ ૧૪.
 ધનાઢય=પૈસાદાર
 સુશીલ=સારા સદાચારવાળી, ડાહી,
 ગુણવાન [મુ=આરા+શીલ=સદા
 ચરણ]
 બાળી મૂકવું=મનમાં તેને ધણીજ
 લાગણી થાય તેવું કરવું
 લુટડાગળી જતી=મનમાં વાત રાખતી
 કાઠને કહેતી નહિ [જેમ આપણે
 લુટડા ગળી જઈએ છીએ તેમ
 તે પોતાને માથે આવેલી આકત
 સહન કરતી]
 જુદક ચલાવ્યું=કાંચો કર્યો, નાચ્યું
 ચલ વ્યુ
 બેશરમાઈ=નિર્ભજતા
 મોઈ બેચના મોટા ડાળા=મરેલી
 બેચના ડાળાના તેના મુઆ પછી
 વખાણુ થાય છે કે એની આખો
 કેવી હતી ' પાલુ ત્યારે તે જીવતી
 હોય છે ત્યારે ખાવાનું ઓછું
 પડવાથી અથવા બીજા કાર્

કારણથી કુકાડા મારી માલીક
સામી બાળે, તો તે કહે કે “બળ્યા
નારા ડોળા ” આ ઉપરથી
સમજવાનું એ કે જે ડોળા
જીવતા બળ્યા કહેવાતા તેજ
મુએ વખણાય છે અર્થાત્ જે
મનુષ્ય જીવતા નિવાતું હોય તેને
મુઆ પછી લોકો વખાણે છે,
આવો મનિયામા સાધારણ
રિવાજ છે

ઓરમાન=શોકનો ડોડરો [સરગત
અપરમાન] સાવડીનો છોકરો

પ્રસંગદ્વાગ=મેળાપ વખતે, જોગ
મળતા [પ્રસંગ=મેળાપ, સખધ+
દ્વારા=વડે]

વિદ્યારસ [સ] વિદ્યા એજ રસ,
વિદ્યારૂપી રસ

મધુર=મીઠું, દેખાવે પ્રિય, મનોહરી
આશ્રિત=[સ] જેને આશરો આપેલો
છે તે [આ ઉપસર્ગ+ત્રિ ધાતુ
આશ્રય લેવો તેનું ભૂતકદત્તિત્રિત]
જેણે આશ્રય લીધેલો છે તે

વિદ્યાર્થી [સ] વિદ્યા મેળવવાને ઇચ્છ-
નારા [વિદ્યા+અશિન્ મેળવવાને

ઈચ્છનારા]

વિદ્યારસિઃ=વિદ્યાનો રસીઓ, વિદ્યા
ભણવામા જેને રસ પડે છે એવો
વિદ્યા રસિક કયો=રમતો એવી
રમાડી કે જેથી વિદ્યા ઉપરનો
શોખ જગત થયો, નાની વયમાજ
વિદ્યાનો શોખ લગાડ્યો એટલે
નાની વયમાથોજ વિદ્યા ભણવા
લાગ્યો અથવા નાની વયમાજ
વિદ્યા ભણવાનું શરૂ કર્યું

ખુશામત (કા) હાજીહા

અધમ=હલકી

સગતિ (સ) મોખત (સ=ગાંગ
ગતિ=ગવાની ક્રિયા ગતિ એમા
ગમ્ ધાતુ=જવું)

ગર્મ શ્રીમત=ગર્ભાધીજ જેના
ઉપર શ્રીમતાઈની છાપ પડેલી
હોય છે તે

સમોવડીઆ=સરખા [ઉમરે સરખા]
લઘુવયમા=નાની ઉમરમા [લઘુ+
વયમા-ઉમરમા]

સહાધ્યાયી (સ) સાથે અભ્યાસ
કરનાર તે [સહ=સાથે+અધ્યાયી]
ગાદ=ગાદી, મજબુત, વજ્રલેપ

સરી પડી=છુટી ગઇ

વજ્રલેપ=મજ્જાશુત (વજ્ર=છદ્મનુ
હથિયાર એ એટલુ બધુ મજ્જા
શુત છે કે પર્વત ઉપર ફેંકવાથી
પર્વતના શિખરો તૂટી પડે છે+લેપ)
નગર સુધારક=શહેરને સુધારનાર
[નગર+સુધારક]

ગપડ વણવાનુ યત્ર=મીલ
અગ્રેસર [સ] આગેવાન
ગુપ્ત [સ] છાનો [ગુપ્તમા ગુપ્ત
ધાતુ=સતાડવુ ગુપ્તુ ભૂતકૃદન
ગુપ્ત=સનાડેતુ, છાતુ]

લોકેષણા=લોકોના વખાણની ઇચ્છા
[લોક+અપણા=વખાણની ઇચ્છા
ઉત્પન્ન [સ] પેદાશ]ઉદ્ ઉપસર્ગ
એના દનો સવિમાત આય છે]
લવનિગ પાટિ=સાજનો મેળાવડો
આમત્રણ [સ] તેડુ [આ+મત્ર=
ઓલાવવુ+અન=ક્રિયાવાચક પ્રત્યય]
=ઓલાવનાની ક્રિયા કરવી તે
પ્રતિજ્ઞા [સ] આપર
સ્વજ્ઞાતિ [સ] પોતાની નાતના
(સ્વ=પોતાની+જ્ઞાતિ=નાત)
વિદ્યાર્થી અવરથ (સ) વિદ્યાર્થી

તરીકેની સ્થિતિ

વસી ગયા=વાસો કરીને રહ્યા
[એ ગુણોએ એના મનપર અસર
કરી અને તે અસર કાયમ રહી]
સ્મિત ભયુ' =મદમદ હસતુ
સ્મિત=જેમા મદમદ હસતુ ભરેલું
છે એવું

રમણીય [સ] શોભાયમાન [રમણાતુ
રમણુ+અનીય નિધ્યર્થનો પ્રત્યય=
યોગ્ય] રમવા યોગ્ય
વદન [સ] મો [વદ્=ખેલવુ+અન
ક્રિયા વાચક પ્રત્યય] ખેલવાની
ક્રિયા કરનાર સાહિત્ય
હુવો તે વિવાહ=જન્મ થતા લાગ્યો
વિવાહ થવો તે

પરખાવો=તપાસવો
પારણામાથી પરખાવો જોઇતો હતો=
ધાવણો હતો ત્યારથીજ વિવાહ
થવો જોઇતો હતો
વિનાહ (સ) સગાઈ (વિ=વિશેષે
કરીને+નહ=વહેવુ, લઇ જવુ
વિશેષે કરીને લઇ જવુ તે)
સૌ કોઈ આવ્યુ જતુ રહેલુ=
વિવાહ કરવા માટે આવનાર

વિનાહ કરવા માટે આવનાર
સવળા માણસ વિનાહ કયાં
સિનાપ જતા રહેતા (આગ્ર્યુ =
આવેલા માણસો)

લકર (કો) બલા, ધતીગ, પુઝુ
પ્રસંગો=અવતરો

માથુ ફરી ગયુ=મિશ્રજ જતો
રહ્યો, ગુસ્સે થયા

ફટકાર=પિંકાર

ગોચુ દીનુ=લાગણી થાય એવા
શબ્દ કહ્યા

ગ્રીકાર્થુ=કચુલ કચુ

ભેની=એક પ્રકારનો મેળાવડો, એમા
મોટા મોટા ભોકો મવનર સાહેબને
મલામ કરનાને ભેગા થાય છે

પાઠ ૧૫.

હરિજન=હરિભક્ત, હરિને ભજને

તેમના મય થઇ ગયેલા પુરુષ

પ પીડા=જીવ (જીવ રૂપી પ પીડા)

આરો=આવારો, છેડો

હરિપદ=ધર્મચરુ રથાન, હરિના
ચરણ કમળ

અક્ષય=પરમાત્મા

લેહે=તાન

પારપાર=ડોઠાડોઠ, છેડા સુધી

ભગડી=આપી

સત=ધર્મચરને ઓળખનાર મહાત્મા,
પવિત્ર પુરુષ

સાહેલી=સખી

દાનવ=રાક્ષસ [નુ=દિતિ નામની

કન્યા પાપિની સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન
થયેલા માટે દાનવ]

દેના=દેવો

હરજી=ધર્મચર

ધર=પ્રથમ, શરૂઆત

ધારે=વિચારે, વિચારમણ કુરે

શૌચ=પવિત્રતા [શુચી ઉપરથી
શૌચ શુચી=પવિત્ર]

આચાર=આચરણ

કુસ ગન્ધારી સાખત [કુન્સમ]

અનૃત=જાહુ

કિરતાર=કરનાર, બનાવનાર, ધર્મ-

શક્તિ=ચક્ર, સોમ

શર્વરી=રાત્રી

ધામ=ધર

નરદેહ=મનુષ્ય દેહ

નકામા=નકામે

દબ=ખોટો ડાળ

ચાર=મુદર

પાઠ ૧૫. હરિજનના હૃદય.

હરિજનના હૃદય—અત્યાર સુધીમા થએલા હરિજન [હરિ-ભક્તો]ના હૃદય હરિના ભક્તિ રૂપી રસથી આદ્ર્ થઇ, કેમકે એ લીન બન્યા હતા, તે દૃષ્ટાંતથી બનાવી ધીરો ભગત પોતાના જીવને-સર્વ પખીને [સર્વ જીવને] બોધ કરે છે

સમજીતી—હે ભાઈ, મનુષ્ય રૂપી પખીડા આ તો ઉતરવાનો ઘાટ છે માટે પીયુ, પીયુ પીયુ એવો પોકાર કરો અર્થાત્ જીવને શિખામણ આપે છે કે હે ભાઈ મનુષ્ય-પખી આ સત્ત્વાર રૂપી સાગરનો ઘાટ તારે ઉતરવાનો છે, અને પેને પાર હરિપદમા જવાનું છે. ઘાટ ઉતરતા માટે નાન જોઈએ માટે કનિ કહે છે કે પીયુ પીયુ પોકારો એટલે ઇશ્વરના ભજન રૂપી મધુર અનાજ કરો-ઇશ્વરનું ભજન કરો એ ભજન રૂપી નાવથીજ તમે આ સત્ત્વાર રૂપી સાગરનો ઘાટ તરી શકશો. તમારા હૃદય કમળમા અર્થાત્ મનમા હરિનું પદ=ઇશ્વરનું ભજન-ઉપાધિ રહિત હરિનું આનંદમય મ્થાન ધાગ્યું કરો અર્થાત્ હરિના ચરણ કમળનું ધ્યાન ધરો [ટક] જે સ્ત્રી-પુરુષોએ જાગીને જોયું છે—સમજીને ઇશ્વરનું ભજન કરું છે, તેમને અક્ષય, લખ [સાકાર અથવા નિરાકાર ઇશ્વર] ના ભજનની લેડ [તાન] લાગી છે એ તાનથીજ અર્થાત્ ભજનથીજ નીરાળાઈ કરમા, શમરી, પૂર્ણ એ સાકારમા સસાર તરી ગયા અર્થાત્ તેમનું ચિત્ત હરિના ભક્તિ રૂપી રસમા નાચું કે તરતજ તેઓને મોહ મળ્યો [ટક] ગોપીચંદ નામ અને ભરતને પણ એની લેહ લાગી હતી, તેથી તેઓ આ સસાર રૂપી સાગરમાથી કેમકે આલી ગયા-પાર ઉતરી ગયા એજ રીતે પીપો, સુરદાસ અને હરિનો દાસ કબીરો એ સર્વે ઇશ્વરના ભજનની લેહથીજ મોહ પામ્યા છે, એ વાતને

સધળો સસાગ જાણે છે એટલે એ વાન ગજગઢેર છે [૮૭]
 ઉપર પ્રમાણેજ કુમો કુભાર, સદનો કસાઈ, ધતોજી જાટ અને
 નાભો ટાઢી એ સર્વે પણુ હરિ ભજનથીજ મોક્ષ પામ્યા છે ભિન
 ભક્તને [વારિમકાને] ઇશ્વરે સતની સપત્તિ અથાત્ સત લોડના
 જેની ગ્રિથિતિ—મોક્ષ આપ્યો છે, મનવગ કે ગમે તે જનનો હોય
 પણુ તે જો પોતાનો [ઈશ્વરનો] ભક્ત હોય તો તેને ઈશ્વર મોક્ષ
 આપે છે (૮૬) જનક નામ અને યુગદેવ જેવી એમના ઇતિહાસને
 ધન્ય છે ! એ મહાત્ સત પુરષો ઇશ્વરના ભજનથીજ મોક્ષ પામ્યા
 છે માટે હે ચતુર તમે વિચારો કે એમના હૃદય તે કેના ભક્તિથી
 ભીના હશે ? (૮૬) શાહ બનખ બોખારોતો પાદશાહ જેને હરિ
 ભક્તિનુ તાન લાગવાથી પોતાની રભા તુલ્ય રૂપાળી ૧૦૦ રાણી
 એને છોડી દીધી [લાગ કરી], અદાર લાખ પોડા ને 'ગીજ કોવન
 અને દુનિયા મૂકીને ઇશ્વરનુ ભજન કરના ચાપ્યા ગયા હતા, અથાત્
 ઇશ્વર ભજન આગળ ગજગઢી પગુ વિસતમા નથી, એવુ નાન
 થનાથી બનખ શાહે સર્વ છોડી દીધુ હતુ [મટ હે મનુષ્ય તુ
 આ કાકા મારના છોડી દે, અને ઈશ્વરનુ ભજન કર] [૮૭] હે
 ભાઈ ઇશ્વરના ભજનમા કાઈ નાનજનનો નિયમ નથી (અથાત્
 અમુક જાત હોય તોજ તેને ભજન કરનાથી મે ન મને એવુ કાઈ
 નથી) રાક્ષસો કોણુ અને દેવો કોણુ ? અથાત્ રાત્ર કોણુ ગાને ભિન
 કોણુ ? એટલે ઇશ્વરને કોઈ શત્રુએ નથી અને કામ ભિન પણુ નથી,
 કાઈ ઉચ નથી અને કાઈ નીચ નથી તેને મન તો સંપૂર્ણ ભક્તો
 એકજ સરખા છે માટે ધીરો ભજન કહે છે કે જે માણસ ઇશ્વરનુ
 ધ્યાન ધરે તે ઇશ્વર રૂપજ છે અથાત્ ઇશ્વર કહી પણુ પોતાના
 ભક્તોથી દૂર રહેતો નથી જુદો રહેતો નથી, તે તો પોતાના ભક્તોના

અતઃ કચ્છમા વાસ કરીનેજ રહે છે

ધર્મ વિષે.

સમજીતી—હે ભાઈઓ તમે મૂળથીજ ધર્મનો વિચાર કરો, કવિ ધર્મની વ્યાખ્યા આપે છે કે—બધા કપટ, (દમાદટકા, લુચ્ચાઈ લક્ષગાઈ ઇલાદિ) છોડી દઈને જે પાપમા પડતા ધારે (વિચાર કરે) કે આ પ્રમાણે કરવું એ ખોટું છે અર્થાત્ પાપ કરવું એ ખોટું છે એવું ધારવું એનું નામજ ધર્મ (ટેક) સાચું બોલવું, દયા રાખવી, ઇશ્વરનું નમસ્ક કરવું, પવિત્રતા રાખવી એ ચાર ધર્મના પગ છે — ૧) ૩૫ છે (જેમ પગ વિનાનો માણસ ચાલી શકે નહિ, કામ કરી શકે નહિ તેમ એ ચાર સિવાયનો ધર્મ નકામો છે) જેના મનમા એ ચારે વસ્તુ વાસ કરીને રહી છે અર્થાત્ જે એ ચાર નિયમ પાળે છે તેનોજ આચાર (આચરણ) ઉત્તમ છે (ટેક) વહેમ, અહંકાર, નહારી સોખત અને જીક એ ચાર અધર્મના પગ છે [અધર્મ ન રાખવો હોય તો તેના એ ચારે પગ કાપી નાખવા] એ દુરુણો જો શરીરમા પેસે તો અદર પેસીને તેઓ વર્મનો ભગ કરે છે અર્થાત્ ધર્મ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉઠાડી મૂકે છે [ટેક] હવે હલેલા ગણાવેલા ધર્મના ચાર પગ રાખવાથી એટલે સત્ય, દયા, ૧૫, શૌચ એ ચારે રાખવાથી શુ ક્ષાયદો થાય તે કહ છે —જો શરીરમા સત્ય વાસ કરીને રહ્યું હોય તોજ સાચો વિચાર નરે, અને એથીજ બુદ્ધિનો પ્રકાશ ધણો વધે અર્થાત્ બુદ્ધિનો વિકાસ થાય અને એથીજ ઇશ્વર હાથ આલે, અર્થાત્ ઇશ્વરના પદને પમાય [ટેક] ચદ્ર વિનાની જેવી ગત્રી નકામી છે, દીવા વિનાનું ધન નકામું છે, તેમ સત્ય વિનાના માણુઓનો દેહ નકામો બનણુવો [ટેક] જેને ૮૧ ઉપર દયા છે, ગરીબના દુઃખ મટાડે છે અને શરીર, પેસે

અને તે બેથો ન બને તો છેવટે વાણી વડે પણ સર્વને સુખ આપે [ટંક] સધળાનું ક'યાણુ (ભણુ) કરવા માટે સાડ ઇન્છે-બધાનું ક'યાણુ થાય એવી ભાવના કરે એક પણ અનુભુ મનમાં રાખે નહિ એનું જ નામ દયા અર્થાત્ આટલા ગુણોને! દયામા સમાવેશ થાય છે (ટંક)

ધર્મ પાળવામા ગમે તેટલું દુઃખ આવી પડે છતાં તે પાળેજ એનું નામ તપ એ સિવાયના બીજા [તપ કરીએ છીએ એવું બતાવવાના] દોષ અનેક છે, તેણે કામ સુધરતું નથી અર્થાત્ તેનાથી મોહ મળતો નથી (ટંક) જે માણસ તપ કરીને [દુઃખ સહન કરીને] પોતાના શરીરને મજબુત બનાવે, દરિયો અને પ્રાણને જીતે પોતાના મનને વશ રાખે તે ચતુર મુગ્ધાણુ-હોશિયાર ગાવરધો થાય [ટંક] સુખ અને દુઃખને સરખા ગણે, હરખ અને દીલગીરીને પણ સરખા ગણ, ધીરજ અને ધર્મને કદી ભૂલી જાય નહિ અર્થાત્ વર્થ રાખે અને ધર્મ પણ રાખે એવા માણસો કાઈકાઈ [એટલે ભાગ્યેજ બધા નિયમ પાળનારો] માણસ દુનિયામા મળે છે (ટંક) પવિત્રતાને માટે જે જે ક્રિયાઓ કરી પડે તે તે સધળી કરીને શરીરને નુક્ક રાખે, શરીર નુક્ક ક'યા પછી પોતાના મનનો મેલ જન રૂપી પાણીથી પૂએ, અર્થાત્ જ્ઞાન મેળવે, [માણ શુદ્ધિ વિના અતર નુદ્ધિ થાયજ નહિ] તેજ માણસ બહાદુર છે (ટંક) ઉપર કહ્યો તેવો ધર્મ જે પ્રાણી પોતાના મનમા ધારણ કરે-પાળે તેજ પવિત્ર છે એમા માણસોનું જીવવું સફળ છે અને તેમના ચરિત્રો સુદર છે અર્થાત્ તેમનું વર્તન શુદ્ધ છે

પાઠ ૧૬.

પ્રાચીન=પહેલાના | વિશા એ ઉપરથી પ્રાચીન)
પ્રાચીન=પૂર્વ | પુરાતન કાલના=પહેલાના વખતના

(પુરા=પહેલુ)
 અધુનેક=[સ] હમણાના (અધુના
 =હમણું ફક્ત)
 અદ્યપિ (મ) આજ મુઠી પણ
 નથપિ (ન) તો પણ [તથા-
 તો+અપિ=પણ]
 મીઝરી ખા=મીઝર દેશના રતનીઓ
 સાલગડુ=પાટ
 પાસાણુ=પથર
 કપરો [કા] મોટો [કથ ઉપરથી
 કપર
 કામ (સ) મુડ, મી ગયેનું
 પ્રાણી પાસ ઉપરથી સન)
 ચિ નિપિ=ચિત્રનદે નખાની અને
 સમજાતી કળા
 કુશળ=દેશિયાર (કુશાન્ બની
 કુશાન જે નિદ્રાર્થ કુળ=વલ
 લાનનામા હોગિયાર હોય તે
 કુશળ કહેવાય એ ઉપરથી લખા
 શિલ્પ અથવા દેશિયાર અસનના
 ઝરિ પાત જ્યારે કોઈ નવો
 ગિય અવધાસ કરના જનો ત્યારે
 પ્રથમ તે કટા સન્ધાગાળો
 છે તે જોના સાગે ઝરિ તેમને

દર્ભ લાવવાનું વગેરે કામ મો
 પતા, દર્ભ એ એક જાનનું
 ધારનાળું ધાસ છે તેને જો
 આપણે ખેચીએ તો તુરત આ
 પણો હાથ કપાય અને લોઢી
 નીકળે, આ ઉપરથી ઝરિઓ
 પરીતા કરના કે જે વિદ્યાર્થી
 હાથ કપાયા વિના દર્ભ લાવે
 કે કુશળ એટલે હોગિયાર)
 દેરી=દશ્વરના અવતાર, દશ્વરના
 અગાળા, દેવતાઈ
 મહારણુ=માદગીરી
 પુરાણી=જીતી (સન્ધાન પુરાણુ=
 જીતુ ઉપરથી પુરાણી=જીતી)
 ઇજનેરી=ઇજનેર લોકના કામના
 (અમ- મહેન, નહેર, સડક
 વગેરે કેના જ્ઞાનસર કરનાથી
 કાયને થાય, ઓઢો ખવ થાય,
 સાગ દેખાય દત્યાદિ કામના
 માહિતગાર તે ઇજનેર)
 બલ=પુનતા
 પુગલિત (સ) ગોર [પુરમ સન્ધાન
 અવ્યય-આગળ+ધા+મકતુ એ
 ધાતુનો ભૂતકૃત લિત મકેતુ=

આગળ મૂકેલું જે દરેક કામમા
 આગળ પડતો ભાગ લે છે તે
 આધિન=તાબે, નશ [સ] અ
 ધિન=તાબે)
 પ્રતીતુ=હોગિયાર, માહિતગાર
 નિર્નાહ=ગુજરાત [નિર્ન+વપૂ ધાતુ
 =નહેતું]
 પુનર્જન્મ=ફરીથી દુનિયાપર પેદા
 થતું તે [પુન=ફરીથી+જન્
 ધાતુ=પે । થતું]
 અમ ખ્ય=અમણિત (અ+સખ્ય)
 સગ્રહસ્થાન=એકઠું કરના માટેની
 જગ્યા [સગ્રહ=એકઠું કરવું+
 સ્થાન=જગ્યા]
 અભિમાન=અકાર [અભિ+મન
 ધાતુ=માનવું તે] ચોતાનેજ માનવું
 તે મમતા
 સુધારણા=સુધારાનો પ્રસાદ, સુધા
 રાની પ્રાણાસિદ્ધા
 મહદુનિયા=ગ્રાસ દેશનો એક ભાગ
 પાઠ ૧૭.
 પાણી પાવું=નોદાને ગરમ કરી
 પાણીમા બોળવું તે (આથી લોડું
 સખન થાય છે)

ક્રિયા=કામ | ખડલ=જીથ
 વિભાગ=ભાગ, વહેચણી
 કરાવું=નાડડા વહેરનાર
 લદા (સ) ધ્યાન
 મથન=મહેનત (મથધાતુ=નયોવવું)
 પરડી લઇ=નક્કી કરી
 વિશ્વાયત [આ] અદેશ, જન્મ
 ભ્રમિ આ કેકાણે ઇગ્નાડ
 કાગખાતુ (ફા) કામ કરવાની
 જગ્યા, કારીગીરી કે કામ મોકુ
 કામ જેમા ચાલતું હોય તે
 કેકાણુ [કાર=કામ+ખાતુ=કેકાણુ]
 પાઠ ૧૮.

પગેણુગત=પગેણુચાકરા
 પગેણો=મેમાન (સમૃત પ્રાધુણુ)
 સત્કાર=આદરમાન (સત્+ક્ર ધાતુ=
 કરવું સત એ અચ=ધતુનો વત
 માન કે ત, અસ=હોવું)
 ચોખ્ખતા=ચાયકી [ચોખ્ખતા]
 ગૃહસ્થધર્મ=સ સારિક ફરજ
 મેમાનગી ? (ફા) પગેણુગત
 સપ્રદાય=રિવાજ
 વૈશ્વદેન=નિત્ય હોમ બ્રાહ્મણ લોકો
 જમતા પહેના અગ્નિને બળિદા

નની આહુતિ આપે છે તે ક્રિયા
અતિથિ (સ) અવ્યાગન, અનહિ
+તિથિ=દિવસ અથવા અત્=હ
મેશા ફરનારો) જે માણસ દર
રોજ આનતો નથી તે અથવા
ફક્ત વિધિએજ આનનાર
પોડશોપચાર=સોળ પ્રકારે પૂજા
કરવી તે (પોડશ=સોળ+ઉપચાર
=વિધિ, પ્રકાર]
સક્રોચ=હરકત, તળી, સક્રોમણ
યજમાન=યજ્ઞ કરનાર, જજમાન
નોખી=જુદી
ત્રાસ=અકળામણ, કટાણો
ઉદ્દેશ[સ] મુખ્યધારણા (ઉ+દ્દેશ)
સ્તુતિ=વખાણ ગુણવાન [સ્તુ
નિમા વખાણ હોય છે ને પ્રાર્થ
નામા કંઈમાગણી હોય છે]
ભિન્ના [અ] બીખ (ભિન્ન ધાતુ=બી
ખ માગતી)
વ્રજાળુ=આચ્છાવાળા [વ્રજા+આળુ]

મધ્યમ=મધ્યલી
ખર્ચાળ=ખર્ચ કરનાર, ઉડાઉ
ગરાસીઆ=ભરણુ પેપણુ માટે દર
પ્રારમાથી કાંઈ પણ વાટો મળતો
હોય તેવા માણસ [સમૃદ્ધ
ગ્રાસીઆ ગ્રાસ=કાળીઓ]
એકીમુળ=સખ ધીનુ ટોળુ, સ
ખ ધી વર્ગ
ઉમળકુ=ઉભરાઈ જતો પ્રેમ, હોમ
વળાવા=રક્તણુ કરનાર, મૃદના
આનનાર
પ્રાસ=મુસાફરી [પ્ર+વસૂ ધાતુ=
રહેવું]
ભાતુ=મુસાફરીમા ખાનાનું
મોટમ=મોટાઈ
આગ્રહ=ખત
ગોષ્ઠિ [સ] વાતચીત
મંદુ=મીઠું
રચિ=ભાવ, પ્રીતિ

સમજુતી—કવિ કહે છે કે એક સાર કુટુંબ ભુખ્યા અને
તરખ્યા માણસાને આનંદ આપે છે, ઘુણુ પાણુ અર્થાત્ જે જીવાર
આજીવનો રોટલો મળે છે તે તેમને (પરોણુને) ખવડાવે છે, તેની
સાથે ધીમુ ધીમુ એટલે નરમાશથી ખોલે છે, અને વાતોમા રમુજ

આપી તેને હસાવે છે આ પ્રમાણે ચાકરી કરીને તથા ૩૦ ૩૫ નવી નવી ચાર્જાઓ તથા આનદદાયક દ્રવ્યકાઓ ડાહી, ચાંદ્રા [પરોણા] નો થાક મટાડી દે છે, [દુખ મટાડી દે છે,] અને તેને શાત પાડે છે વળી પરોણાને મધના જેવું અન્ન અર્થાત્ મિષ્ટાન્ન જમાડે છે, અને પોતે પણ જમે છે, અને તે ઉપર (તે ભોજન પર) પરોણાને રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવે છે અર્થાત્ તેને તે રૂચિ પૂર્વક મવડાવે છે

પાઠ ૧૯.

અ ક=અ ક શબ્દનો અર્થ ખોળો છે નાટકની વસ્તુને રસ કથા ભાવ સહિત અભિનયપૂરે સભા સંદોના ખોળામાં અપાતી હોય તેમ તેમના મનમાં આરોપણ કરવામાં આવે છે માટે નાટકના એક ભાગને અ ક કહે છે નાટકમાં જે શબ્દ વપરાય છે તે રહ થયેલો જાણવો પ્રકરણ ભાગ પ્રોટો=પ્રોટો (પ્ર=વહ ધાતુનું ભૂ કૃ ઉહ પરથી મેટા)

પ આમૃત=[પ અન અમૃત] પાચ પ્રકારના અમૃત દૂધ, દહી, માખણ, ઘી, મધ ઇત્યાદિ
૩૮૧૨૩=ઇચ્છિત વસ્તુ મળે એવું ઝાડ

શ્યામ શરીર=કાળા શરીરવાળો, સર્પ ગળથુથી=સહજ મોળુ એવું ગોળનું પાણી કરી તેને કેવું કરી તેમાં ઘી નાખી જન્મ પાળીના ત્રણ દિવસ સુધી બાળ કને પાવામાં આવે છે તે સાપના રાફડા પાસે હમેશા પાણી હોય છે મતલબ કે પાણીવાળી જગ્યાએજ સાપ રાફડો બાંધે છે માટે તે પાણી કયા રહેલું છે તે જાણતો હોવો જોઈએ ગર્થ=પેસા વડે-પેસા આપીને સાથ=નગ, જથો, ટોળુ હુમ્મપાન કહે=હુમ્મપાન પીએ, અર્થાત્ ચોર્યાસી હુણીની વચ્ચે બેમી તાપે (ઉનાળામાં આવી રીતે સાંકુ-બાવાઓ કરે છે)

પાઠ ૧૯. ઉઘમનું બળ અને કર્મનું અધાર

ઉઘમ એ ગળ છે અને કર્મ [નસીમ] તેના આગળ રાકકું ગરીબ છે, તેનો અર્થ [એક ભાગ] તમારી આગળ [સાલળનાર આગળ] (કવિ) કહ્યું છે કે તમે સર્વ મનમાનો અહ કાર મૂકી દઇને, હાઇડને ખુનું કરીને જોજો (ખુલ્લે મને તપાસ કરજો) [કારણકે અધ કર્મ ત્રદ્ધાથી આપણે એવું માનતા આજ્ઞા છીએ કે, ‘કરિવર કરે તે ખરૂં’ ‘નસીમમા હશે તે થશે’ આ વાત આપણા મગજમા એના ઉડા મૂળ ધાલી ખેરી છે કે આપણને ખીજ નાત રચતી નથી ઉપરની વાત આપણ કહેતી વખતે જાણે તે સત્યજ હોય તેમ અભિમાન પૂર્વક અનાજ કાઢી કઢીએ છીએ, એથી કરિને આવું કહેવાની જરૂર પડી છે]

કર્મ ખીજ રૂપે રહેતું છે, જેનામા એવો જે ઉઘમ ઉઘમી હોઇ અર્થાત્ મન અને વાણી વડે ઉઘમ કરનારો નહિ એટલે ઉઘમ કર એવું બતાવનારો નહિ પણ ખરેખરોજ ઉઘમ કરનારો જે માણસ હોય છે તે કુડકપટ-લુચ્ચાઈ-દોગાઈ સર્વને જાણી જાય છે કારણ કે અમુક કામ આપણ કરના માડ્યું, તેમા ફોદમદ થતા માટે આપણ તે કાય મયજ થતું પડે છે અર્થાત્ તેના એકે એક વિભાગોનું આગ્રહ નિરીક્ષણ કરવું પડે છે જો તેમ ન કરીએ તો તે કાર્યમા આપણે ફોદ મેળવી જનીએ નહિ, આ પ્રમાણે જ્યારે અમ દ્રષ્ટિથી નિરીક્ષણ થાય ત્યારે તેમા કાઇની લુચ્ચાઈ દોગાઈ હોય તે સહજ પડાઈજ આવે એ સ્વભાવિક છે

પ્રથમ ઇચ્છે તો સત્ત્વનાતા શરીર નજનજ ધડયા હોય છે, તેમાથી ‘પીરજવાળો માણસ-ઉઘમીજ પોતાના અગતે મારો રીતે ટાકી શકે છે [એનો અર્થ એવો થતો નથી કે ખીજ સર્વ નાગા

ફરે છે] ઇશ્વરે નગ્ન ગરીર બનાવ્યા છે એટલે ઇશ્વરે તો સત્વળાને સરખીજ રીતે જન્મ આપ્યો છે-આપે છે કાંઈ સુખી અથવા દુખી થાય છે એ પોતે પોતાના ઉદ્ધમનુ કળ છે (આ ઠેકાણે એક વાત યાદ રાખના જેવી જે કે કેટલાક જન્મથી ગર્ભ શ્રીમત જન્મે છે તેનું ક્રમ ? તો તેનો જવાબ એટલેજ છે કે તે કળ સચિત કર્મનું છે, સચિત-પ્રતિભાવે કરેલા પણ ન ભોગનાયલા કામનો ભડાર, એ પ્રમાણે છેવટે તો કર્મજ પ્રમાણ) તેની જન્મ-લેનારની-મા ઉદ્ધમ વશ થઇને-ઉદ્ધમી થઇને તે મોટા થાય તેટલા માટે તેને ગળયુધી પાય જે ત્યારેજ તે મોટો થાય છે માટે ઉદ્ધમજ દ્રેષ જે હવે ઉદ્ધમ કેવો કરવો તેને માટે કવિ કહે છે કે જે જેવા કુળમા અવતરે છે તે તેજ કુળનો ઉદ્ધમ હોય છે અથાત્ વાણીઆનો દીકરો વેપારી થાય અને મોળીનો દીકરો મોચીજ થાય છે હવે ઉદ્ધમજ દ્રેષ છે એ વાત કવિ દાખના દનીનો સાબીત કરે છે

તે જો હું તમને ઉદ્ધમની રીત-વાત કહું, દષ્ટાન્ત આપું ધરમા ધણી ગાયો ગાયેની છે, હવે એક કર્મી માણસ હોય તેને બિચાગને શેની મતિ હોય કે ગાયોનો શો ઉપયોગ છે ?-ઠારણુ કે તે તો દેવ ઉપર આધાર રાખનારો છે પણ ઉદ્ધમી હોય તેજ તેનું દૂધ દુહું, એ દૂધનાજ પચામૃત રચીકર પદાર્થ થાય અને તે ઉદ્ધમીજ ખાય, ઉદ્ધમ કર્યા સિવાય બિચારું કર્મ (કર્મને માનનારો માણસ) શું ખાય ? (તર સેજ ન સુશુદ્ધિ વાવરશે, વન્મે વરમાદ મરે તરશે) આ ન્યાયને એ મળતું છે

પરમેશ્વરે જ્યારે દુનિયા બનાવી ત્યારે સારા મેડાવાળા ધર ઇત્યાદિ ઝાંઝ નહોતું, પણ માટી, સુતો અને લાડડા કાટ-ઇત્યાદિ તો પુરુકળ હતા, હવે જો તે વખતના લોકો નગીયપર આધાર રાખી

એસી રહ્યા હોત તો આવા વર થાત નહિ એ તો ઉઘમ વડેજ તેવા ધર થયા છે [માટે ઉઘમજ શ્રેષ્ઠ છે] ઉઘમી માણસ કપાસ વારીને તેનું રૂ મનાવે કે પછી રૂજ વેચાતું હાવે અને પછી વિવેક ન વડે વણીને તેનું વસ્ત્ર-લુગડું બનાવે છે, અને તે સર્વે કર્મી પણું પહેરે છે, જો તે એવો ઉઘમ ન કરે તો (કર્મી) કમને માનનારા સઘળા નાગા કરે કારણકે વસ્ત્ર ઉઘમ વિના રૂનું બનેજ કેમ ? કપાસ ઉઘમ વિના પાકેજ કેમ ? (માટે ઉઘમજ શ્રેષ્ઠ છે)

ઉઘમ તો કલપતરૂના જેવો છે, અર્થાત સર્વ વસ્તુ ઉઘમથી મળી શકે છે-બની શકે છે જ્યારે ઉઘમી દુષ્પ વેળેની પૃથ્વી ખેડી તેમા અનાજ વાવે છે ત્યારેજ પૃથ્વી રસાળ થાય છે, અને અનાજ પાકે છે, ત્યારેજ તે અનાજ ખાઈને નમીયને માનનાર સુખે જીવે છે, ઉઘમી ઉઘમ કરી અનાજ પકવે નહિ તો કર્મી ખાય શું ? (માટે ઉઘમજ શ્રેષ્ઠ છે)

જ્યારે ઉઘમ કરીને તલ પડવે છે અને પળી ઉઘમ કરી તેને ધાણીમા પીવે છે ત્યારેજ તેમાથી તેન નીકળે છે વળી તેન નીકળે એટલેથી પણુ દીવો થતો નથી પણુ દીવેટ કરીને દીવો સળગાવે તો અજવાળું થાય છે, એ પ્રમાણે ઠંકાણે કેંકાણે ઉઘમનું જ જોર છે જેમ ઉપર પ્રમાણે ઉઘમ કરી દીવો ન કરીએ તો અનાજ રહે છે તેમ એકવા કમ વડે અધાર જોરજ રહે છે

ધરમા જીવુદી જીવુદી જાતના ધણા અનાજ ભરી માખ્યા હોય, તોપણ તે રાખ્યા વિના કેવી રીતે રધાય ? અર્થાત્ રાધવાનો ઉઘમ ન કરીએ તો નજ રવાય રધાય નહિ, જ્યારે ખાય શું ? દૂધને મેળવીને જ્યારે અધરકે છે ત્યારેજ દહી થાય છે, અને દહીને વલો-વીએ ત્યારેજ ઘી થાય છે [માટે ઉઘમજ શ્રેષ્ઠ છે]

ઉડાણુમા જમીનને વિષે જે પાણી છે તે સાપજ જાણે છે માટે સાપનો રાફડા જૈંઠ યોગ્ય સ્થાને ઉઘમી માણસ ક્વે ખોદે તોજ કર્મી પાણી પીએ નહિ તો મરે તરમે (અર્થમાં નોટ જુઓ) પૈસા ખરચીને સોનુ લાવીએ પણ તેને ધરમા ભરી મેલીએ નહિ એટલે સોનીને આપી તેના ધરેણા કરાવીએ, કરાનીને શરીર પર પહેરીએ-ધાલીએ તોજ મોપર તેજ આવે છે ધરમા સોનુ ભરી મકવાથી તેજ આવતુ નથી (પરેણા ધાલવાથી માણસનો દેખાવ ફરે છે તે ઉપરથી સચિત)

જઈ વરમા ચાકર હોય તે ધારો કે અમુક માણસની પેટે તુગડા પણ લાવીને મકે છે પણ જો તે ઉભો થઇને ઉચો નીચો થાયજ નહિ તો તે વસ્ત્રો પહેરાયજ કેમ કરીને ? [ઉચુ નીચુ થવુ એ પણ ઉઘમજ છે]

સોના સિવાયની બીજી સર્ત ધાતુ-જીંદી જીંદી જાતની ધણી ધાતુઓ છે અને તેમની જીંદી જીંદી અનેક જાતની વસ્તુઓ બને છે ઉઘમી માણસજ તેના ધાટ ધડવાના કામ કરે છે પછી ધાટ ધડીને તેના નામ પાડે છે એ સધળુ ઉઘમથી થાય છે ત્યારે કર્મી તે વાપરે છે (માટે ઉઘમજ શ્રેષ્ઠ છે)

જેથી કરીને વૈકુઠરાય (પરમેશ્વર) સતોષ માને છે તે હવન હોમ વિગેરે ક્રિયાઓ ઉઘમથીજ થાય છે, હોમ હવન કરવાથી દુશ્વર પ્રસન્ન થઈ મેષને જલિ કરવાનો હુકમ કરે છે, તેથી વરસાદ ભારે જલિ કરે છે તેથીજ અનાજ પાકે છે, તે વડેજ સધળી સજિ જીવે છે એ સધળુ ઉઘમથી થાય છે [માટે ઉઘમજ શ્રેષ્ઠ છે]

મોટા મોટા ઋષિઓ અને તપસ્વીઓનો સમૂહ (સધજા ઋષિઓ અને તપસ્વીઓ) હાથપડે દુશ્વરની પૂજા કરે છે અને

ચોરાશી ધુણીએ તાપી ધુમાડો ખાઈ મોટો ધર્મ કરે છે ત્યારેજ તેમનું નમીય તોનાર થાય છે, અર્થાત્ ત્યારેજ તેમને ઈશ્વર મળે છે [ઋષિઓ પૂજા કરે છે અને તપસ્વીઓ ધુણીએ તાપી પુત્રપાન કરે છે, અર્થાત્ તપ કરે છે એમ સમજવું]

એ પ્રમાણે પુણ્ય સિનાય કોઈ કંઈ પણ વસ્તુ પામવું નથી (પુણ્ય કરવામાં પણ ઉપોગ ગર્ભિત રહેતો છે) જે જે માણુમાને આપણે નેકમદીથી કામ કરતા જોઈએ છીએ તે સર્વ ઉદ્યમ વડેજ ફોંટમ થાય છે [માટે ઉદ્યમ કરવો એજ શ્રેષ્ઠ વાન છે]

પાઠ ૨૦

લહેજત (કા) સ્વાન

ઉષ્ણ કટિઅધ=જ્યા હ મેશા તાપ
પુષ્કળ પડે છે એવો પ્રાનીનો
ભાગ (ઉષ્ણ=ગરમ+કટિઅધ=ટાઠ
તાપ જન્યુવા માટે પ્રાનીના પાચ
વિભાગ પાડ્યા છે તે)

અરમન્તાન=આરમ ગોકોને ગહેવાની
જગ્યા ઇરાનની પશ્ચિમમાં દેશ છે
(અરમ=આરમ+ન્તાન=રહેવાની
જગ્યા)

મસાલાના દ્રવ્ય=મસાલાની ચીજો
દ્વાપ=જેની ચારે બાજુએ પાણી
અને વચ્ચે જમીન હોય તે
(દ્વિ=મે+અપ=પાણી, બે પાણીની
વચ્ચે આવેલો જમીનનો ભાગ)

અક્ષાંશ=વિષુવત્તથી ઉત્તર કે દક્ષિ
ણમાં કોઈ જગ્યાનું જે અંતર
હોય તે

રેખાગચ્છોદ મુકરર કહેલા રેખાના
વત્તથી પ્રારંભ પશ્ચિમ દિશામાં
કોઈ જગ્યાનું જે અંતર હોય તે
[મુખ્ય રેખાશ ત્રિનિચયી શરૂ
થાય છે ત્રિનિચયી પ્રારંભ દિશાએ
આવેલા સ્થળ પૂર્વ રેખાશપર
કહેવાય અને પશ્ચિમે આવેલા સ્થળ
પશ્ચિમ રેખાશપર કહેવાય]

સુનામિક=મારી વાસનાળું [સુ=સા
રી+નાસ=ગધ+ઇક=નાળું]

ગુણુકારી=શયદો કરનારી [ગુણુ=
કાયદા+કાર=કરનાર+વી]

વાનીઓ=જુદી જુદી ખાવાની

વસ્તુઓ
 નુખનાસ=ખાધા પગી મો સાફ
 કરના માટે ડાઈ પદાર્થ ખાવા તે
 [મુખ=મોનાસ વસ ધાતુ રહેલું
 પરથી જેની ગધ મોખા રહે
 છે તે]
 વેસ્ટ ઇડીઝ=અમેરિકામાં આવેલા
 ખેટો જેવા કે જમ્બેકા, કયુમા
 વગેરે [વેસ્ટ=પશ્ચિમ+ઇડીઝ=
 હિંદુસ્તાનને લગતા પશ્ચિમ હિંદુ
 સ્તાનને લાગતા] જ્યારે કાલબસે
 અમેરિકા શોધી કાઢ્યો ત્યારે તેને
 એની ખાત્રી હતી કે આ નવો
 શોધી કાઢેલો દેશ હિંદુસ્તાન
 [ઇડીઆ] છે કાગલ કે ને વખતે
 અમેરિકાની કાઇને ખમરજ
 નહોતી, આથી અમેરિકાનેજ
 હિંદુસ્તાન કહ્યો, પાછળથી ખરો
 હિંદુસ્તાન જડ્યો ત્યારે માવમ
 પડ્યું કે આ હિંદુસ્તાન તો
 ખોટો છે, પણ જે ચલતું
 આવેલું તે કાયમ રાખના માટે
 એ ટાપુઓને વેસ્ટ=પશ્ચિમ
 +ઇડીઝ=હિંદુસ્તાનને લગતા
 દ્વીપો, પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનને

લગતા દ્વીપો એવું નામ આપ્યું
 મુગધીદાર=સારી ગધવાળો [મુગધી
 =સારી ગધ+દાર=વાળો] [મુગ
 શબ્દ સંસ્કૃત મુગન્ધિત છે તેનું
 પ્રથમા એકવચન મુગધી એટલે
 સારી ગધવાળો એવો ગુઢ શબ્દ
 ગુજરાતીમાં વપરાય છે અત્રે
 સંસ્કૃત શબ્દને ફગને ઉપસર્ગ
 દાર=નાળો લાગેલું છે એથી
 પુનરુચિત પણ થએલી ગણાય]
 વહાણુવટી=વહાણનો ધ ધો કગનાર,
 દરિઆઇ વેપારી (વહાણુ+વટી
 પ્રત્યય=ધ વો કરનાર)
 દરીઆ માર્ગે=દરીઆ ને
 પોતાને લગત=પોતાના હાથમાં,
 તામામાં
 ૫^{મી}ની પ્રદલિલુ=૫^{મી}ની આગળ
 આગળ પરિક્રમણ કરતું તે ૫^{મી}નીની
 આગળુઆગળુ કરતું ન
 અક્કત હેરાન થઇ ગય=અક્કત
 ચાલે નહિ અક્કલ કહ્યું કરે
 નહિ, આશ્ચર્યમાં ગરક થવાય
 સદા=સારી રીતે જાણી શકાય
 તે નામ

જવાળામુખી=જેના મોમાંથી [શિખ-
રમાંથી] ધુમાડા નીકળે છે તેવા

પવન [જવાળા=અગ્નિ+મુખ=
મોં+ધ=વાળો]

પરિપક્વ=બરાબર પાકેલું (પરિ=
પૂર્ણ+પક્વ=પાકેલું) =પુરેપુરું

ચિરાડ=ક્રાડ

મગટ=પેદા

કુજ=ભિનાશમા ઉગેલો છોડ, જે
ધણોજ લીલો હોય છે

ઉતેજક=ઉતેજન આપનાર, ઉત્કે-
રનાર

ઉબ્જતા=ગરમી (ઉબ્જ=ગરમ+તા=
પણું)=ગરમપણું

દસ્ત કપ્પજ કરે છે=મધકોશ કરે છે,
ઝાડો બધ કરે છે

એકત્ર=એકઠું

રેચક=ઘુસાળ થાય તેવું

વપુનાશક=વાયુનો નાશ કરનાર

વાળા=તણુ, તાતણા

પાઠ ૨૧.

જય=ફતેહ, જીત (સરકૃત જિ-
ધણું પરથી)

મનન=ધ્યાન પૂર્વક વાચન, મનમાં

વાચવું તે, મનમાં વિચારી જવું તે
વૃત્તિ=વલણ

મહાવિદ્યાલય=વિદ્યા બહુવાનું

મોડું ઠેકાણું, કૉલેજ (મહા=મોડું
વિદ્યા+આલય=ઠેકાણું)

પાઠશાળા=મોટી નિશાળ

નિરાભિમાન=અભિમાન સ્વર નિર-
=નહિ+અભિ ઉપસર્ગ+મન ધાવ

=માનવું, ઉપરથી માન)

હરણ કીધું=એ રચું, આકર્ષ્યું

ધર્મોપદેશક=ધર્મનો બોધ કરનાર
(ધર્મ+ઉપદેશ=બોધ+અક=કરનાર)

દષ્ટિવિદ્યા=પ્રકારા સબધી શાસ્ત્ર
(દષ્ટિ+વિદ્યા)

વિરમય=આશ્રય, નવાઈ

પૃથક્કરણ=જુદું કરવું તે (પૃથક્=
જુદું+કરણ=કૃ ધાતુ પરથી)

કરવું તે)

પાયો નાખ્યો=શરઆત કરી

છિદ્ર=કાણું (સરકૃત છિદ્ર ધાતુ
પરથી)

વેરણ સેરણ=જુદા જુદા

સ્વેત=સફેદ

ઉપદ્રવ=રોગ

સાધાપણુ=આપણુ

ગુરુત્વાકર્ષણુ (સ) પૃથ્વી બધા
પદાર્થોને ભારના પ્રમાણુમા ખેંચે
છે તે [ગુરુ=ભારે+ત્વ=પણુ+આ+
કૃષ ધાતુ=ખે ચ્વુ +અન=ક્રિયાવચક
પ્રત્યય]

મતિમાર્ગ=જવાનો રસ્તો, ફરવાનો
રસ્તો (ગમ ધાતુ-જવુ+તિ=પણુ
+માર્ગ=રસ્તો)

ભરતી (સ) પાણીનું ભરાવું તે
(ભૂ=ભરવું+તિ=પણુ) જીવાળ
ઓટ=પાણીનું ઉતરી જવું તે
ભરતીઓટ=દરીઆનું પાણી દિવ
સમા ખે વાર ચઢે છે, અને ખે
વાર ઉતરે છે, તેને ભરતીઓટ
કહે છે

હાથ બીડમા હતો-પૈસાની તગી હતી
મુકત [સ] મુકાએલું, છુટું થએલું
[મુચ્=મુકવું+ત=મૂ ક્ર પ્ર]
નિરારણુ કરવું=મટાડવું
પદાર્થ વિજ્ઞાન=પદાર્થ સંબંધી
વિશેષ ગુણો જેની અદર ખતા-
વેલા હોય છે તે શાસ્ત્ર, એમા
પદાર્થના ગુણો વિવેચન કરતા

શ્રીખવાનું હોય છે

અસાધારણુ=વણીજ, ઉંચા પ્રકારની
રાજત ત્રીઆ=રાજ ચલાવનાર પુરુષો
ત ત્રી=ચલાવનાર (તમ ધાતુ=ખે ચ્વુ
પરથી)

ટકાણા=ચલણી નાણું પાડવાની
જગ્યા

સમાગમ=મેળાપ
ખામોશ (ક) ધીરજ

મહાસાગર (સ) મોટો સમુદ્ર (મહા
+સાગર, સગર રાગના છોડરા
ઓએ યજ્ઞનો ઘોડો ખોળવા માટે
ખોદેલો, મોટો સાગર)

સત્સંપ્ત સમુદ્ર=સત્ય એજ સમુદ્ર,
સત્યનો ભંડાર

સ શોધન=ખોળ, તપાસ

પાઠ ૨૨.

બુદ્ધિમાગર=મોટી બુદ્ધિવાળો (બુદ્ધિ
+સાગર=મોટી)=વણી અક્ષરવાળો,
બુદ્ધિમાન, બુદ્ધિસાગર આ ડેકાણું
વિશેષનામ છે

સતતિ=ઢેચા છોકરા (સમ્=સારી
રીતે+તત્ ધાતુ=ખે ચ્વુ પરથી તતિ
=વચ્ચે ખે ચનાર અથવા
આગળ ચલાવનાર,

નામ પ્રમાણે શુભ હોવાથી અર્થાત
 નામ શુદ્ધિ આગર હતુ તે પ્રમા
 હોજ તે મોટી અક્ષરવાળો હોવાથી
 કાકપુત્ર=કરી લીધેલો છોકરો
 વિલખ=વાર
 પ્રાત કાળે=સવારમાં
 રાત્રિ સમય=રાતનો વખત
 ધૈર બોલતી સભળાઇ=નસકારા
 બોલતા સભળાયા મનલખ કે
 હુશી ગએલા જણાયા
 ખાતર (સ) માટે, વાસ્તે (ખન
 ધાતુ=ખોદવુ પરથી ખાતર)
 ભવની બાવટ=જન્મની પીડા (ભવ
 જૂન ધાતુ ઉપરથી)
 ઉજમાળો=આનંદનો
 વારસ=મુઆ પછી થનાર માલીક
 બાધા=પતિજા
 ફાટી કરની=કાટે બાઝવુ
 મસતત=ગોઠનણ
 સામગ્રી=જોઇતી ચીજો
 નૈવેદ્ય=દેવને ધરાવવાનો ખોરાક
 બહુ તન્તવો બનવન્ત =ધણા તાતણા
 બળવાન હોય છે, એ પ્રમાણે
 વાણીઆએ જીને કહ્યુ બાવાઈ

એવો કે એમ કહીને તેણે બૈરીને
 સમજાવી કે એની આજીવાણુ
 ખૂન તાતણા વીટજે કારણ કે
 બહુ તન્તવો બનવન્ત
 તદબીર=યુક્તિ
 સ્વાધીન=તાબે

પાઠ ૨૩.

મૂળસ્થિતિ=અસલ ૨૧૩૫, (પહેલાની
 સ્થિતિ)
 રૂપાતર=રૂપમાં ફેરફાર (રૂપ+અંતર)
 કમાવે છે=પકવે છે, તૈયાર કરે છે
 બહુધા=ધણુ કરીને
 યોજના=ધડી કાઢેલો ખરડો
 હથોટીવાળા=જેનો હાથ બેસી
 ગયેલો હોય તેના, ચાલાક, ચપલ
 મનપર લે=ધારે, પોતાના મનને
 એ વાતમાં ખુચવે

પાઠ ૨૪.

વનવર્ણન=જંગલમાં બનતા બના-
 વોનુ વર્ણન (વન+વર્ણન)
 નકીબ=નેકીદાર, ચોપદાર
 સધુ=અધુ
 વર્ણુ=વર્ણન કર
 જ્ઞાપિઓ=ઝાડ વગેરે (જ્ઞા+આ

દિએ=ખીજાએ)
સ્વસ્તિ=કલ્યાણકારક
ધોર=અ ધરાએણું, બચ કર
ગરજન થડી=ગજનાથી
બ્યાધો=વાધો
અતિશ=અતિશૈ
તકકે=મુરસામા મોટી થીસ પાડે
ત્રાસે=ખીએ
પ્રવાસી=મુસાફરી
લવ=લગાર, જરા
છેપાત=નોકાન, ધાધલ
ચિતન=સ્મરણ, ધ્યાન
સચિયદાન દ=હ મેશ જ્ઞાન અને આ
ન દ આપનાર (સત્+ચિત્+આન દ)
અરા=અરાન, અગ્નિયા
સુગ=સારો, જાણીતા
રગ=મળ, ગમત
વીજે=વીજળીઓ
કરાળ=મય કર, મિહામણું
ઓયો=સહાય, બચવાનું ઠેકાણું
સરવર=સરોવર (સર+વર=મોટું)

ઓમાસાની ઋતુમા બનમાં બનતા બનાવોનું વર્ણન.

સમજુતી—સિપાઈ રૂપી કાગડાઓ કહે છે કે (મેધરાજન પધારવાની) તૈયારી છે માટે ચુપ ચુપ મુગા રહો પવન હાલતો

તટે=કિનારે
મરાળ=રાતા પગ તથા રાતી ચાચ-
વાળો હસ
પહાડો=પહાડપર
ટકેકા=ટકુંકા
દાદુરો=દેડકા
પય પય=પાણી પાણી
આકળા=ગાબગ
ચાતક=પૈયા
ડુ જમાલે=ગલીઓમા
અ-ય=ખીજા
કર્તા=કરતા
રગ=ગત
નચિતો=ચિતા વગર
જ ગાલી=જ ગાલ, તામાના કાટના
રગના, સહેજ જુરા અને
ધણું નાલ
અબ્ર=વાદળા
ઝૂમગોટો=ધુમાડાનો ગોટો
નમ=આકાશ

[૫૨]

નથી અને (આ ઠેકાણે) બહુ સારા સાત ગભીર જણાય છે, એની શોના હુ રી કહી શકું ! એટલામા નો મેધરાગ પધયા (વ માદ આનની દરઆન થઇ અને ઝીણા ઝીણા ફેરા પડવા માડ્યા) તેની આડ પોરેએ હરખયા નમીને કહ્યાણ કહ્યાણ એવા શબ્દો ઉચાર્યા (૧) ત્રીપ—સભામા કોઈ ગમત કે મોટા અધિકારી આવવાના હોય છે ને તેની આવનની તૈયારી થઇ રહી હોય છે ત્યારે નેનીદાર-સિપાઇ એને મુગા રહે, મુગા રહે એમ કહે છે તેથી પછી કોઈ આવતું ચાલતું નથી, તા ન પચારે છે, કે સમાના એસનારાના દરખયા નમન કરીને ક'યાણ ક'યાણ એવા શબ્દો ઉચારે , આ કાનમા ઝીંચે એમામની નકતુમા વનતુ વર્ણન વર્ણવના છે તેના નામે મુજબ ચતા ગ્યી છે

વન ને કોઈ ન, કાડ, બુ પના વગેરે સભામા એસનાર, મેધ એ રાગ કાડ વગેરે પાતો ત સિપાઇ (ઘણી વખત એકુ જોવાના અને જ વરસાદ આવના પહેલા પવન બધ થઇ જાય છે, કાડ ના ના થી, પછી મેનતા નથી ને શન્યદાર જેવું થઈ રહે કે, પડુ રચમા વચમા કાગડાઓ એવતા હોય છે એ પેાયા વગર રહેતા નહીં માટે એ નકામ ભાન પધારે ત્યારે બહુ શાન્ત હોય પણ નીચ નેડી પોકારે છે મનનમ કે તેને બોલવાની છૂટ હોય , - ને ભાન ખાતર મિપાઇએને પણ બોલવાની છૂટ હોય છે, તેમ કાગડાઓ કરે છે મટે તેનકીમ) પછી કાપડુ આવ્યુ કે પવન છુટે કે, કાડો ડોનવા માટે છે અને કાડની પાર પવન આવતા મુચવાટા સબળાય છે તે જાણે સિદ્ધ વગેરે પ્રાણીઓ ગર્જના કરે છે તેમ અવાજ કરતા હોય તેમ જણાય છે

આ ઠેકાણે સિપાઇરૂપી કાગડાઓ કહે છે કે (મેધરાગ પધા

સ્વામી તૈયારી છે માટે સુપ સુપ (સુપ રહો) પવન હાલતો નથી
 ઝાડ ડાલે છે તે જાણે નમન કરે છે અને ઝાડ તથા પ્રાણી શબ્દ
 કરે છે તે જાણે સ્વર્ગિન ખોલના હોયતી તેમ લાગે છે (૧) પણ
 જોરથી કેવો ઠડો પવન આવે છે અને જો ઘણી ઝડપથી આ કાળી
 વાદળીઓ પેરી આવી, અહા ! ધણુ અવગએનું આકાશ કેવું પડું
 પડું કરી રહ્યું છે ! એહો ! (વરસાદ) મોટી ધારે આગ્યો અને
 ખૂબ તૂટી પડ્યો (૨) આરે માણુએ વીજળી કિપગ કિપગી અમકાર
 કરે છે, અને વળી ગર્જનાથી આખું જગત ગાજી રહે છે વાદ
 અને સિંહો ક્રોધથી મોટા માદ કાઢે છે (૩) આદતી ગર્જના સામ-
 ણીને તેઓ એમ ધારે છે કે વનમાં અમાન કતા ધારે મરતા
 કરનારો વળી આ બીજીને ડાગ આગે એમ અમત વગરે રહે
 તડુંકે છે) મોટા ઝડ પવનથી પરી જાય છે, જે અમાકર પહેલ
 વહેતો નીકળ્યો હોય (જેણે જાનમાં આપી મનાવ તેના ને રી)
 તે આ જોના થી મરે (૪) મરતો જાત પોતે તે પોતે
 કે જોમને દુખ પડતું તેઓ અમાકર પહેલ તે ને તેને
 લગારે થીએ નહિ પાતે જોના તે જાતે કે મરતો
 જાતી માણુના (અન ધાતી જાતે) જાતે જાતે જાતે
 કટાળીતો મરતુપર, જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે
 દીડત જાતી કે તે જાતે મરતો જાતે જાતે જાતે જાતે
 તનુ કાળુ કે કાળી જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે
 થતી, તથી તે કહે જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે જાતે
 જાતી જાતે જાતે, અને તેઓ ખુબ અમાકર કે પડું જાતે
 જાતી નથી તેઓ તે અતિ દુખથી જાતે મરતો જાતે જાતે
 સમજી માણુસો તો દુઃખિયાના હાલતે જાતે પડી જાતે જાતે જાતે

છે, ને પછી ઈન્દ્ર સ્તુતિ કરે છે. (૪) [વરસાદની ગર્જનાના આ
ભડાકા અને કડાકા મડાડીને ચાલ્યા જાય છે વીજળીઓ ચમકે
છે ખુબ પાણી પડે છે વાસુના મુસવાટા થાય છે. તડતડ કરીને
વાસ ફટે છે [ચોમાસામા જમીનમાથી વાસના ફણગા ફટે છે તે
વખતે તડક તડક એસા અવાજ થાય છે, તેનો એકદમ ફણગો
નીકળે છે માટે વામના ઝાડ તળે કાઈ સુધ રહેતુ નથી મુઘ રહે
તો જમીનમાથી નીકળતો ફણગો એકદમ શરીરમા ધોચાય છે] તેથી
જગલ બિહમણુ થઈ રહે છે, અને તળાવ કાંડે [વરસાદના ઝપાટાથી]
બચવાનુ ઠેકાણુ નાંક હોવાથી હસ બૂમો પાડે છે, [એમ ડહેવામા
આવે છે કે મને એ પ્રા કરે એટલે આકુ કપક ધરો એવા અર્થમા
ઓથો રાખ્દ કવેગે ચાપરેનો છે [ઓથો=આધાર] (૫) પહાડ
ઉપર મોર તાણીને ટાંકા કરીને થનથન નાચે છે આમાની ડાળ ઉપર
કાયલ ખુબ ટુકા કરે છે તળાવમા દેડડા બોલે છે ને ફૂટે છે અને
(પાણીમિના' અઢગાયના ચાતક પક્ષીઓ પાણી પાણી કરે છે [૬]
ગીન—ચાતક પક્ષીને માટે એમ કહેવાય કે તે વરસાદના પાણી
મિવાય બીજુ કાંઈ પીતો નથી ચામાસાના ચાતક નક્કરના પાણી
મિવાય એની તરસ છીપતી નથી, તેથી ને હમેશનો તરસ્યો કહેવાય
છે કેટલાક કહે છે કે એને ગળે કાણુ છે તેથી પીવાતુ નથી માત્ર
ઉપરથી નરસાદ! પાણી પડે તેજ તેના પેટમા જાય છે તે વરસાદનુ
પાણી જ મે છે તે જોમ વિરહિણી પોતાના કાણુને પિયુ પિયુ કરી
જખતી હોય તેમ તે પિયુ પિયુ [પયપય] કરે છે આડળા ડહેવાનુ
કારણુ પ્રથમ પાણી ન મળેતુ તેથી આડળા અને મળ્યા પછી
પણ ફરીથી ચોમાસા સિવાય મળવાનુ નથી એ વિચારથી જેટલુ
પિવાય નેટયુ પી લેવામા ધરાયલા તોપણુ આડળા તેથી સારી પેડે

વરસાદ પડ્યા પછી પશુ તેનાથી પચ પચ [પિયુ પિયુ] બોલી જવાય છે વનની બધી ગલીઓ ઉપર હાયા જેવું અને નીચે રસ્તા પાડેલા તે] મા પાણી પાણી થઈ રહે છે પહાડી (પત્થરાળ,) જમીન ખરાબર ધોવાઇને ચકચક થઈ રહે છે પગી ત્યાં ઢાડી અને સારી માફક આવે તેવી હવા—કદાવ કચરો ફાંછોવાણુ વગેરે ધોવાઈ જવાથી થઈ રહે છે અને સારા હવા પાણીથી રોગી માણુમોના રોગ [મટી] જાય છે [૭] ખીજા માણુસો કરતાં ગરમી ને ઠડી ઓછી લાગે છે, એવા ખેડુ લોકો શરીર પલળેયુ છતાં ખેતરમાં કામ કરે છે અહા ! બહુ નવા નવા રંગના જીવજતુઓ જોતાં મારો જીવ (આત્મા) સમજાણથી ડાહ્યો અને ચિંતા વગરનો થાય છે [ખીજાનું દુઃખ જોવાથી અને ઈશ્વર સમક્ષી જ્ઞાન થવાથી પોતાનું દુઃખ ઓછું થાય છે] [૮] છેક જગતી રંગના લીલા [સહેજ ભુરા અને ધણા લીલા] પહાડો બહુ સુંદર લાગે છે, ધુમસથી ફાઈ ભુરા અને કાંઈ ઓછા લીલા રંગના [જણાય છે] પર્વત ઉપર ચડી ને ઉંચે જોઉં તો વાળા તરેહ તરેહના આકારના (તરતા દેખાય છે એટલે કાંઈ ઝાડ જેવા, કાંઈ પશુ જેવા, કાંઈ પક્ષી જેવા વગેરે) છે અને નીચે જોઉં તો જુની જુની જાતના ઝાડ યુગ ખીંચ્યા છે [૯] બહુ પવનથી ઉચેથી આડો જતો મેઘ જોઈએ તો ધૂળ જોડી રહેલી હોય અથવા ધુમાડાનો ઝોટો હોય એવું જણાય છે દરીઓ, પર્વત, ઝાડ, આકાશ એ બધા એકજ રંગના થઈ રહ્યા છે માટી રાતી અને બીની બીની તથા ઘાસ લીલા અને બીના થઈ રહ્યા છે (૧૦)

પાઠ ૨૫.

વાસના=મનમાં રહેલી સૂક્ષ્મ ઇચ્છા
અકુર=કુણ્ડો
અનુકૂળ=લાયક (અનુ+કૂળ=કિનારો)

મળતું આવતું તે

પ્રખળ=જોરાવર (પ્ર+ખળ)

ઇચ્છાશક્તિ=મન

મહાશક્તિ=મોટી શક્તિ (મહા=

+શકિત)
 જનરે=વધારે
 મહા પ્રયાસ=મોટી મહેનત
 (મહા=મોટું+પ્ર=ઉપસર્ગ+પ્રયાસ
 યા ધાતુ પરથી)
 ઉપરાત=વિશેષ
 ઝાઝવાનું જળ=મૃગજળ કારપનિક
 જળ, ખારી જમીનમાં તાપને
 લીધે જલ્યુય છે તે
 અગાધ [સ] ધણીજ (અ=નહિ+
 ગાધ=શકત) ડાઢ નહિ તે
 લાગ=દાવ
 પરત=છેડા નુધી (પરિ=મુધી+
 અત=છેડે)
 જન કલ્યાણ=મોટાં ભનુ
 પ્રેન સા=વખાણ તારી- (પ્ર+શ મ
 ધાતુ=વખાળ)
 અસવ=સવ ૧ ૧ થી રાકે એવું
 (અ+સવ સવત =સહન
 કરવું)
 સુમારે=ગો નોતુ=નગો માર્ગ
 પાંચે રફ.
 સામ્રાજ્ય=મહા રાજ્ય, ખળવાન
 નજર

અભ્ય=અપકાદાર
 પુરોહિત=ગોર રજવાડામાં આગળ
 પડતું કામકાજ કરનાર
 નિરીક્ષા [સ] બારીકાથી જોવું તે
 (નિર+ક્ષ=જોવું)
 (બુમિતિ=પૃથ્વીને માપવાની વિદ્યા
 બૂ=પૃથ્વી+મિ તેમાં મા ધાતુ=
 માપવું
 લેખનપદ્ધતિ=લખવાની રીત, લખ
 વાની રેની [લિખ ધાતુ=લખવું]
 લહીઆ=લખનાર [સ રકૃત લેખક]
 વિકરાળ=ભય કર
 નિર્દય=દયા વગરના, કૂર, ધાતકી
 [નિર=નહિ+દય=દયા]
 આગુરી=[નિરિઆ કે અગશાગના
 વનનાંઓ
 નિર્નય=વચનમાં જના રાજો (વન
 =લપકર+ઈ=વાળો]
 ભગધ્ય=જીતી દુનિયા એટલે એ
 શિવ્યા, યુરોપ અને આફ્રિકાની
 વચ્ચે આવેલો (બૂ=પૃથ્વી+મ-
 ધ્ય=વચ્ચે)=પૃથ્વીની વચ્ચે આવેલો
 દરીઓ એટલે=દરીઆમાં લામી
 લાખી મુઆફરી એટલે સફરો

કરવી તે
 આરાધના [સ] ભજન, સ્તુતિ,
 [આ+રાધ=પ્રસન્ન કરવું+અન=આ)
 સ્વતંત્ર (સ) મરજી મુજબ
 આલનાગ (સ્વ=પોતાનું+ત્ર=
 રાજ)જેને પોતાનું જ રાજ છે તે
 ધીટપણુ=મજબુતપણુ
 શુરાતન=જોશી, જવામદર્દી
 પાઠ ૨૭.
 વાયુપુત્ર=વાયુનો છોકરો, હનુમાન
 બગિનિધાન=બહુ બળવાન (બળ+
 નિ+ધા=મુકતુ બળ મુકેલું છે
 એટલે રહેલું છે એવો) બળના
 સ્થાનરૂપ બહુ બળવાનને માટે
 એ શબ્દ વપરાય છે
 રૂદ્રમાળ=મહાદેવના દહેરાતી હારની
 હાર છે એનું સ્થાન [રૂદ્ર=મહા
 દેવ+માળ=માળા, હારની હાર]
 ઉપનામ=ખીન્તુ નામ, નાનું નામ
 (ઉપ=પામે નાનું, ખીન્તુ+નામ)
 પરાક્રમ=સામર્થ્ય (પરા=ઉત્કૃષ્ટ+ક્ર
 મ=ઓળંગવું) ઓળંગવાથી ઉ
 લટુ, નહિ ઓળંગાય એવું
 શત્રુના વાગ્ગ આવી અહીંઆ

ગગડશી=શત્રુઓ રૂદ્રમાળપર ચઢી
 આવશે વાગ્ગ ગગડવાનું કારણ
 લશ્કરને શૂરાતન ચઢાવવાનું છે
 ભસ્મ=રાખ
 હનુમાન=વાદરા, દાદીવાળો હનુ=
 દાદી+માન=નાણો)
 આલસ્ય (સ) આળસ
 દૈત્ય=રાક્ષસ, કશ્યપ પ્રજાપતિને
 દિતિ નામની સ્ત્રીથી થયેલા પુત્રો
 કા=ચા માટે
 નિરધાર=નિશ્ચય (નિર્ ઉપસર્ગ+
 ધા+સ સ્ફુટ ધાતુ=ધારણ કરવું)
 નક્કી કરવું તે, નક્કીપણુ
 મત્રેશ્વર=સર્વ પ્રધાનોમા મોટો
 (મત્ર=વિચાર કરવો+શ્વર=મોટો
 વિચાર કરવામા મોટો વિચાર કર
 વો એ કામ જગતમા પ્રધાનો-
 નું જ છે)
 અનિત્ય [સ] હમેશનું નહિ તે
 (અ+નિત્ય=હમેશ)
 પૂર્ણિમા=જે નિધિએ માસ પુરો
 થાય તે તિથિ ઉત્તર હિંદુસ્તાન
 મા હજી પહોં પુનેમે મહીનો
 બદલાય છે [સ સ્ફુટ પૂર્ણિમાથી

ઉપરથી પૂર્ણિમા]
 કળાહીન=તેજ વગરનો (કળા=તેજ
 પ્રકાશ+હીન=વગરનો)
 પ્રત્યય=મહાનાશ=લી ધાતુ પરથી
 લય=નાશ]
 વિષ્ણુ=વ્યાપક હૃદય [વિષ્=વ્યાપવ
 +અણ્=કણ્]=જે કણે કણુમા
 વ્યાપી રહેલો છે તે
 કામ=સ્ત્રી પુરુષમા પરસ્પર પ્રેમ
 ઉત્પન્ન કરાની સભોગ કરાનારો
 દેવ
 પામર=ગરીબ હલકા લૂદ્ર
 રાજપાટ=રાજગાદી [રાજ=સક્રુત
 પરથી રાજ=પ્રકાશનુ+પાટ=ગાદી]
 નેવાલય=દહેળ (દેવ+આનય=કેકા
 લા) મેવાને રહેનારી જગ્યા
 જ્ઞાનનાર્ત=જ્ઞાનની વાત સમજના
 યોગ્ય વાન (જ્ઞાન+નાર્ત)
 આખરનો વિચાર=હેવટનો વિચાર
 નીદ=શા માટે
 યાવચ્ચદ્ર દિવાકરૌ=જ્યા સુધી
 ચદ્ર સૂર્ય તપે ત્યા સુધી (યાવ
 ત=જ્યા સુધી+દિવાકર=સૂર્ય)
 ચદ્ર અને દિવાકરનો સ

સ્કૃત નિયમે ૬૬ સમાસ થઈ
 ચદ્ર દિવાકરૌ થયુ છે, અને
 તેને યાવત્ અવ્યય લાગવાથી
 આખો સમાસ અવ્યયી ભાવ
 થઈ ગયેલો છે)
 કાર્મુ=નવાઇ ઉપગ્રવે એવું
 શિલાદિન્ય=સૂર્ય જેને પત્થર આ-
 પેલો છે એવો (શિલા=પત્થર+
 આદિન્ય=અદિતિના પુત્ર, સૂર્ય)
 ઉદય પામી શૂન્યમા મળ્યા હશે=
 ચંદ્રતીમા આવી પડતી સ્થિતિએ
 પહોંચ્યા હશે (શૂન્ય=કાંઈ નહિ
 એની સ્થિતિ=નય)
 નિમૂળ=ન શજ વગરનો (નિરૂ=
 નહિ+મૂળ=મુળાઉં/મળીઆ વગરનો,
 મૂળ હોય તો ઝાડ થાય
 સોલડી=મૂર્ચને આપનાની અજ-
 લીમાથી જે વીર પેદા થયો હોય
 નેના વશજ સોલડી ચૌકુકય
 ઉપરથી ચનો શ થઈ સ થયો છે
 ચાકુકય=ચુકુકય=અજલી)
 મર્તિકા=પ્રતિમા બનાવનાર (મૂ-
 ર્તિ=પ્રતિમા+સ સ્કૃત કૃ ધાતુપરથી
 કાર=કરનાર=(પ્રતિમાને કરનાર)

સિદ્ધરાજ=જેણે સર્વ વાત સિદ્ધ
કરેલી છે એવો રાજા (સિદ્ધ=
નક્કી, પ્રાપ્ત) અત્રે સિદ્ધરાજ
વિશેષ નામ છે

આજ મારે ને કાલ તારે=આજે
મારી આની દસા છે તો કાલે
તારી પણ એની દસા થશે (કાર

ણ કે દેવનું કારણ ચક્રનિરતર
ક્રયા કરે છે, તડકા ને છાપટા
ફેરવાયાજ કરે છે)

પૃથ્વીપતિ=રાજા (પૃથ્વી=દેશ, જ
મીન=પતિ=ધણી)=દેશનો ધણી,
ક્ષત્રિવીર્ય=ક્ષત્રિપણ્ય (ક્ષત્રિ+વીર્ય
=બળ, તેજ)

હલકી પણ સેનાને અર્થે મતલબ કે સેવા એ હલકી તો છેજ
કારણ કે કહેતું છે, કે “ ઉત્તમ ખેતી મધ્યમ વ્યાપાર, કનિષ્ઠ (હલકી)
ચાકરી માટે ચાકરીને હલકી કહેલી છે પણ આપની મેના ડરની એ
હલકુ કામ નથી, કારણ મોટા મોટા રાજાઓના કુવરો પણ આપના
વશકરમા રહેલા છે, નોકરી હલકી તો છેજ એ ઉપરથી પોતે નોકરીની
કિમત સમજે છે, એમ બતાવે છે પણ મહારાજની સેવા એટલી
બની હલકી નથી માટે સેવા (નોકરી)ની માગણી કરે છે

આરસ=આરસપહાણુના પથર

ગ્રામ=ગામ

પ્રવાસ=મુસાફરી

ગણિકાગૃહ=ગણિકાનું ઘર, વેશ્યાનું
ઘર (ગણિકા=નતકી+ગૃહ=ઘર)

ધામ=ડેકાણા

સપત્તિ=દ્રવ્ય

પ્રાપ્તિ=પેદાસ

યુવાઋતુ=જીવાનીનો કાળ (યુવા=

જીવાની+ઋતુ=કાળ)

અકળ=નિર્ગર્થક (અ+કળ)

ગમે=થાય

અલાભ=ગેરવાલ (અ+લાભ)

ઉત્તર=ઉમરો, આરણ્યનો ઉમરો

ઋણ=દેવું

વશપર પરા=પેઢીધર પેઢી, છોકરાના

છોકરાને પહોંચે ત્યાં સુધી (વશ+
પર પરા=હારની હાર)

ઉપભોગ=ભોગપટો

બાળક તે બાળકજ દીમે છે=
મતલબ કે વ્યવહારમાં કદી રીતે
કાયદો થાય છે, તે જેમ બાળક
સમજી રાહતુ નથી, તેમ તુ
પણ બાળક હોવાથી સમજી શક
તો નથી અર્થાત્ તને વ્યવહાર
જ્ઞાન નથી
કૃપાનિરાત=મહેરબાનીના ઠેકાણા
રૂપ, મહેરબાનીનો ભંડાર
દૈન=નસીમ
વિજયયાત્રા=વિજય મેળવના માટે
દેગે દેશ કરતુ તે
વિરલા=ગ્રામ એવ

વિખ્યાત=પ્રખ્યાત
દેશવટો=પરદેશમાં પ્રવાસ કર્યા
કરવો તે
અધર્મ=અન્યાય, ધર્મ નહિ તે
ભડારી=મહારનો ઉપરી, ત્રિજેરીનો
ઉપરી, (સંસ્કૃત ભાન્ડાગાર)
સુભટ=સારા થોડા [સુ=સારા+
ભટ=થોડા]
નવલ ગ્રથાવલી=નવલરામના બના-
વેલા ગ્રંથોની આવળી [હાર],
નવનરામની કવિતાઓનો સંગ્રહ
કરેનો હોય એવું પુસ્તક (નવન
=નવરામ+ગ્રંથ+આવળી=હાર)

સમજુતી—અતુર પુરુષ અને આરસતા પત્ન્યને ભાગ પ્રમાણુ
નોગીને વેચાય નહિ મતલબ કે બીજી વસ્તુ મેળવી કે મન જેમ વળન
પર્યા નકરી જગત છે તેમ આ બે વસ્તુની હિમત કરાય નહિ
માણસ ગરીબ દુઃખજો હોય પણ અટકી હોય આરસનો કંકડો
નાનો તેય વા તે એજી હોય, આવી રીતે હોવાથી ઉપરની ડડી
કરેલી , જેા જેમ તે દૂર બીજે દેશ જાય , તેમ તેમ વવારે
મન આવે કે મનન કે કોઈ માણસ પોતાના દેશમાં નહીં પ્રાપ્તિ
પાતે નથી, પીર પોતાના વનરામ પ્રાપ્તોજી થી ઇત્યાદિ
ગામનો અવધાસ કરવો, વિદ્વાનોનો ધજો સમાગમ રાખવો,
ગામે ગામ નુસાફરી કરી, રાખતી સલામાં મેસતુ ગણિકાને ઘેર
જતુ, એ પાચે લલણ ચતુરાઈના ધામ [ઠેકાણા] છે અર્થાત્ મનુષ્યને

ચતુરાષ્ઠ મેળવવાના સ્થળ પણ એજ છે

જે માણસે મુસાફરી કરીને પૈસાની પ્રાપ્તિ કરી નહિ, તે માણસના યુવાનપણાને ધિક્કાર છે, ફરી કદાપિ પ્રાપ્ત ન થાય એવો તેનો જીવાની । વખત નકામો ગયો

જો માણસ ગામમાં પોતાનો ઉમરો ઝાલીને એસી રહે તો ત્રણ જેર લાભ થાય ૧] યુગડા ફાટે ૨] દેડુ વધે, ૩] આનંદ મળેજ નહિ

પાઠ ૨૮.

ટીપ - જમલમાં દમય તીનો તાગ કર્યા પછી નગરજા વિરહ દુઃખથી ઉન્મત્ત થઇ જાય છે, તે પ્રસંગના તેના વિલાપનું નાણું ન છે નળ=દ્વાપરના અતમા થએલા સૂર્યવંશી રાજા, નિપથ દેશના વીર સેનના પુત્ર (એ સ્વરૂપે સુદર, શાસ્ત્રજ્ઞાતા, ધર્મવેદ નિપુણ ને પુણ્યશીલ હતો)

કર્કટક=પાતાળનો એક નાગ (એક પ્રસંગે સમ નરપિના શ્રાપથી એ પૃથ્વી ઉપર બળતો હતો, એવામાં નળ રાજા વનવાસ નીકળ્યા હતા તેમણે તેને દીડો ને કાઢ્યો એ ઉપકારને બદલે કર્કટકે તેમને ડાખ દીધો જેથી નળનું

રૂપ કદરૂપુ થયું નજે એમ કરવાનું કારણ પૃથ્વીથી નાગે કહ્યું કે તમારે ત્રણ નવત્સર છુપા રહેવું છે, માટે મેં ડાખ દઈ તમારું કદરૂપુ રૂપ કરું છે પછી નાગે ત્રણ વસ્ત્ર આપી રાજાને કહ્યું કે આ પહેરવાથી તમારું રૂપ હવે તેવું થશે)

નયણે=આખે

નિલાપ=રડતા રડતા દુઃખ કહી બતાવવું તે,

બ્યાકુળ=અશાન્ત, ગભરાએલું, બેબાકુળ

અવનિ=પૃથ્વી

વેદર્ભી=વિદર્ભ દેશના રાજા જીમકની છોકરી, દમયતી

વામા=સ્ત્રી (ડાયા અગની અધિ-

કારી)
 રામા=સ્ત્રી (રમત=ક્રીડામાં મુખ્ય
 આપનાર)
 અવધ્ય=અવધિ, હદ
 કાકીલાસ્વરી=કાચલના જેવા મધુર
 ક હવાળી
 ઉપ-યો=ઉપજ્યો
 વીખવાદ=ટ ટો, ખોલવામા ઝેર
 જાદ=ધાટો
 વિશ્વમોહિની=જગતને મોહ પમા
 ડનાર
 સૃષ્ટિ દોહિની=આખી સૃષ્ટિના
 દોહનના સારરૂપ
 સુદરી=સુદર સ્ત્રી, રૂપવતી નારી
 વિરહિણી=નિખુર્ગ પડેલી
 વલ્લભ=વહાલામા વહાલો, ધણી
 દુર્લભ=જેવું મળવું કઠણુ થઇ
 પડ્યું છે એવું
 પિયુના પ્રાણુ=ધણીના જીવરૂપ,
 ધણીને જનાડનારી
 વાટ=રસ્તો, માર્ગ
 ધણના ચણું ભુસ્મા=પૃની પર
 પડેલા પગના ભુસી નાખ્યા
 નિરવાટ=દાઇ આગ્યુ ગયું ન

હોય એવો રસ્તો
 રએ=સડે
 હદયા ફાટ=જાતી ફાટ
 મોહ ધારણુ=મોહને રાખનાર
 કર્મ ધારણુ=કર્મ સાથી થયું તે
 ભુજ=હાથ
 લલાટે=કપાળે
 વિલપે=રડે
 કલપે=કલ્પાત કરે
 કબુલ=નહારી બુદ્ધિ
 છેલ્લે=દગો
 દારણુ=ભય કર
 સ્થામા=સ્ત્રી [કાળા રંગ વાળી]
 સહીના=સિહના
 સદ=તરન, સઘ
 દોહલે=મુશ્કેલીથી
 ગજગામી=સ્ત્રી (હાથીની પેટે
 ચાલનાર)
 નિરમુખ=પાઝ, રીઝે મોઢે
 ગાઢા=ખડો
 પ્રેમ જળ=પ્રેમના આસુ
 લોહ=લૂછી નાખ
 સ્વરે ધાયો=અવાજની દિશા તરફ
 દોડ્યો

દવાડા=દવ, જગલમા વાગેલી આગ	પુણ્યલોક=જેનું નામ દેવલોક
બ્યાળ=નાગ, સાપ	પવિત્ર થવાય છે એવા, નળરાગ
દયાસિધુ=દયાના સાગર	(યુધિષ્ઠિર પણ પુણ્યલોક કહે- વાતા હતા)
દીનબધુ=ગરીબના બેલી	
વહ્નિ=અગ્નિ	વિપ્રવાચા=બ્રાહ્મણનું વચન
પ્રાણુદાન=જીવતદાન	વૈદર્ભી કાત=દમયતીનો પતિ
જોજન=ચાર ગાઉ	દાધો=દાઝયો
શાંતિ પામ્યો=સુખ પામ્યો, શાંતિમળી	વૃત્તાંત=વીતેલી વાત

પાઠ ૨૮. નળનો વિલાપ અને કર્કોટક નાગ.

સમગ્રુતી-નળરાગ આખમા આસુ લાવીને અનેક તરેહથી દુઃખના પોકાર કરે છે અને પોતાનું ગભરાએલું શરીર ભોયપર પછાડે છે. ગરીબ વૈદર્ભી રાણી એકલી વનમા બીજે ને ફાટી મરશે, તેવી જીવ્યાની હદ ટળી ગઈ છે કેયલના જેવા મીઠા સ્વરનાળી એ આ ફરી નહિ મળે એની સાથે તકરાર શા માટે થઈ છે ! મનને ગમી રહેલી દમયતી બોલ એમ નજે ધાટો પાડવા માડ્યો છે ! જગતને મોહ પમાડનાર, ચતુર, વિચિત્રા સાર રૂપ સુદરી, ધણીથી વિખુટી પડેલી જેનું દર્શન દુર્મલ છે એવી પતિના પ્રાણરૂપ (જેના વડે ધણી જીવે છે) એવી દમયતી તુ બોલ વનમા ફરતો અને રડતો, આત્માનો રસ્તો જોવા ગયો; પણ કળિયુગે ભોયપરના પગલાં ભૂંસી નાખીને જગલ આવના જવાના રસ્તા વગરનું બનાવી દીધું નળ રાગ વડતી ડાળે વળગ્યો, ને છાટીફાટ રડવા લાગ્યો, મોહ રાખનારને એ કામ શાથી થયું તે કારણે કપાળે હાથ દબને કહે છે રાગ ધણો વિલાપ અને કદપાત કરે છે, અને તેનું સુખ તથા પ્રેમ સભારે છે, કે મનને નમળી છુદ્ધ સૂઝી તેથી અન્યાયે તેને દગો

દીધો જગનની હદ બિહા મણી છે, તેમા અન્નગર, વાધ, વર ને નાગ છે, મોટા મોટા કરાડા અને કાતરો બેઠને તથા સિંહની ગર્જના સાલળીને એ સ્ત્રી તરત ફાટી મરશે મહામુખેલીથી એ ગજગામીની મળી, અને દેવતા પણ વીલે મોઢે પાછા ગયા તે વખતનો રમય વરનો બધો સગાત આ વાત સાલળીને સુખ પામશે રાગ રડે છે તેની આખો કાણુ લૂટે ? એવામા એક જાડો અવાજ સાલળ્યો હે રાગ એમના આસુ લૂછી નાખ, ને મને મુકાવ, અને આ બળી મરનાને બહાર કાઢ એ વાણી સાલળીને જાણુ કે રાણી છે, ને એનો રડી રડીને ઘાટો બેમી ગયો છે હરખથી ખુશી થઇને વીરસેનનો કુવર (નળરાગ) અવાજ આવતો હતો તે તરફ દોડ્યો દન બળે છે તેમા મોટો નાગ તરફડે છે ને બરાડા પાડે છે ને કહે છે કે દયાના સાગર, ગરીબના બેલી, નળરાગ મને કાઢ અગ્નિદેવના વન્દનને લીધે નળ ન દાઢતા પાસે ગયો, ત્યારે નાગે નમસ્કાર કર્યા ને કંતુ કે હે ગુણુદાન રાગ મને પ્રાણુદાન આપી છવાડ હુ પણ તારાપર કાઈ ઉપકાર કરીશ જેની એક જોગન જેટલી દેહ હતી, એના એ નાગના ઝેરથી ન બીતા લીધો અને બાધપર ચઢાવી દવથી મજાર લાનીને મક્યો, તેથી તેના છત્રને શાંતિ (નુખ) પામ્યો નાગ કહે છે કે તમેજ ખરેખર પુણ્યપ્રતોક છો મને પ્રાણુલુનો શાપ હતો તે મુજમ નળરાગ મળ્યા નળ પૂછે છે કે આટલો બધો કેમ દાઢ્યા તે મને માડીને જાત કહે તારી હકીકત કહે કે ભાઈ તુ કાણુ છે ? કારણુ કે તુ બહુ દુખ પામ્યો છે નામ કહે છે રાગ સાલળે મને ઋષિનો શાપ થયો હતો

પાઠ રટ.

ધાટ=ઓવારો

વીર=બહાદુર

વિધવા=ધણી વગરની, રડેલી

(વિ=નથી+ધવ=ધણી)=જેનો
 ધણી નથી તે
 રાજ્યસત્તા=રાજ્યની લગામ (રાજ્ય
 +સત્તા=હુકમત, લગામ)
 પ્રતિષ્ઠા=આખર
 વિધન=હરકત, અડચણ
 ઉપદેશ=ખોષ
 મર્મ=ચૂપ વાત
 કળી ગઈ=જાણી ગઈ
 રાજ્યાસન=રાજગાદી (રાજ્ય+આ-
 સન)
 મેનાધિપતિ=ત્રસ્કરનો ઉપરી (સેના
 =ત્રસ્કર+અધિ=મોટા+પતિ=ધણી)
 સ્તભ=સ) થાંભલો
 ઉણી=ઓછી
 સત્તાબોભી=સત્તાનો લોભ કરનાર,
 મારૂ બધે ચલાણુ થાય એવું
 ધ્રુવનાર
 ઉછાછળો=ઉદ્ધત, વગર રિચાઈ
 કામ કરનાર
 પ્રત્યક્ષ=ખુલ્લું, દેખીતું (પ્રતિ=સામુ
 +અક્ષ=આંખ)
 દરમિઆન=મુહતમા
 એકનિષ્ઠ=એકમન

અવકાશ=વખત
 રાજકીય=રાજ સંબંધી
 પરરાજ્ય=ખીજના રાજ્ય
 કાગકિર્દી=અમલ
 નિષ્ફળ=નકામી (નિષ્+ફળ=ફાયદો)
 દાનકીર્તિ=દાનઆપવાની આખર,
 તેના જેવું દાન આપનાર કોઈ
 નહોતું એવી આખર
 દેવલોક પામી=મુજરી ગઈ)
 નિરભિમાની=અહ કાગ વગરની
 (નિર+અભિમાન+ઇ)
 પાઠ ૩૦.
 ભા=ખીક (સરકૂત ભય)
 વળાવો=રક્ષણ માટે લીધેલો માણસ
 ચોકીદાર
 કર (સ) વેરો, મહેસુલ સરન
 છુતું બાહુ
 પ્રાર્થિત=મળતર, પેદાસ
 કગાળ=પૈસા વગરના, ગરીબ
 સરક્ષણ (સ) સારી રીતે સંભાળ
 રાખવી તે (સમ્=સારી રીતે+રક્ષ
 =રક્ષણ કરવું=અન)
 દશા=હાલ, સ્થિતિ
 જામેલો=ફેલાયેલો

જનમાલ=(કા) જીવ અને માલ
(જનન=જીવ+માલ)
જીનેશ્વર (કા) ગુનો કરનાર (સ-
સ્કૃત અપરાધી)
ન્યાયાધીશ=(સ) ઇન્સાફ કરનાર
અધિકારી (ન્યાયન અધીશ=ધણી,
હિંગો)
અનન (ક) દરેક, દન-માફ
કરનારી જગ્યા
અપાત્રી (ન) ગુનેશ્વર
ગુરુ (પો) બીજાનું, કેફીઓને
રાખનારી જગ્યા (અસ્કૃત દારા
ગદ ઈત્રેન્મા જેલ)
ખાર=(પો) મહેનત ખદત દર
મલીને કે અમુક મુલતે જે મળે તે

નેસ્તી=મોદી, સીધું વેચનાર
ભાડુ=કેઈ પણ જગ્યા કે પદાર્થ
વાપરવાનો બદલો
મ્યુનિસિપાલીટી=શહેર સુધરાઈ
ખાતુ
સનામતી (અ) કાયમપણું,
દિનમા (આ) ભાગ
નિ । પાત્ર=મનમેઈ કન્યા લાયક
અડકનના કર=ધી, ખાડ, મીઠું,
કાપડ વગેરે ખાતા પીનાના અને
ગોદના પડેરાના કોઈ કોઈ
પદાર્થોનું વેપારી પાસે જે કર
લેવામા આવે છે તે
ધગક=આદો ખરીદનાર (સસ્કૃત
ગ્રાહક)

સવાલ—કર એટલે શું ? કર આપનારી જરૂર છે કે નહિ ?
જો હોય તો તેના કારણ સમજાવો, કર આપવામા આવેલું લુચ્ચાઈ
કરીએ તો તેથી બીજાને નુકસાન થાય કે નહિ તે સવિચર સમ
જાવો કરના કેટલા પ્રકાર છે તે કયા કયા ? સીધા કર અને
ખાડકનાર કર શું ને સમજાવો

પાઠ ૩૧.

લાલકર્તા=કાયદો કરનાર [લાલ+
કર્તા=કરનાર]
ધન=ખુશી

અત્રૈકિક=પરૈકિક દેવતાઈ [અ+
ત્રૈકિક=ત્રૈક સબધી નહિ તે.]
સેવવા=વાપરવા
કુલ્યસન=નદારી ટેવ [કુર=નદાર+]

વ્યસન=સકટ, ટેવ]
બહુ ચઢે છે=મહુ કેદ આવે છે
ગાડાઈ=મુખાઈ
ફળદુપ=રસાળ
સ્થાનિક વપરાસ=આપણા દેશના
વપરાશને મટે [સ્થાન+ઈક=રહે
વાના કેઝાણા સબધી]

બધારણુ=મધારણુ, ટેવ
સધરી=એકદા ડરી
આહાર=ખોરાક, ખાવાનું
ડસુખો=અરીણુનું પાણી
પ્રતિજ્ઞા=માધા, પાણી
મદ્ય=દારૂ

સવાલ—મુખ્ય કેળી પદાર્થો માળવે ભાગ અને ગાળે
રોમાથી થાય છે ? ભાગ અને ગાળે એ જે ના પડે કેળી વસ્તુ કઈ ?
તાડના ઝાડ કયા પ્રદેશમાં થાય છે ? નાળી વપર તાડના ઝાડ ના
થાય છે ? ગુજરાતમાં તાડના ઝાડ કયા નદીને થાય છે ? અનખસા
છોડની વાનગી કયા કયા થાય છે ? અમખમના છોડ કેટલી જાતના
થાય છે ? અરીણુનો ઉપયોગ કયા લોકો નાગે કરે છે ? અરીણુમાં
કયા કયા ગુણ છે ? દારૂ કેળ કઈ વસ્તુમાંથી બનાવે છે ? અરીણુ
તથા દારૂનો દવામાં શી રીતે ઉપયોગ થાય છે ? દારૂ ખીનાથી શું
શું નુકસાન થાય છે ?

પાઠ ૩૨.

હાલ=હાલત, દશા
સુનાની=સોનાની
ખૂરત=દેખાવ, સિકલ
ખેહાલ=(ખે=ખરાબ+હાલ) ખરાબ
હાલત, પાપમાલી
ખૂરત=દેખાવ, શોભા
ખાંડી=ફાંકડી, રંગીલી

કુદન=ચોકખુ રોડું
કથિર=કનાઇ
કચન મણિનો દેવ=[કચન=મોનું
+મણિ+દેવ] સોનાની મૂર્તિને
મણિ બડેલા એવો દેવ આજી-
રાવનો ગણપતિ
સુકુમારો=ધણો નાગ્નુક
ભડકે=આગમાં

નેનતણા=આખના

અળકાટ=અળકાટ

ફલા=ફૂલ, આખમા ફૂલ પર છે તે

ઠાઠ=ભાપકે, શોભા

કુવ=ખાડા

લાજે=સરમાય

ચાળા=નિશાની

અણિઆળુ=પાણીદાર

ભાન=દેખાય

નાડ ગયું=આખડ ગઈ

નિરાશ=નાહિમેદે

ડરામણુ=ખિહામણુ

કારમુ=નુદર

ખમા=[ખ=આકાશ+મ સાતમીનો

અન્યથા] આકાશમા

ધુપ-તાપ, તડકા

અમાવાસ્યાયે=અમાસ

સુરખી=તેજ, લલક

હ ખદા=[હ ખનદા-આપનાર] હ ખ

આપનાર

સહસ=હજાર

લિંગ=મહાદેવની મૂર્તિ

દેખાવ=શોભા

રાણીવાવ=મહારાણી મિનળદેવીની વાવ

હાડ=હાડકા, તૂટેલા પત્થર

પુરાણુ=પુરાતનકાળની, પુરાણી

હાલજ=દેદાર, સ્થિતિ

કુમારીકા સરિતા=સરસ્વતી નદી

[એ નદી સમુદ્રને ન મળતા કચ્છના

રણુમા સમાધિ જતી હોવાથી

કુમારિકા કહેવાય છે]

લાડતી=લાડ કરતી

વહી=જતી રહી

નદી સ્વરૂપે=નદીના સ્વરૂપની પેઠે

મિમત કુરી=હસીને

આલિંગન=ભેટવું

તુપે=તને, તારા પ્રત્યે

સુચવતી=જણાવતી

મનુજકૃતિ=માણસની કરેલી રચના

(ભગવાન મનુના નામપરથી

માણુઓ-મનુજ મનુથી જન્મેલા

કહેવાય છે)

જુઝવતી=ઝૂંસી નાખતી

પ્રેમ સરિતાપૂર=પ્રેમ રૂપી નદીની

રેલનું પાણી

મદ ભરીઓ=અહ કારથી ભરેલો

દીપ—સુરત શહેર પહેલાં ધણું મોટું, સુદર અને વેપાર
રોજગારમા ચઢિઆતુ શહેર હતું, પણ આગ, રેલ વગેરે કારણોથી
હાલ પડતી સ્થિતિમા આની ગયું છે, તે હકીકત જણાવવાનો કવિનો
હેતુ છે આ કવિતામા શહેરને એક સ્ત્રી કદાપિને વર્ણન કર્યું છે,
તે, શહેરની જગા અને શહેરના લોકો બંનેને લાગુ પડે છે

મોનાની સીકલ જેની હે ! સુરત પહેલાં સુરત ધણું સુદર
શહેર હતું તેથી “સુરત સાનાની મૂરત” આ કહેવત લોકમા ચાલે
છે તારી આ શી દશા ! પૂરેપૂરી ખરાબ હાલત થઇ ગઇ હે સુરત
તારી તારી સિકલ [ચહેરો] રડતી [નયણી] સ્થિતિમા થઇ ગઇ છે
[૧] હે ફાકડી સુરત તુ હસી હસીને ગડી [શોભામા ચડી ગઇ અને
પાછી પડતી થઇ ગઇ] અને ચડી ચડીને પડી [વેપાર વગેરેમા
ચડતી ગઇ અને હાલ ઓછા થઇ ગયા] કુદન જડી હોય તેવી
દીપી ગહી હતી તે હાલ કથિર કરના પણ ઝાખી પડી [૪], [૨]
રત જડિત દેવ [માણવનો ગણપતિ] જેમ કડકે કડકે વેચાયો તેમ
તારા કુમળુ શરીર ભડકે [આફતથી લાગેલી લાહે] વહે ચાલે ગયું
[૩] દીપ—જેના આજીવાવ પેશ્વાનો રત્ન જડિત મોનાનો ગણપતિ
હતો તે જ્યારે વેચના કાઢ્યો ત્યારે કોઇ એક જલુથી તેનું મૂલ
આપી શકાયું નહિ, તેથી તેના કટકા કરી જુના જુદા ગઢથોને
વેચ્યા તેમ હે સુગત તારો દેહ આફતોથી વહે ચાલે ગયો એટલે કોઇ
કયા ને કોઇ કયા જાઇને ગયું

આખોના ચળકાટ તે કહા ! અને આજે પુલા પડ્યા તે કહા !
[કટલો બધો તફાવત] ‘ભરેલા ગાવની શોભા [ગર્વ] અને ખાડા
પડ્યા તોપણ કયા લાગે છે ! [હજી ખરાબી થતીજ બાક છે]
અત્યંત કે તારી શોભા જતી રહી છે [૪] હોંઠ જે લાત હતા તે

હુંને છે અને શીકા તથા કાળા પડી ગયા છે હવે દાત તણાના
હાજ્યા છે અને મરવાના ચાળા જણાય છે મતલબ કે છેક નમળી
હાલતમા જતી જણાય છે [૫]

સાંચ અણિવાળુ નાક ચાઠાથી બેસી ગયેનું જણાય છે [નાક
એ ચઢેરાની ખૂમસુરતીનું એક કારણ છે હાલ લોકના નાક તો
સારા છે પણ નુર વગરના હોવાથી જાણે ચાઠાથી બેસી ગયેના હોય
તેવા દરથી જણાય છે હાલ ! [સુરતની] આખર મઠ [નનામે રાજ્ય
શુમાચ્યા વેપારીઓએ દેવાળા કાઢ્યા વગેરે] અને [આશા ભમ
થવાથી તથા આખર જવાથી] નીચું મોઢું થઇ ગયું (૬) સુરતનું
સુરજ જેવું તે તેજમની મુખ [શોભા] હતું તેજ (સુરત તાર) મુખ
ધ્રુવડના જેવું બિહામણું ને શીકું થઇ ગયું [૭] આકાશમા પુનેમે
જેવો ચંદ્ર હોય છે તેવું તા સુદર સ્વરૂપ તાપ [આગ વગેરે
આદિતો] વેડનાથી અમાસના જેવું [અમામે આકાશમા અધાર
હોય તે અધાગ સુરણ કાણું થઇ ગયું [૮] ચંડીના રખતમા
નારા રારીઁ ઉતર લાલ તેજ [ચુત્રાવ એટલે સિઆળાના તડકા
જેવું નુન] ઝીડી રાંદતી હતી તે આ પડતીમા હાલ દુખ દેનારી
ભુડી (આખમા કાઠની ભગવ વગેરે કારણથી ભુડી) દુખના ધૂળ
ઘીડી રહી છે (૯)

સહુદ્ધ લગ તળાવના કારા ઉપરથી પાટણુને દેખાવ.

સમજીતી—અહીં મોટું મહાઅલિગ તળાવ હતું, અને અહીં
આ લાણુ સુદ છે તે જીનું પાટણુ હતું અહીંઆ મકાનણી મિનળદેરીની
વાવની ભાગી તરી નિશાન ઓ પડેલી છે અહીંઆ મોટા મોટા કિલા, કોટ,
જીરને માટી બેગા મળી ગયા છે હમણા એમ નામ દર્દ દઇને વાતો
કરવાની રહી છે, હે પુરાતન પાટણુ નગર હમણા તારા આવા દેહાર

છે ! ગુજરાતનો વતની કાણુ એવો નહિ હોય કે જેની આખ આ સ્થળમા ઉભા રહીને આસુથી નહિ બીજાઈ હોય ! પેલી કુમારિકા સરસ્વતી નદી નિર્માળ જળથી વહે છે, તે જાણે નાસે છે, પાસે ધસે છે, લાડ કરે છે, લાજે છે ને ઘેલી થયેલી લાગે છે, ખરે ઇશ્વરની કૃપા આ નદી સ્વરૂપે-પાણીની પેડે વહી ગઈ છે તોપણ નદી તા હસીને પ્રીતિ સહિત તારા પ્રત્યે આલિમન ભરે છે હે પાટણ ! તારા પ્રત્યે એ દયા લાવતી એમ સૂચવે છે કે માણસની કૃતિને કાળની ગતિ ભણે જૂની નામે, પણ મારૂં પ્રેમતપ નદીની રેલનુ પાણી અખૂટ વહ્યા કરશે, ધન અને પૈભાના પદાર્થ છે ભૂતાતા, પણ મારૂં જગણુ લૂગવાનુ નથી પર્વતનું શિખર તેડી પાડીને માણસ અહકારથી ભરેનો ડાને છે ને જાણે છે કે મારૂં કૃત્ય હમેશા કાયમ રહેશે, તથા માડ સરીર કામળ પાણી પોચુ ધડેનુ છે, તે તો અનંત જીવ સુધી તેમનુ તેમ પહોંચા કરશે, પણ જતે કાળે—વખતજતા કાળ (નાશ કરનાર ૨૧૩૫) નેને પણ ગળી જશે

પાઠ ૩૩.

આદિકવિ=શરૂઆતનો કવિ પ્રથમ
કવિ [વિમા કવ ધતુ=કહેતું]
વૈત્તિક=વેદને માનનાર, વે પ્રમાણે
વતન કરનાર (વે +ધક)
મુસદ્દી=રીતસર લેખ લખનાર
વર્ગે=આશરે વર્ષ [વર્ષ+એક]
ઉર્ફે [રા] અથવા
વિવાહ=વગન [વિ=વિશેષ કરીને

વહ ધાતુ વહેવું અથવા લઈ
જતું]
ધત=વેવ
તાન=વેક
ભારે પડયું=અધર પડયું
આવેશ=જીરસો
અખાડો=પડયા પાથયાં રહેવાનું
હમેશનુ રહેકાણુ
સીમત=અધરણી

ચિત્તવેધક=ચિત્તને વેધે એવાં, હૃદય
દ્રાવક [ચિત્ત=મન+વેધક સંકૃત
વેધ ધાતુ=વેદવુ તે]

ચિત્ર=સુદૃઢ ખ્યાન, તન્નીર
હરિદીપ્તન=જ્વરવુ ભજન
નિરજન=જોષ નકાય નહિ એવો,
તેજોમય

નિરાકાર=આકાર ગહિત, સર્વાંગર,
અક્ષ નિર=નહિ+આકાર=ધાટ
ડોળો]

અખિલ=આખા

અક્ષાડ=આદ્રે બુનન ડાકારવુ
વિશ્વ [અક્ષ=ધૃશ્વર+અડ=ધકુ]

હૃદયની અમર કવિતા=જેમા ઉચો
ભાવ હોય એના ખરા રસથી
લખાયલી લાખા વખત સુની
જેની અમર પહોચે એની કવિતા

પાઠ ૩૪.

ગ્રીસ=ગ્રીક ગેના વતની

મીન્ગી=મીન્ગ ગેના વતની

વાયુ=ગ

ચિત્ર વેખત પદ્ધતિ=ચિત્ર વડલાખ

વાની પદ્ધતિ

હોમગ્નુ કાગ્ય=ધલિયડ

સ્વસ્થતા=સલાહ શાનિ

થાળે પડયો=કાગ પડયો, કેમણે પડયો

પરાજ્ય=હાર (પત=ઉલટુ +જ્ય=

જીત જ્યમા જ ધાતુ=જીતવુ)

જીતવાથી ઉલટુ, હારવુ તે

છસે આટનોએ કરેલી લડાઈ તે

થર્માપાલિ નામે યોગખાય છે

વકતૃત્વ=ભાણુ કરવાની શક્તિ

તત્તજ્ઞાન=તત્ત સખધી જ્ઞાન,

ફિલસુફી

એક સત્તાક=ફક્ત એકજ માણુસના

હાથમા સત્તા હોય તે

તત્તવ=મૂળ, સાર

કાળાતરે=વખત જતા=[કાળ=વ-

ખત+અતરે] વખતના અતરે

ખુશકી=જમીનનો રસ્તો, પગવાટ

સર્વોપરી=અધાના ઉપરી [સર્વ+ઉપરી]

પાઠ ૩૫.

પ્રસન્ન=ખશ

વદન=મો [વદ્=ખેલવુ +અન ક્રિયા

વાચક પ્રસય] યોતવાની ક્રિયા

જે વડે થાય છે તે

અનુકપા [સ] કાઢને કાઢ દુ ખ

થાય તો ખીજે ધૂજે [દીલગીર

આમ] તે, દયા (અનુ=પાછળ+
કપ=મૂજવું] પાછળ મૂજવું તે
અન્યોઅન્યાશ્રય=એકબીજાને મદદ
આપવી તે (અન્યોય=એક
બીજાને+આશ્રય=મદદ)

વખત આવે ધૂળનો પાણી અપ પડે
છે મતલબ કે વખતે નજીકી
વસ્તુનો પાણી અપ પડે છે માટે
કાંઈનો અનાદર કરવો નહિ

વસુધા=રત્નને ધારણ કરનાર,
પૃથ્વી [વસુ=રત્ન+ધા=ધારણ કરવું]

અપશબ્દ=નકારો બોલ, બિભત્સ
શબ્દ (અપ=પરાજન+શબ્દ=બોલ)

આદરવો=શરૂ કરવો (આ+દ્ ધાતુ=
શરૂ કરવું)

ખલેન=હરકત

વાહન=વધ જનાર (વહ ધાતુ=
વહેવું)

પાઠ ૩૬.

વિવેક (સ) સારાનરસાની સમજ
(વિ=વિશેષ વસ્તુ ધાતુ=સમજવું)
વિધિવિધિ વિચાર=જુદી જુદી તરે
હના વિચાર

ઉચ્ચાર=બોલ, વાણી

સારા ગુણ સૌધો=સદગુણની તપાસ
કરો

ભવ=જીંદગી, ઉંમર

પાઠ=વિદ્યા, જ્ઞાન

પાર=અ ત, છેડે

જ્ઞાન ગર્થ=જ્ઞાનરૂપી નાણું

ગુણ=સદગુણ

ગાઠવો=લપ લેવો, બાંધી લેવો,
સંઘવો

આચાર=વર્તન, ફરજ, રીતભાત

આપે=પોતે, જાતે

આદરી=શરૂ કરી, ચારબી

અભ્યાસ=ટેવ, મહાવરો

જીવ જોડી=મન લગાડી

મનન કરવું=રટણ કરવું, વારનાર

સભાર્યા કરવું

મનન=વાચેથી અથવા ભણેલી જ્ઞાન

પર વારનાર વિચાર કરવો તે

આગળે=આગના વખતમાં

ઉદાય=ખીજવણી, ઉપાડ, વધારો

કળ=યુક્તિ

કરતાર=કર્તા, પરમેશ્વર

અતર ઓળખો=ગુણ સૌંદર્ય જાણો,

મન પારખો

પરજન=ખીજો માણસ (પર+જન)	શશી=ચંદ્ર, સોમ
પાસ=પાસે	ધેર=ધેરાવો, જથ્થો
અસમજપણુ=અજ્ઞાન, મૂર્ખાઈ	તરણુ=તણુ ધાસ
પ્રભુપદ પ્રેમ=પરમેશ્વરના ચરણનો પ્રેમ	ઓપે=દીપે, શોભે
જનકૃત કારજ=માણસે કરેલા કામ	ભુમનિ=તદબીર, કળા
ધર વગેરે	અપાર=વણીજ (અ+પાર)
પ્રભુકૃત=પરમેશ્વરે બનાવેલા, કુદરતી	મતિ=બુદ્ધિ, અકલ્પ
પેખી=જોઇ	ભણતર=ભણવાનું
સુપેર=સારી રીતે (સુ+પેર=રીત)	રૂચી=હોસ, પ્રીતિ

પાઠ ૩ . જ્ઞાન મેળવવા વિષે.

સમજીતી—હે નિઘર્થિઓ આ વિવેકની વાત વાંચો, અને અનેક પ્રકારના વિચાર કરીને સારા ગુણો શોધો હે નિઘર્થિઓ ભણતર [નિશ્ચયમા ભણવાનું ભણીને] ‘ભણી રહ્યા’ એમ કદી બોલશો નહિ, સારા ગુણો શોધો જો તમે આખી જિંદગી મુખી ભણશો તોપણ ભણતરનો [નિઘ નો] પાર પામવાના નથી માટે સારા ગુણો શોધો જ નગમી નાહ અને સદગુણ સંસ્કાર [મનન કે જ્ઞાન અને સદગુણ મેળવવા જેગમે] એ આપણી મુખ્ય ફરજ છે, માટે સારા ગુણો શોધો સવળે વખતે અને સવળી જગ્યાએ તમે પેતે એવો મહાવગે [જ્ઞાન અને સદગુણ મેળવવાનો] રાખી, સારા ગુણો શાવો તમે જેમ જેમ હવ લગડીને મનમા મનન કરા જીઓ, તેમ તેમ એ વખતે જીઓ કે આપણો આત્મા કયા શુ કામ કરે છે ? માટે સારા ગુણો શોધો એ વખતથી અગાઉ બીજા જે જે બનાવો બનેલા તે તમે તપાસી જીઓ, એથી બુદ્ધિનો એકદમ વધારો થાય છે, માટે

સારા ગુણો શોધો તમે સરીરના સાધા તથા બળનો અને જમનને વિચાર કરી જુઓ, કે આપણુ શરીર પરમેશ્વરે કેરી યુક્તિથી અને કેવા કારણથી મનાવ્યુ છે માટે સારા ગુણો શોધો પ્રથમ આપનુ મન ઓળખો, પછી સાર, નહાર કે મૂર્ખા પરાયુ માણુષ જે પસે અવે તો જુઓ કે એ શાથી આનંદમાં કે ઉદાસમાં છે માટે સારા ગુણો શોધો માણુસના જે જે ગુણુ જીવે જાણુતાની જરૂર જાણી છે, તે જાણુવા અને દુખ તથા દુર્ગુણને દૂર કરીને અક્ષત અપો અને નો માટે સારા ગુણુ શોધો એ પછી એક બામત જારતી છે કે પરમેશ્વરના ચરણનો પ્રેમ તથા જ્ઞાન મેળવો, આપણને એજ પ્રભુએ દયાથી ગુ ગુ આપુ છે ? માટે સારા ગુણુ શોધો માનુસના કરેલા કામો જોના, પછી ઇશ્વરના કૃત્યો માગી પેટે જોડે સારા ગુણો શોધો પદ્મ, પત્થર, વન, પ્રાણીઓ અને ધણા તરબોનો જથો જુઓ ને સારા ગુણો શોધો દર્શીઓ, મૂર્ખા અને ચંદ્ર જેનાં હામને વિચાર થાય છે, માટે સારા ગુણો શોધો ફક્ત વૃથા ધાસ, ફળ અને ફૂનમ જ જુઓ, તો તેમાં પણ ઇશ્વરી અનાર શક્તિઓ જોને છે, માટે સારા ગુણો શોધો વળી જેમ જેમ વિચારશો તેમ તેમ આવી રીતે તથા અક્ષત આનંદે માટે દનપરામ કવિ કહે છે કે સરૂ ભયુતર તમે હોમ [ભન] રાખીને ભણો ને સારા ગુણો શોધો

પાઠ ૩૭.

અમરજાતિક=આશ્વર્જનનક (અમરકાર=નવાઇ+ઇક=વાળા)
આધ્યાત્મિક=આત્મા સમધી
[આધિ+આત્મા+ઇક]

પ્રાકૃતિક=કુદરતી પદાર્થો, ભૌતિક
પદાર્થો [પ્રકૃતિ=મૂળ, કુદરતી+
ઇક=વાળો].
ૐહિક=આ લોક સમધી (ઇહ=
આ+ઇક=સમધી)

અર્વાચીન=હાલના વખતનો, હમ-
ણનો, પ્રાચીનથી ઉલટું

બલિહારી=ખુબી

ગાડ'અ' તપાસ રાખનાર એ
ગાડીના છેલ્લા ડાઆમાં રહે છે

ગ્રાધવર [અ] ગાડી ચલાવનાર

સદમ=ગ્રીણી, પાતળી

યત્રદ્વારા=યત્ર મારગત

વાગ્તરિક=[અનુ+ધક] ખગી વગ્તુ
હોય તેની, યથાર્થિત ૩૫

સાકેતિક=છુપા, સ કેટ કરા રાખેલા

[સ કેત=પુખી વાત+ધક] છુપી

વાત, ગોઠવણ કરી રાખેલા

આહાત=પ્રત્યક્ષ

નર સવાહક=અવાજને આરી રીતે

લઈ જનાર [નવ=અવાજ+સ=

સારી રીતે+વાહક=લઈ જનાર]

સ્વરંધ રણુ=સ્વરને ધારણ કરનાર,
સ્વનાદક

સુરન (આ) છમી, તનનીર

અસ્પષ્ટ=અચોક્કસ(અસ્પષ્ટ=ચોક્કસ)

લહણુ=ટેવ, આદત

ચેષ્ટા=મસ્કરી, મગ્ગક

ધ્વનિ=અવાજ

અદ્ભુત=આશ્ચર્ય કારક

પાઠ ૩૮.

સન્સતી મદિર=વિદ્યાનુ રહેલાણુ

(સરવતી=વિદ્યા+મદિર=ધર)

પ્રચાર=ફેલાવો

જમાસુ=નવુ જાણવાની ઇચ્છાવાળા

મેદની=હાં, બીડ

રમિડ=રસન રમને જાણનાર

કદરપુ=ખેડોળ, બદશીકન

પગિયય=સળધ, ઝોળખાણુ,

પિંગાણુ

રૈત્રી=ખોલવા લખવાની દ્રવ્ય

અધ્યયન=અભ્યાસ, જાણવું

ઉત્કંઠા=પ્રલભ ઇચ્છા, હાંસ

વિરોધ=અસમધ, અણખતાવ

પથ=રસ્તો

શકારીવ=સદેહ ઉદાગ્યા કરે એવા

ઇશ્વર ઐરેણીથી=ઇશ્વરના ગુપ્ત

સંશયી, ઇશ્વરની ગુપ્ત ઇચ્છાથી

વિલગ=નાર, દીન, ખોટી

પ્રતિપાદન=આપન

ઉનધન=ઝોળ ગતુ તે [ઉદ્ધ+લધ

=ઝોળ ગતુ+અન]

પાઠ ૩૮.

આપ સમાન બળ ન હે=આપણા
કામમા આપણુ પોતાનુ બળ
જેટલુ કરી શકે છે તેટલુ
બીજાનુ બળ કરી શકતુ નથી
કારણ કે આપણા કામની
કાળજી આપણા જેટલી બીજાને
હોતી નથી
પારકી આશ્ર સદા નિરાશ્ર=આપણા
કામનો બીજાપર ભરોમો રાખ
વાથી હમેશા નાઉમેદ થવાય છે
નસીબ=પ્રારબ્ધ, ભાવી
અર્થ=પોતાનો+અર્થ [સ્વ=
પોતાનો+અર્થ=મતલબ]=પોતા-
નીજ મતલબ

મોળા=ફિજી, વિત્ત વગરના
પ્રવીણુ=હોશિયાર, માહીતગાર
અર્થ સરે છે=કામ થાય છે
[અર્થ=કામ]
શ્રમ વિના પ્રારબ્ધ લુલુ છે=મહે
નન વગર નસીબ કાઢપણુ કરી
શકતુ નથી, માટે હમેશા
મહેનત કરતી ને પછી ફળ
આપવાનુ કામ નમીબને સોંપવુ
સધી=સમો
સિદ્ધિ=પાર પડવુ તે, પોતાના કામમા
ફતેહ મેળવવી તે
કહેણી તેવી રહેણી=રહેવુ તે પ્રમાણે
ચાલવુ
બધન=અટકાવ

નામરદ રડે મામને, ને મરદ રડે નામને, અર્થાત્ નામરદ હોય
તે પૈસાને રડે એટલે હાથ હાથ કરે કે વખતે મારી પાસેથી પૈસા
જતો રહેશે એમ ધારે, પણ મરદ તો નામનેજ રડે છે એટલે
નામને માટેજ મથે છે, તેને તો મમે તેટલો પૈસો જાય તોપણ
નામના [કીર્તિ] થવી જોઈએ એવીજ ઇચ્છા હોય છે

નામ રહતા ઠક્કરો, નાણા નવ રહત, કીર્તિ તણા જે કાટડા,
તે પાડ્યા નવ પડત-હે ઠાકાર, નામ (કીર્તિ) અમર રહે છે, નાણા
હમેશા રહેતા નથી, કીર્તિ રૂપી જે કાટડા છે તે પાડેલા કદી પણ
પડતા નથી, બીજી સર્વ પડી જાય છે. મતલબ કે નાશ પામે છે.

આગ્રહ (સ) મનમાં આવ્યું તે | ઉત્સાહ (સ) ઉમંગ (ઉત્તમસહ
કરવુંજ કરવું એવી જે મનની =ખમ્બુ)

વૃત્તિ તે (આનગ્રહ=પકડવું) કમ'કુશળતા=કાર્ય કરવામાં હોશિયારી

સવાલ—સદ્ગુણ અને શક્તિ શાથી વધે છે ? આપણામાં
આવતી રહેલોમાની કર્મ જે કહેલોને અનેક રીતે સમજાવી અને
તે પ્રમાણે ચલવું ? નહીંઅને માનનાથી શા શા જેરનાલ થાય છે ?
પાછી અશા ખવધી શું શું નુકસાન થાય છે ? આપ મળના
વિચારથી શા શા લાભ થાય છે ? ખાલુ કંઈ વાત યાદ રાખવી ?
કોઈ પાત્ર કામ કરનામા ક્યાં જે ખુલ્લો કામે લગાડીએ તો તે કામ
કરનામા જે ગિયારી આવે અને જગ મળે ? શ્રમ વિના પ્રારબ્ધ
ફળુ જે એટલે શું ? ત્રીજી કર્મ વાત યાદ રાખવી ? કામ કર્યું હોય
છતાં મહેનત ફેકડ ક્યારે જાય ? એથી કંઈ વાત યાદ રાખવી ?
મોટું કામ માટે લેવાની શક્તિ રાખનાથી આપણામા ક્યાં ક્યાં સદ્ગુણો
આવે છે ? પાચમી વાત કંઈ યદ રાખવી ? સત્ય અને પ્રમાણિકપણાના
ગુણ ગ્રહણ કરીએ તો શો તાલ થાય ? છઠ્ઠી વાત કંઈ યાદ રાખવી ?
કહેણી તેવી રહેણી રાખનાથી આપણને શો લાભ થાય છે ? સાતમી
કંઈ વાત ખ્યાનમા રાખવી ? આપ દાદાનો ધધો કરવો કે બીજો
કોઈ કરવો ? આઠમી કંઈ વાત ખ્યાનમા રાખવી ? નવમી કંઈ વાત
યાદ રાખવી ? સ્વમાત્ર ગુણ કેળવવા માટે કંઈ નવ આમતો યાદ
રાખવી અને તે પ્રમાણે વર્તવું ? કંઈ છઠ્ઠા ઉદ્ધમને ઉત્તેજન
આપનાર છે ? નામ (કીર્તિ) ને માટે કહેવત કહો આપણી રિયતિ
શું શું કરવાથી પુરેપુરી સુધરશે ?

સાર—આ પાઠ ધણોજ અમલ્યનો છે માટે એમાં કહેલી
ખમતો ખૂબ મનન કરવી ને તે પ્રમાણે વર્તવું

પાઠ ૪૦.

સૂર્યોદય [સ] સુરજનુ ઉગરુ,
 [સૂર્ય+ઉદય] ઉદયમા ઉદ્ ઉપ
 સર્ગ+ષ ધાતુ=જવું
 પ્રાચીન=પૂર્વે
 નભ=આકાશ, ઓમ
 રક્ત=રાત્રી
 પ્રતાપી-નિનિત, જેને જોડે
 ખીન અખંધ જન્ય એવો
 જૂપાળ=[મ] પૃથ્વીને પાળનાર
 [જૂ+પાળ]
 નિહાળી=જોડ
 વિતર્ક=વિશેષ નિચાર
 રવિ રાગી=મૂર્યની સ્વારી
 વિશેષ=ધણી, વધારે
 ધાતી આવે=દોડતી આવે, ઝડપથી
 આવે
 જાધે=કેતિજ
 ધરા=પૃથ્વી
 વૃષ્ટ્ય=છત્તા, મરજી
 પ્રતિનિધિ=સામી જાળી
 તેજ=પ્રકાશ, અજવાળું
 અવાસ=રાજ સાથે રહેનાર માણસ
 અમકચ્છેગ, ભપકા

નૃપ [સ] રાજ (નૃ=નર, માણસ
 +પ=પતિ, પાળનાર)
 લેખી=જાણી
 ઉદયાચળ=એ નામનો પૂર્વ દિશામાં
 કુલપેસો પર્વત
 કેસરી=ગરદનપરના વાળના ગુચ્છ
 નાજો, નિહ
 મિત્ર=જાળી
 આદર્શ=આગમી
 દશ દિશા=ચાર દિશા, ચાર ખુણા
 ઉપર ને નીચે
 સત્રામમા=લગાઇમા
 સિત્તાવ્યા=ચાલ્યા, ગયા
 તાતો થયો=તપ્યો
 અધેર=ગોટાળો
 કેર=મન,
 તુલ્ય=જેવા, સમાન
 નિજ=પોતાનો
 મહી=પૃથ્વી
 દ્વિદશ લક્ષ=માર લાખ
 મૃદમથ=મટોડીનું
 દીપક જોત=દીવાનો ભડકો
 લખ=સંયોગ, મેળાપ
 અઝીઠુ=ધાતુ ગાળવાનું કુંડું

છોટા=નાનો

કોટિ=કરોડ

ભાનુ=સૂર્ય, સૂર્યના ક્રમે ગણાતા

બાર નામોમાનુ ચોથુ નામ

[વરુણ, સૂર્ય, વેદાગ, ભાનુ

ઇન્દ્ર, રવિ, ગર્ભસ્થિ, યમ, સ્વ

ભૂરેતા, દિવાકર, મિત્ર અને

વિશ્ણુ, પ્રત્યેક માસમા પ્રત્યેક

આદિત્ય અધિષ્ઠાતા હોય છે

નૂર=તેજ

વ્યાપે=ફેલાય

પ્રતાપ=મહિમા

તોલ=વજન

લધુ=નાનો

જડ ભવ=ભુદિ વગરનો

ભાન=સમજ

સુશ્રુણુ=ભુદિમાન

માન=મોટાઇ

અદર્શ=ન દેખાતુ

ચમૂ=સેના, લશ્કર

પાઠ ૪૦ સૂર્યોદય.

સમજૂતી—સવારમા સૂર્યોદય વેળા પૂર્વ દિશામા આકાશ
 1. તુ દેખાય છે અને તે તરફ ધણી શોભા થઇ રહે છે, જાણે
 આજે કોનિવાળો રાગ પરણે છે અને તેના આનંદમા ગુલાલ ભરી
 રહ્યો હોયતી. તેના જેવો દેખાવ એ રતાશનો લાગે છે (૧) વળી
 આકાશની રતાશ જોઇ કવિ વધારે તર્કવાળી વાણી વહે છે, કે
 સૂર્યની સ્તારી ઝડપથી દોડતી આવે છે, તેની આ સાતી ધૂળ ભરી
 રહી છે (૨) પૃથ્વી ને આકાશની હદ મળી ગયાનો સાધો (ક્ષિતિજ)
 જણાય છે, તે મનની ઈચ્છાના છેડા જેવો ગણાય છે, કારણ કે તે
 પાસે દેખાય છે તોપણ તેનો પાર પામનો નથી, અને જેવા જનારો
 માણસ છેતરાય છે (૩) રાગના અવાસનો લપકા જોઇને એજ
 રાગ છે, એમ જાણી અગણ્યા માણસ નમે છે તેમ આ સૂર્યના
 પ્રતિબિંબનુ તેજ પડયુ છે, તેને અગ્નીઓ, એ સૂર્યદેવ છે એમ
 જાણે છે (૪) ઉદયાચળ પર રાત્ર આકાશ છે, તે જાણે જારી

જનનમ પાથરી છે, તથા હવામાં જે પ્રતિબિંબ છે, તે જાણે એક
 સિદ્ધાન્ત લાવીને મોકળું છે (૫) તે પર કેસરીસિદ્ધ, જેમ દૂદીને
 ભેડે, તેમ સૂર્યદેવ એકદમ દૂદીને આવ્યો, તેથી મૂળ બિંબમાં
 પ્રતિબિંબ સમાધિ જાય છે, અને પ્રતિબિંબ જતું રહેતા છબી એક
 થઈ રહે છે (૬) જ્યાં મિબમાં સૂર્ય આવીને (પ્રકાશ્યો) પેડો
 કે તેણે જેમ સિદ્ધાન્ત પર રાજા બેઠો ને લશ્કરને લગાઈ મા મોકળા
 તેમ પોતાના ડિરેક્શન દસ દિશામાં બંધી તરફ ફેલાવ્યા (૭) સૂર્યદેવ
 રૂંગે રાતો દેખાય છે, તે જાણે કોઈથી તપ્યો છે, અને આ દુનિયાનો
 ગોટાળાવાળો કારભાર દૂર કારવાને કોઈ મહીમાવાન ગળ પૃથ્વી
 પાળનાને આવ્યા હોયની એમ લાગે છે (૮) માણસો જય જય
 બોલે છે અને મનમાં પ્રેમ લાગીને પ્રણામ કરે છે [૫૧ લાગે છે]
 કેટલાક માણસો જેમ ગુરુને પરમેશ્વર માને છે, તેમ કેટલાક સૂર્યને
 પોતાનો મુખ્ય દેવ માને છે (૯) પૃથ્વી ૩૫ માટીનું કોડીઉં છે,
 તેમાં જાણે પાણી ૩૫ દીવેલ બહુ છે, અને તેના સયોગ ૩૫
 દીવાસળી સળગી છે, તેથી જાણે સૂર્ય ૩૫ દીગની જોન સળગી રહી
 છે [૧૦] જે દુરબીનમાથી સૂર્યનું મિબ જોએ, તો જાણે ધાતુ
 ગાળનાનું કુંડું સળગતું હોય અથવા તોપના ગોળા ઉપર કીનખાળના
 વણા પાટા વિટાળેલા હોય એમ જણાય છે [૧૧] સૂર્ય
 પૃથ્વીથી બાર લાખ ગણો મોટો છે, તોપણ એક નાનો દેખાય છે,
 એ નજીકે આવે છે કે મોટા માણસો કદી પેતાની
 મોટાઈ જણાવતા નથી (૧૨) સૂર્ય પૃથ્વીથી નવ દરોડ ત્રીમ લાખ
 મૈન દૂર છે તોપણ પોતાનું તેજ ફેલાવે છે, તેમ પ્રભુ જેને ધણો
 મહિમા આપે છે તે રાજાનું રાજ ધણુ ફેલાય છે [૧૩] સૂર્ય
 પૃથ્વીથી વજનમાં ત્રણ લાખ ધણુ મોટો છે, તોપણ એક નાનો ગોળો

દેખાય છે તેમ પરદેશી રાજાનું માન [મોટાઈ] શુદ્ધિમાન પુરુષો જાણે,
જડતે [મિર્જાને] તેનું જ્ઞાન નથી [પરમેશી ગાન સબધી આ
હિતિ કરિએ હિંમ્મતના રાજાનું ગૌરવ મૂલ્યવાનમ્મ કચેલી લાગે છે]
[૧૮] હમ્મ ! મુર્તિ અને આપણી વચ્ચે (ગના પ્રકારના) દેવાનું
પડે છે, તે ગાડીગરમા દેખાતું દૂર ચલાતું છે જાણે ભવાનો પડદા પાડળ
રમે છે એવો આ દેખાતું જોઈને ખુશ થાય તે [૧૫] ન ક નો
છે । તેમ નચકતે ચલાવે તેમ મુર્તિને પ્રાણ દેવાગળ વધણી
ઝડપથી આવે છે, તે પ્રેક મિતિયા ધણા નૈવ લાગે છે, જે એક
લાખને ગાળી હાનર ગણાય છે [૧૮]

પં ૪૧.

નામ મહોત્તમ=મુખના નહાય ભેગમના
નામથી શાહ રહાએ બધાવેવો
મહેન

પ્રમેન=માખન

દેવન=મનના નત પર્મ પુત્રક

ભવ્ય=મપકાત

નિદાગ=નિમ્નાગાળી

નિમ ગુ=સાડી [નિ=નીચે+મ=

મન નીચ સગ્યાન સાધન

સગેમગમર=એક જાતનો પથર

હોજર=પાણી ટાળી, નાનકડું
તળાવ

રોનકા=વાટફર

દોષ ગહિત=મોડ વગર (દોષ=

પો-ર-નિ-રાગ [૧૮]

સપર્ગપાત=પુરુષો પાળ [મ
પુરુષ+પાળ]

મમર્થ=રાહિતના મા, ભારે

મનર્જનીય=નિ ન યર્થ શકે
અવા

તમર=માળ

સાંધ્ય=શોભ, ખુશમુરતી

અયુત્તમ=મણોગ સુદર (અતિ=

ધ્યોન કેતમ=ટતા વાચક પ્રત્યય)

નિમય=આશ્રય, નવાઈ

મુનર્જમય=મોનાપ, મોનાથી પૂર્ણ

મુનર્જ=સન+મય=ભગ્યો) ના
નાથા ભરેલો

સન્કાર=ગપ, અસર

એકાગ્ર=એકત્ર	મુક્તા=મોતી
સ્વેત=ચરે પાણી	દિગ=નિર્ગમ્ય નકલ
સર્વત્ર=અર્થ	અર્થમદમાનુ=શાહજહાની બેગમનું
ભિન્નના=જુદાપાડું [ભિન્ન=જુદા + તા]	નામ છે
તર્પી=એના ના [તર્પ=તે તી ધાનુ]	અર્થાત=વળાજ
લય પામવો ગળી જડું તે	દીડ=વિનાશી ગળા જે રહે માડના છે
પ્રતિભાજો [મ] દેક પજો [પ્રતિ=	દ્વા પડે=મારતાપણો ભાગ [દ્વાર
દરેક+હાજો=પજો]	=માનડ
રમગિન=અગામિન	પ્રાસાદ=મહાન
દ્વિભમય=મર થી ભરેના [દ્વિભ=	પાર દુર
બગમમય=મરેનું]	તે ની=મોગી પરચુ ની પુણ્યનાર
નિહાર=પડેન, મોજ	ગુમા તાગીની [ના] વાત નગપણુ
અવલર્થન=વર્ણન ન થઈ શકે એવો	પિપતિ=દુ ખ મહત
	આવડ=પેાડા

ડગડમર બીજે લાઇ છે મનના નેડ ગગો ભા', બીજે લાઇ' ડરડમર, ત્રીજે લાઇ ત્રેવડ અર્થાત્ મીન ભાડી જે પ્રાવદો થાય છે, તેડનો ફાયદો ડગડમર [યોગ્ય બગચ] થા થાય છે

સાહુકાર=નાણાવટી, શરાફ [સરકત	વાળોતર=ગયા નો
સા'પુડર=સાધુ=સાડ+કાર=કરનાર]	સામસામન=નુ ના પ
સારા કામ કરનાર, લલા માણસ	અનિર્ણયન= (મ નિવચ વગરનું,
સરિગસ મેડ (અ) બચાવેલા	અગાડમ [ગ=નાહિ-નિસા
નાણા મૂકનાની પેઢી	ચિ=એકકુ ડગુ+તત)
બ્યાજ=રૂપીઆનું ભાડું	મુદલ=બ્યાજે મૂકેલી રકમ
સામાદગતક=સામુ લખી આપવું તે	સભા=આશા

પાઠ ૪૩.

દુષ્ટોઽસ્તો કાપતાં જેટલે જેટલે
 અતરે વિસામે લેવાનો હોય
 તેટલો તેટલો એકેકો ભાગ
 દુનિયા જેટલોજ પૈસાનો ખપ
 હતો અર્થાત્ જેમ પરણે નહિ તો
 વશ જાય એવું હતું, તેમ
 પૈસા વગર પરણનાં મને તેમ
 નહોતું બનેલી સરખી જરૂર હતી
 જેમેજરૂ (અ) મુસાફરી કરનાર
 ઘઝ-ખીજાનું ન ખ ખી થતો
 બળાપો દયા
 વાગ્યાણુ-વાળીરૂપી ખાણ [નાગ
 વાળી+માણુ=ગર]
 માધીચાડુ=ગાનીત વેગો
 ઉદગાર (સ) ને-સાથી જાણ
 કરનાર ગમ (ઉદ=ઉચ્ચ+ગદ=
 અવાજ કરો)
 જગમ = જાવાની ન ગ
 અખતાર (અ) કામ કરના અમધી
 મળેલી સત્તા, અધિકાર
 શીરમ્તદા = રીત ગિનાજથી જાણીતો
 (શી તા=રીતરિનાજ+દાર=વાળો)

પાઠ ૪૪.

ગુજરે=વિપત્તિ પાડે, દુખ દે
 જગતનો નાથ=ઇશ્વર
 મે'જ=સહન કરજે
 કાઝી [ફ] ધનસાફ કરનાર
 ભાસે=દેખાય [સ રકૂતભાસ=દેખાવું]
 ઉન્નત=કુબેલો મર્યો પચ્યો, [મન્ન
 ધાવું ભૂ કૃ મત્ત=છોકરું મન્ન]
 રનાન દે=પોતાના આનદમાં આત્મા-
 નદમાં [અવ+આન દે]
 કટુ=કડવી, અપ્રિય
 પરાધ=પારકી
 રર=મુશ
 પ્રારબ્ધ=નખીમ, જે કર્મનો ખદન
 આપણને ચાતુ જન્મમાજ મળે
 છે તે જેને લીધે આપણને જન્મ
 ધારણ કરવો પડેલો કે તે
 નિર્માણી=મોહ વગરની નિર્ગ-મોહી
 =મોહવાળો]=મોહ વિનારો
 ઝલમન=જીકપટ પ્રેમ વ
 કાન્યમાળા=કાન્ય એજ માળા,
 કવિતા-પ માળા, કવિતા
 શ્રીવા=કોડ

નિનનદે=પોતાના આનંદમાં નિજ પોતાનો, આત્માનો(આનંદ) આત્માના આનંદ	બાહ્ય=બાહ્ય, બાહ્ય કર કવિ [બાહ્ય સજ્જના અત્રે બે અર્થ ધેરા]
--	---

પાઠ ૪૪ બોધ.

સમશ્રુતી—હે બાહ્ય જગતનો નાથ જે તારે માથે વિપતિ નાખે તે સંધળ સહન કરજે પ્યારે-ઇશ્વરે જે પ્યાર-સાર મળે તેને તું ધણુંજ પ્યાર ગણી લેજે અર્થાત્ ઇશ્વર નમ્ર કરે છે તે સારાને માટેજ એમ સમજ જે વિપતિ માથે આવી હોય, તેથી ગભરાઇ ન જતા તે આનંદથી સહન કરવી

[હે બાહ્યક] તું જે તપાસ કરીશ તો તને માલમ પડશે કે આ [દાની] દુનિયાની [લોકાની] જીડી વાણીમાજ દુખ રહેતું છે. એવા-જીડી વાણી રૂપી દુખથી તું તારા અતરમા આનંદ જરાએ એછા થવા દઇશ નહિ અર્થાત્ દુનિયા પ્રપચી છે તેમાથી તને કોઇ સારો કહે, કોઇ નકારો કહે, કોઇ તાર જીડી બોલે, તોપણ તારે ખીનકુત દુખી થવું નહિ.

મહન ઇશ્વરની કચેરીમા દુનિયાના કાજનો ફાડીનો પણ દિસામ નથી અર્થાત્ ત્યાં તેને કોઇ કાજ લેખવતું નથી, માટે આ જગતમાનો તું ઇન્સાફ કરનાર થઈને દોગટ પીડા વહેરી લેતો નહિ. આનો ભાસાર્થ કે દુનિયામા તારે પચ-ઇન્સાફ કરનાર-પટેલીઆ થવું નહિ પચ થઈએ તો કાઇને સારો માડો શુકન કહેવો પડે, અને તેથી તેને માડું ભાજે અર્થાત્ તેનો જીવ દુખાય અને તેથી આપણો પણ દુખાય એના કરતા કાજ-પટેન થવું નહિ, એજ સાર છે. આપણામા કહેવત છે કે “પચાતીયાના છોડગ બૂખે મરે” માટે પચાતીયા થવું નહિ

જેમ કાચના ચનોથી (કઠિબવનને લીધે) વસ્તુ કઠી પણ પોતાના મૂળ ઉપમા જણાતીજ નથી, તેમ આ દુનિયા રૂપી એક કાચનું ચત્ર છે, તેમા પણ ખરી વસ્તુ દેખાતી નથી, ખરૂં સ્વરૂપ સમજાવતું નથી અર્થાત્ મનુષ્યો એટલા બધા પ્રપચી છે કે તેઓ ઉપરથી સાચા દેખાવ કરી અદરખાનેથી ઘણો દ્રેષ-બેદ રાખે છે, મહાગ્ના ધગિત એવા રાખે છે કે આપણે તેને મોટો પ્રમાણિક માણસ જાણીએ, પણ તેજ મોટો દગબાજ હાય છે, આથી હે બાળક ! તુ સારા કે નરાગની કાઠની પણ જરાએ સોખતમા રહેતો નહિ-તુ તાગમાજ મગ્ન રહેજે

તુ હમેશ ગુણ અવ કરચુથી શાન્તિમા ને અતોપમા ગઈજો, અંતે તારા દીનમા જો તુ ખ અથમા આનંદ હોય તે માછને પણ કહેતો નહિ અર્થાત્ આપણા મનની વાત કાઠને વિશ્વાસુ જાણીને કઠી દોટી નહિ ડાગણ કે દનિયા પ્રપચી છે

તા ! નનમા દેવ ની એક દુષ્ક્રમત રહે કે તેને તુ છોડી દેજે અંતે કલાજ દેનાડી જ ધરી-વખત જાય છે તેનો લાભ લઈ તેનેજ [ભવ જેવો] તુ મોટી વડની માની લેજે અર્થાત્ કાલના છિપ્ત તુ કેધ કરતો નહિ, પણ ભવ ! તુ મોટી લક્ષ્મીનો સમ્રાટ કરજો, એટલે કે તુ ભવનાર લેજે કાલનું ભુ, કૌશલ નહિ

તુ તારા પેતાનાજ અનંદમા મગ્ન રહેજે એનેજ ખરૂં સુખ માની લેજે, પણ જાણ અનંદ થાય તેને શુદ્ધ માની લેજો અંતે તારે પ્રાપ્તિ પીસારી જઈ રહે અર્થાત્ તુ જો કાષ્ટ પીજો, તો ફક્ત પ્રભુતા પ્રેમનો પ્યાલો પીજો અર્થાત્ તારા સગીરમા પ્રભુતા પ્રેમ પી રસનીજ કેક પ્રસરે એવા તેનોજ પ્રેમનો પ્યાલો પીજો. ભાગ, ગળે, છતાંદિ કેરી ચીજો પીતોજ નહિ, આમા કયિ રનાશયી

થવાનું અદૃશી મુચ્ચવે છે પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલો ભરીને પીવાનું છે એટલે અધુરો પ્યાલો પીવો નહિ મતલબ કે બગલગત થવું નહિ, પણ પ્રભુમયજ થવું

જે વૃ દોઢની કડવી વાણી સાભળે તો વૃ તેને સામી મીઠી વાણી કહેજે અર્થાત્ બીજે તને માડો શુકન કહે, તો હું તારે તેને સારોજ શુકન કહેવો, મતલબ કે નમ્રતા રાખવી, અને પારકી અર્ખતાને માટે તારે કદીએ મોટે ઝેર લેવું નહિ (નકારી વાણી બોલાવી નહિ) કોઈ ભાર્મખિય દોષદોષ અથવા સગા વહાલાનું ઉપરાણું લઈ તારે કદીએ ખરાબ વાણી બોલવી નહિ મતલબ કે તારે આજે-વાન [હોળીનું નાજિએર] થવું નહિ

કે બાળક, પ્રારબ્ધ—ભરિબ્ધ—નમીમ—સુખ તો ગાડું છે, જે કોઈ માણસ તેને માગે તો તે દૂરજ રહે છે—આવતુંજ નથી, અને જે માગતો નથી તેના તરફ દોડતું આવે છે અર્થાત્ વૃ સુખ માગ્યા કીશ તેમ તેમ તે તારથી દૂર જતું જશે અને નહિ માગે તો તે તારા તરફ દોડતું આવશે, માટે તારે તેની માગણી કરવી નહિ, વળી કવિ કહે છે કે—‘એની મેજે આવશે’ એવો નમીમપર આધાર રાખી વૃ બેની રહીજ નહિ અર્થાત્ સુખ કે દુઃખની આશા વગર ઉદય પ્રવૃત્તિ તો વૃ કયાજ કરજે, પછી જે તારા નમીમમાં હશે, તે તને આવી મળશે

વૃ મેહ વગનો ગી શાન્નિથી ગહે એજ મોડું સુખ છે એમ તારે માનવું, અર્થાત્ તને લેલ ન થાય અને તારૂં ચિત્ત હમેશા જે મળે તેથી પ્રસન્ન રહે તો એનેજ તારે મોડું સુખ માનવું જગત રૂપી બાજગરી—હળકપટ્ટી ભૂમિમા વૃ બધા હળકપટ્ટ (કાલા-દાવા) છોડી દેજે એટલે બાજગર જેમ આમથી તેમ કરી બધાને

બાળ નાખી સાચાનું જીવું અને જીવંતું સાચું કરે છે, તેમ તારે કરી પણ કરવું નહિ અર્થાત્ શાન્તિથી રહેવું, સાચાં જીવું કરવા નહિ. બાળમરની પેઠે પેટને સાર પૈસા મેળવવાને કાવાદાવા (હુન્નઆધ) કરવી નહિ

મહાન ઇશ્વરના નામ રૂપી પુણ્યો કાવ્ય માળામાં (કવિતારૂપી માળામાં) પરોવીને અર્થાત્ હરિના ગુણની કવિતારૂપ હાર બનાવીને પ્રભુની પ્યારી (શોભીતી) ગ્રીવામાં (ડોકમાં) તુ પ્રીતિ પહેરાવી દેજે અર્થાત્ કવિ બ્યગમાં પોતાનો સાવ જણાવે છે કે કવિતા કરવી તો પ્રભુનીજ કરવી અને તે અર્પણ કરવી તો તેનેજ અર્પણ કરવી મોટાઇ ખાતર, માન ખાતર, નાણા ખાતર, કોઇનાં બચ્ચુગા પુ કવ્ય નહિ અને કોઇને કવિતાની અર્પણ પત્રિકા કરવી નહિ કવિનો સ્વતંત્ર ખવાસ આથી જણાઈ આવે છે

તુ 'કવિરાજ' થયો પછી તને શી પીડા છે ? માટે હે બાલ (બાલક કર કવિ પોતાની જાતનેજ કહે છે કે) તુ હમેશાં પોતાના આનંદની મસ્તીમાંજ મગ્ન મેજે, પારકા પર આધાર રાખીશ નહિ, તારા પોતાના આનંદમાંજ મગ્ન રહેજે બાલ શબ્દનો ઉપયોગ હે બાળક એવો પણ થઈ શકે તેમ છે, કારણ આખી કવિતા બાળકને બોધ રૂપ લખાયેલી છે માટે આ ઠેકાણે અર્થ આ પ્રમાણે લેવો— બાલક કર કવિ કહે કે હે બાળક તું, ઇ. ટીપ—ઉપરનો અર્થ લખ્યો છે તે કવિનો સાવ સમજી લખ્યો છે, અને બીજો આ પુસ્તકમાં કવિતા દાખન કરવાનો ઉદ્દેશ સમજી ક્યો છે

પાઠ ૪૫.

અનિવૃત્તિ (સ) બહો વરસાદ

(અતિ=બહો+વૃત્તિ=વરસાદ)

અનાવૃત્તિ (સ) મુદ્દલ વરસાદ નહિ તે

મૂષક (સ) ઉદર

શુભ (સ) તીડ

શુક (સ) પોપટ
અનિષ્ટ (સ) અપ્રિય
ભરચક=પુકળ

હૃદયવેધક=હૃદય પાણી પાણી થાય
એવા
અણીને વખતે= જરૂરી પ્રસંગે

દુઃકાળ=અનાજ પાણી ન મળે એવો
વખત (દુ = નહારો + કાળ = વખત) = નહારો વખત
તગાવી=સરકારે એકુતને ઉછીન
નાણા આપવા તે

સવાલ—સરકૃત વિદ્વાનોએ કહ્યું છે આપત્તિઓ વર્ણવી છે ?
હ આપત્તિમા સૌથી વધારે નુકસાન કરનાર આપત્તિ કઈ ? હિંદુસ્તાનના
કયા કયા ભાગમાં દુકાળ જવલ્યેજ પડે છે ? આપણા દેશમાં કયા કયા
સનમાં અને કયા કયા મોટા દુકાળ પડ્યા હતા અને તેથી કેટલું
નુકસાન થયું હતું ? આખા ભરતખંડમાં કયા સનમાં દુકાળ પડ્યો
હતો ? ગુજરાતમાં બસે વર્ષમાં કેટલા દુકાળ પડ્યા અને તેમાં મોટા
કયા કયા સનમાં પડ્યા હતા ? એ મોટા દુકાળ વિષે શું ઇતિહાસ
મળી આવે છે ?

પાઠ ૪૬.

આહાર વિહાર=ખાવું પીવું અને
હરવું હરવું (આહાર=ખાવું+વિ-
હાર=હરવું હરવું)
દીર્ઘ દષ્ટિ=લાંબી નજર(દીર્ઘ=લા-
બી+દષ્ટિ=નજર)

અગમચેતી=આગળથી જાણી જવું

પાઠ ૪૭.

દીપકલપ=જેની ત્રણ બાજુએ પાણી
અને એક બાજુ જમીન

હોય તે (દીપ=બેટ દ્વિ=બે+અપ
પાણી અપનો ઇપ્ થાય છે તેથી
દીપ+કલપ)=લગભગ બેટ કારણ
કે ત્રણ બાજુએ પાણી અને
એક બાજુએ જમીન હોવાથી
પ્રાબલ્ય=જોર (પ્રયત્ન ઉપરથી)

ભ્રમદારખાનુ=રાજસાહર

ઉગ્ર=જીરસાવાળા

વિગ્રહ=સાધર્મ (વિ+ગ્રહ ધાતુ)

જમીન દોરત કચું [૩] પાયમાલ

કર્તુ, ધૂળમા મેળવી દીધું,
 વાન્તપિક=ખરખરો
 રમૂતિઢરે=ધર્મના નિયમ આધનાર
 (રમૂતિ=યાદદ રત્ન+ઢરો=કરનાર)
 સાત્રત=આધુનિક,

પાઠ ૪૮.

ઠામ છે'નો=કેકાણુ છે'ણુ
 યોગ=મેળાપ
 ઢારમો=નવાઈ જેવો
 મા=નહિ
 ઢરેયો=રહેયો
 માલુવી=ભોગવતી
 રોપ=ગુરૂઓ
 આપેગર=તમે પોતે
 નિત્યનાતેમથી=દ મેશના નિયમે
 આંગે=કરના મહો
 નાંગે=નજામો | મુ=માફ
 કાળની=નેતની
 ઝાખ=તે
 ઝિગ્સાસથી=માગીજાતથી
 આ ન મા=આ અખનમા
 સાધ=કરના માડ
 હરિપે=પરમેશ્વર ઉપર
 પાછ=ગફલ, બીકણુ

ન્યાળી=ધારીને જોઈ
 ભાળી લે=જોઈ લે
 હામથી=હિમન વડે
 આનિયળ=કાયમ
 આ ઠાગમા=આ સ્થળમા
 પ્રતાપે=મહેરબાની વડે
 અગમ=ભવિષ્ય
 અરપ=તુરંત, હથકુ
 ખે જામના=ખે રાનિતો
 મુકત=મોક્ષ, જગતના બધનથી
 છુટકારો
 દોપ=અચ્છુ
 દીનતા=ગરિબાઈ
 નેક=ટેક, આગર
 વાસના=મનની સૂદમ ઇચ્છા
 વેગને=કેનારાને
 ધી='રીર
 ખરાખે=ખડક પર
 અગ્નુવે=દર્ગાઆમા
 મડ=મડેનત કર
 મોદા=પ્યથી
 કાનમા=નવાઈ જેવા
 દામ=પૈસા
 ઇશ=પરમેશ્વર

તોળ=વિચાર કર
મનમુખ=મનને મુખ
હાકી-ફર કરી
દાખી=દેખાડી

તાડીને=ધારીને
ખેડતા=ચલાવતા
ગુસ્સી=ગુણવાન

પાઠ ૪૮. જિદગી વિષે.

સમજુતી—ખરી વાત છે કે માણસની જિદગી ધણીજ
ખપની છે, માટે સ્મશાન મિડદા બાળવાની જગ્યા] તેજ છેલ્લું
ઠેકાણું ન સમજી જીવ અને શરીરનો જે નવાઇ જેવો મેળાપ છે,
તે એક ઠેકાણું કાલમ રહેશે એમ ન ધાર હે ભાઈ! માટીના
માનવી, તારી કાયા મટોડીમાજ મળી જશે એમ જાણુ જ્યારે
શરીરથી જીવ જીવે પડી જાય છે, ત્યારે એમ નથી વિચરતો કે
અહીં કાયાના શા હવાવ થાય છે? (૧) જગતમા જન્મીને પુણ્ય
મજા ભેગમી એમ નહિ માનો તો મનમા ગુસ્સો આણો અને
પેતેજ જાણો કે, જેમાનું કલ કામનું આ ફેનણે [દુનિયામા] છે
નહિ પાણુ મહુ પ્રેમથી અને હમેશતા નિયમ પ્રમાણે આજ કરતાં
કાલ નધારો થાય એવી રીતે ઉલ્લાસ કરો અને આગ કામ કરવા
શ કરો આ મનમા તાગે-નાગ જેવો બુદ્ધિ વિનાને વહેમ
આગે (૨) કાળની (જતા ખપતી) પાપ તુ બારીકાઈથી જો,
તેની આગળ વીજળીની ઝડપ પચુ હારી જાય છે હે ભાઈ! આ
સામાન્ય જાનના પાર નથી, માટે જે રીત સારી લાગે તે શીખવતું
શ કર મામા દિમન રાખીને દૈશ્વર્ય પર ભાન નાનીને સાચા
ઉદ્દેશમા મચી રહે તુ ધર્મને વાગણુ કરીને બળ સહિત બહાદુર
બનીને મરણની બીકથી બીકણુ ચલશ નહિ (૩) તુ જગતરૂપી રણ-
જૂથિને આખથી ધારીને જો, અને તેને મનથી તુરંત જેવું જોઈ લે,

ને હિમતથી તેને એ રાત્રીનું ટેકાણું ભણી લે, એવું ધાર અને આપે જો હિમતના કામ કર કે જેથી કીર્તિ^૧ કાપમ રહે. ઇશ્વર પણ જ્ઞાન વડે મોક્ષ આપે છે આ ગ્રંથમાં [દુનિયામાં] સાબક વડે [મારવડે] ટોર મરાખર ચાલે છે તેમ [૯] ઇશ્વર કૃપાથી તેઓ ન આ [૪] ભવિષ્યને આશરે રહેતા નક્કી લાડ સાડ જ થશે એમ ભણીને નાસ [અગુલ રૂપી ભળ] થા મય બની મએલી વાતને છો જની એમ ભણુ, અને તેને મનમાં દીક્ષગીરી લાવીને પાછી આણુ નહિ, હાલનો વખત સૌથી સારો છે એમ જો, અને અવગુણ હાંકી કાઢીને ઉચ્ચમને પકડ મનમાં ઇશ્વરને રાખીને અને મરિયાદ દેખાડીને હિમતથી તરત તાણીને કામ કર [૫] મોટા મોટા [પ્રખ્યાત] પુરુષોની જિંદગી [જીવન ચરિત્ર] આપણને ખરી યાદ દારતી આપીને એમ ખર બોલે છે-જણાવે છે કે એમાના કેટલાકની ઇજગત તો પ્રથમ એક તરણુની તોડે પણ ક્યા હતી ? વખત જતા તેજ વિખ્યાતિને પામ્યા, ને વળી તેમનું બળ ભારી ભરમુ એમ જો આપણે મનથી ચિતવીએ તો સસારમાં સારી કીર્તિ^૧ થાય [૬] મનની ઇચ્છાને ચોમેર દેવારીએ એવા કામ કરો કે જેથી નામ નિશાની રહી જાય, અને આપણુ દૃષ્ટાત જોઇને કાંઇ માણુસ એ વડે મનની ધીરજ માની લે જગત રૂપી દરીઆ વિષે ચલાવતા ખડકપર ચઢી ગયેથી જેનું વહાણુ ભાગે, તે આદમી પોતાની પાસે કાંઇ ન રહેવાથી એકવે [જગતરૂપી] દરીઆમાં પોતાની પાસે કંઇ નહિ રહેવાથી અથગાય છે (૭) ચાલ તુ તૈયાર થ અને મનમાં હિમત અને હેત રાખીને કામને પકડ આજસને છોડીને બહુ ઉત્તરથી ચચળાઈ રૂપી ભળ નાખીને [કામને] ધધાને પકડી ને ધીરજ રાખીને નવાઇ જેવા કામ કર ને કામ કરવાથી

કદાપિ હારી ન જા કામ પુર થયા પછી પૈસાની મઠ જો (કામ
ક્યા વગર પહેલાથીજ પૈસા મળતા નથી) આવી રીતે તો પરમેશ્વર
નક્કી આપતોજ [૮] એા બલા માણસ તુ માર કહેવુ સાબળીને
આ નરા સારા હદ ગાઇને ગુણવાન થા એમા જે વાત કહી છે
તે ખ્યાનમા રાખ ને મનમા ખોટા વિચાર લાવ નહિ મરીમ
રણુછોડ કવિની આ વિનતી ઝડપથી વાચીને તરત એનો તોલ કર
ભક્તિભવથી જો મનને સુખ ચાહ્ય તો પ્રભુને દાસ થઇને તેની
સેવા કર

પાઠ ૪૯.

પ્રાણીમાત્ર=સર્વ પ્રાણી
પગયણુ=સાથે વળગી રહેવુ એવુ
સ મધી, વિષે [પર+ધ+અન]
નિર્ગમન=ગાગવુ [નિર+ગમ્+ધાતુ
=ગતુ]
આરોગ્યાવય=નન્દુરસ્તી મેળવવાનુ
દેકાણુ આરોગ્ય=નન્દુરસ્તી+આ
લય-દેકાણુ]
તાત્પર્ય=કેળવણી
વ્રતાત=અથ ઈતિ ખરી હકીકત
[વ્રત=મનેલો બનાવ+અત=છેગો]
છંડા મુરી અનેલો બનાવ
ભગીરથ પ્રયત્ન=મોટો પ્રયત્ન [ભ
ગીરથ કહેવાનુ કારણુ દુર્વે
સગર રાગના દશહજાર પુત્રો

કપિલ ઋષિના આપથી બળા
ગએલા તેમનો ઉદ્ધાર કરવા માટે
તેના પૌત્ર ભગીરથ રાગએ દસ
હજાર વર્ષ સુધી ગગાનુ, તેટ-
લાજ વર્ષ સુધી મહાદેવનુ
ઉત્ત તપ કર્યું હતુ તેથી જહેવાનો
રિનાજ પડ્યો કે ભગીરથ=મોડુ,
મહાન

આનંદ=ઈચ્છેલુ નહિ તે [અન
=નહિ+ઈષ્ટ=ઈચ્છેલુ દ'પ ધાતુનો

બ્રૂત કૃદત દ'ષ્ટ]

નિગમ=આત્મ

ઉત્તતિ=વદતી [ઉદ્=ઉચ્ચ+નત ન
મતુ ઉપરથી]=ઉચ્ચ ચઢવુ તે

પાઠ ૫૦.

ગદ=ભરતપુરના રાજકર્તાઓ

પ્રયજન=જળકતી

નિર્મૂળ=સદતર નાશ (નિર્=નહિ

+મૂળ)=મૂળ વગરની

સફળ=હાજરી

પરોક્ષ=ઘની રીતે

મુકત=શુદ્ધ થએલા

નિમિત્ત=મહાત્મે

માનવન=જેગવર પૈસાદાર

તત્કાલ

ગ્રન્થિયા=ગાણુ (પ્ર+શ+ધ+તુ=વ માળાનુ)

કાલી=ભય કરૂં જેવી

આપના=પ્રસન્ન કરના (આ+ગધ=પ્રસન્ન કરવું)

ધમાવ=વર્મને માટે આધાના (વર્મ+અધ)

પાઠ પઠ.

નૌકા=હોડી

માટે=કિનારે, કાંડે

કામણુ=મુકાનને રેખી વહાણુ વાળવું તે

સદ=વહાણુને ચલાવવામા મદદ

કરના માટે જે જુગડુ આપેલું

હોય છે તે

નાવિક=ખનામી, વહાણુ ચલાવનાર

ધારે=માને, ગણકારે

મુસવાટા=પાણીના અવાજે

સાગરે=દરીઆમા

પુકા=વહાણુની દિશા બદલવાનું

અધન

વયોનાય=ગસતાય

તિમિત્ત=નોટું માલુસુ

ખડમા=ખરાબા ખડક

ટાંગે=પમથે, વખતે

કલ્પુ નિમાન=(કલ્પ+નિમાન=સ

કાગ) મહેરમાની માલુસુ

કટાણ્યા=ગુરમે થયા

સહાય=મદદ

હાય=તકિત

ધન=કેડી

ખેપ=કેરો

એળે=નકાલી કોકટ

ભવે=સારમા

ભત્તે=ભૂત+ભગ=ધણી) અપાળાજ

પ્રાણી પ્રદાર્થના ધણી

હાય દેગે=સહાય કરશે

આશરે=આશરમા

પારો=(૧) ગમ્મી માપક ચ નમાનો

[૯૫]

[૨] શરીરમાનો ધાતુ	નુવ=નુવનો તાગે હોદ્દા=હોદ્દાય ત્ર ટડેલ=કપ્તાન હોસ=ભાન
સદીસા=આગળથી જેટલું અને	
તેટલું જવરી	
વટોળા=વટોળીઓ	

પાઠ ૫૧. સસાર સાગરના તોફાનમા પડેલી નૌકા.

(આ કવિતામા માણુની જિંદગીને હોડી રૂપ વણવી છે)

હોડીને ઝિનારે શી રીતે લઈ જાય ? ડામણુ દેનાય તેવું પણુ રહ્યું નથી એટલે ધરતેલે રરને લઈ જના માટે વાળી શકાય તેમ નથી [આ સસારની માયામા જીવ એટલો બવો બુદ્ધિ યત્ન ગયો છે કે સસારને ઝિનારે જનાનો એટલે તરી પાર ઉતરનાનો માર્ગ સૂઝતો નથી, મનનના કે જિંદગીને નુમારે નાળાકાને રાતિ રહી નથી] સદ કાલીને ઊડી નાય છે અને વડાણુ ચાલનાર માર્ગ કહેતું કશું કાને ધરતો નથી તો હવે શું થશે ? [જિંદગીને સુમારે દોરવાની શક્તિઓ રહી નથી અને જિંદગી નિઝાનનાર ધંધર તો અમારૂં કહેતું કંઈ ગણુજાતો નથી] વરનાદ આવે છે અને વચમા પવન ફેવા મૂચવાટા કરે છે હે ભરે 'હવે સનાર રૂપી સાગરમા હોડી હાથ ઝેટી નથી, [જિંદગીને ખરે રરને વાળનામા અનેક પ્રકારની હરકતો નડે છે, હોડી કમળમા રહેતી નથી અને ખિનારે પહોંચ્યા પહેલાં ડૂબી જશે એમ લાગે છે મનના કે ખરો માર્ગ પકડતો નથી અને સુમાર્ગ દેખ્યા પડેના આ જિંદગી પુતી થવાની]

સુઝાન ડોલા ખાય છે અને કશું કામ કરી શકતું નથી [હોડી ભર દરીએ છે અને અધાર થયેલું છે તેથી] કયા કશું દેખાય છે ? [અજ્ઞાન રૂપી અધકારમા કાલ સૂઝતું નથી, મન નિર્બળ થઈ મરુ છે અને સ્થિર રહેતું નથી જિંદગીનો ભરોસો રહ્યો નથી]

(સહ સુકાન વગેરે) સર્વ સાધન ખૂટ્યાં અહંકાર [કિનારે પહોંચવાનો] રહ્યો નહિ અને [દૂખી જવાની ખીકથી] મન ગભરાય છે (નિદ્રાગી નિભાવવાના સાધન ખૂટ્યાં, હિમત રહી નહિ અને મન ગભરાવા લાગ્યું) હે ભાઈ ચોખ્ખાજીએ મોટા મોટા ધણાં માઠાં ચઢી જઈને હોડીને નમાવે છે (શરીરમાં અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ દાખન થઈને શરીર નબળું કરી નાખે છે) હે હરિ ! હવે સસાર રૂપી સાગરમાં હોડી હાથ રહેતી નથી (૨) હોડી અધારામાં અથડાય છે અને ખાડા ટેકરા (ખડક જોઈને હું ધણો ડર છું (માયાના અધારામાં આમથી તેમ ફરે છું અને તેમાં આવતા અનેક ડોળાં જોઈ હું ધણો ડર છું) આ વખતે ઇશ્વરજી રહ્યા તો હું એકલો શું કરી શકું ? ઇશ્વરની સહાયતા સિવાય કંઈ પણ કામ થઈ શકતું નથી અને ઇશ્વરની મતે મદદ નથી તો હું એકલો રી રીતે નદી પાર ઉતરી શકું ? સાથે કોઈની મદદ રહી નહિ તો હવે શી રીતે મચી શકું ? (ઇશ્વર રહ્યા તો ખીજી ઢાણ મદદ કરી શકે માટે કોઈની મદદ ગઈ નહિ એમ કહ્યું છે) હરિ ! હવે સસારરૂપી સાગરમાં હોડી હાથ રહેતી નથી (૩) પાણીમાં ઉડી જાય છે (માટે હવે મરર મનાતી) અને છેરટે મનુષ્ય રૂપી આ ખરેખરો ઉપયોગી ને ફાગટ ગયો, હે પ્રભુ સસારમાં ભટકતા [ખગે] માર્ગ હું ભૂંથો અને હવે બહુ થઈ ગઈ [આ પગલાંના વાડ્યો કહે છે] હું પ્રથમથી [જ્યારથી આ સૃષ્ટિમાં આપ્યો ત્યારથી] આપને આશરું, માટે દયા કરીને હાથ આપને [એટલે આપણે] હાથ આપો તો તે આપીને હું પાર ઉતરું અને નર્કમાંથી બચું] હે હરિ ! હવે સસારરૂપી સાગરમાં હોડી હાથ રહેતી નથી

પાઠ પર. કવિના પિતાનો મદદવાર.

ટીપ—આ કવિના દ્વિતીય છે એમા વાગ્યાર્થ-શબ્દાર્થ એક વહાણના ખલાશીને લાગુ પડે છે પણ વ્યગ્યાર્થ નર્મદાશબ્દ કવિના પિતા લાલસા કરને અને નેના જેવું જે જે માણસનું મરણ થકું હોય તે સર્વને લાગુ પડે છે

હે ભાઈ ખનામી તારૂ વહાણુ તોફાનના પાંચુ છે, અને ઉપાયો હાથમા રહ્યા નથી તારાથી બની તેટલી તે બાં યુક્તિઓ કરી, પણ કમનસીબે રાત પડી ગઈ રાત પડી જનાથી અપારામા કાષ્ટ સૂઝે નહિ, તેથી વહાણુનો નાશ થવાનો સભવ રહે

હવે કવિ પોતાના બાપને ઉત્તરી કહે છે -હે ભાઈ [નાશ કરે] તમારૂ શરીરથી વહાણુ મોનડથી તોફાનમા પડયું છે અર્થાત્ તોફાનમા પડવાથી જેમ વહાણુ ધ્રુબવાને સભવ રહે છે તેમ તમારૂ મરણ થવાનો સભવ છે હવે એકે ઉપાય હાથમા રહ્યો નથી [મરણ થવાનો ધણોજ સભવ છે એવું સૂચવે છે] તારાથી થાય તેટલી યુક્તિ [ઉપાયો] તો તે કરી જોઈ પણ રાત પડી ગઈ છે અર્થાત્ હવે મરણ આવીજ પહોંચ્યું છે

ટીપ -ભાઈ કહેનાનું કારણ નર્મદાશબ્દ પોતાના બાપને આપે કહેના હોવા જો એ, વળા ગુજરાતી માપને ભાઈ કહે છે

જ્યારે પારો નીચે ઉતર્યા માડયો ત્યારે તે આગળથીજ જાણુ હતું કે તોફાન થશે [એરોમિટ્ટ-વાયુભારમાપકયંત્રમા જ્યારે પારો નીચે ઉતરે ત્યારે જાણુ કે હવે થોડી વારમા તોફાન (વાગ્ગ્રોહ) થશે તેથી તું વહાણુને બચાવવાને ધણું મથ્યો સદ વગેરે ઉતારી નાખી વહાણુનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ જરાએ ફાવી શક્યો નહિ હવે તો વાદળે પણ ઘેરો ઘાટ્યો છે. અર્થાત્

વરસાદ આવનાના પણુ ચિહ્ન થયા છે એટલે તારી ગિયતિ ગભિર છે
 લાલ્લશ કરને—મન' ન્યારે તમાગ શરીરમાથી પાગે [ધાતુ]
 ઘટના માડયો, ત્યારનુજ આગળથી તમે જાણ્યુ હતુ કે હવે આપણે
 પોણા નિસના છીએ, મરણુપી તોફાનમાથી બચવાને તમે ઘણો
 પ્રયત્ન કર્યા [મોજશોખ છોડી દીધા અને મી મસાવા, અને
 રોગિણ પદાર્થો ખાવા છોડી દીધા] પણુ વાદળે [મોત રૂપી વાદળે]
 [રોગે] તો ઘેરો ધાર્યોજ અર્થાત્ મરણુની તૈયારીઓ તો થઈ રહીજ
 વહાણુના સદ પવનથી ફડ ફડ થઇ ફાટી ચીથરા થઇ ગયા ને
 કયા દૂર જોડી ગયા ન્યા મોટો નુકસાનકારક પવન છૂટયો ત્યા માણુસ
 કેમ જી [વહાણુને] બચારી શકે ?

લાલ્લશ કરને—તમાગ સદરૂપી હાથ પગ વગેરે ઇંદ્રિયો નડામી
 પડી ગઈ મનન્ય કે કામ કરી શકે તેની ન રહી ન્યા મોતરૂપી
 મોટો વટોળાઓ છૂટયો, અર્થાત્ મોતજ આવ્યુ ત્યા માણુમા સત્તા
 મત કેમ કરીને નહે ? જીની કેમ શકે ? (સ. જેમ નડીમા નાનને
 ચલાવે છે-ચાલવામા મદદ કરે છે, તેમ હાથ પગ વગેરે ઇંદ્રિયોથીજ
 આ દેહરૂપી વહાણુ ચલાવે છે વહાણુ હાલ હાલ થાય છે તેથી
 અદર ફરીઆતુ પાણી પણુ ભરાવા માડયુ છે, અને સુકાન પણુ
 તદ્દત ભાગી ગયુ છે તેથી તે આમ તેમ ફોડયા કરે છે ધારેને
 કેટલો [ગિનારો] જતુ નથી પણ આડુ અચળ જાય છે તમા
 ના ના નાકાલ ડાનમડેના થાય છે, અર્થાત્ તમારાથી ગિથર ઉભા
 રહેવાતુ નથી, તમાગ પગ ટુચે છે, અને પાણી પણુ ભરાવ માડયુ
 કે મોટો જે મેન પગ ચલા માડયા છે શરીરમા ગતિરૂપી
 કે નુકાન જતુ જેના પગ ગિથર નહેતા હતા તે ભાગ્યુ (નષ્ટ થયુ)
 છે, તેથી તે તારીજ આમ તેમ ફોડ છે અર્થાત્ લથડીઆ આવે છે

વહાણને બચાવવા માટે અદરથી ધણો માલ કાઢી નાખ્યો [ફરીઆમા કેડી દીધો] તો પણ તે પુરેપુરું તંગુ નથી વણા ખનામી ભોડા જે નરવામાં ધણુજ હોશિયાર હોય છે તેજ તણાઈ ગયા તો પછી મિચારા ઉતાડે કેમ ન હૂંબી મરે? તમાગ શરીરને [જિંદગીને] બચાવવા માટે પેટમાંથી દનાથી (જીવાન માટે યા ઉનરી વાટ) વણો માલ-પ વિકાર કાઢી નાખ્યો તોપણ તે પુરેપુરું ટટાર થતું નથી અથાત્ સારીરમા શક્તિ આવતી નથી ધણુ [ખસામી સારીરપી વહાણને સુધારનાર-ઠેકાણુ લાવનાર] વૈદો આવી ગયા તોપણ કાઠજ વાળુ નહિ, તો પછી ઉતા- (માદો તે કેમ મરે નહિ? અર્થાત્ મૈદો દના કરીને થાક્યા પણ રોગ મર્યાદ નહિ, પડી મોત કેમ થાય નહિ?

વાદળ ચવાથી અધકારમા તુનનો તારો પણ દેખાતો નથી અને [હોઝાયત્ર] પણ દેખાતું નથી કે જેથી દિશા નક્કી હોય કંઈક ઉપાય રહ્યો નથી એમ ધારી બહાદુર કોતરતો ઉમા નવું રહેતાતું તોપણ મળાતકારે [સ્થિર] ઉભો ટક ટક જોયા કરે છે - જેઉં વાડે હવે હું ક્યારે હૂંચુ છું

રોગ એટલો અધો જાની ગયો છે તે તુન પુની ઉપરથી જાણાય છે કે અભોષ છે કે નહિ એટલે પગકે છે, કે નહિ તેની પણ ખમર પડતી નથી (કહે છે કે માણુજ મળ્યા પછી સરા ધડી તેની અભોષ પ્રથમ—મરી જાય છે—ન પડતી રાધ ચાય છે અને હોઝાયત્ર પી નાડી પણ દેખાતી નથી આવે વખતે ખરો ન મરણુથો ન હોવા હવે મા- ક્યારે ન રાધા જે ની નાન બિન બિન જુએ છે

જમ કેડી માણુમે ધણુ કેડ પીધો હોય અને તેના હોસ

[શક્તિ] દેહન [માન] રહેતા નથી તેમ થાકથી ટડેલ વૂમ [હોસ વગરનો] થઇ ખોનો અને 'પીને' ધીમે શ્વાસ કાઢવા લાગ્યો કારણકે તે ખીનો કે હવે માન નથી એટલે આનંદ-પ્રાપ્તિ મનિશ-ઓરી તેને ખાલી થઈ.

જે કેરી માણસ ચણો કેદ પીયો હોય અને તેના હોસ રહેતા નથી તેમ વાતગરન થયું પ્રથમ તો ઉપર કંપુ તેમ ને ડાબા નહિ પણ ધણીવાર તેમ રડવાનું નાહ ને અત્યંત થઈ ગયા-પછી ધીમે ધીમે થાકે ભાન વિનાનો વૂમ થઈ જઈ તેણે શ્વાસ કાઢવા માડ્યો.

લાજશકર રૂપી માણસ અને ટડેલ-કમાનનું વહાણુ શરીર રૂપી વહાણુ ખગલા પર ચઢીને ભાગી ગયું અર્થાત્ તેમનું મરણુ થયું અને તેમનો વારસ નર્મદાશકર કવિ કેકત રડીનેજ રહ્યા કાગળુ કે તેની પાસે ખાલી ખોણુ [શરીરનું] પણ રહ્યું નહિ અર્થાત્ તેમનો મન દેહ રહ્યો લોકોએ તેને કુકળી મૂક્યો.

પાઠ પર.

મનવાર=જાતના વહાણુ
અખનરા=પ્રયોગ, અજમાયગ
ખુશની=જી રીતવળી
સુરગ=કિ'નો તોડવા માટે જમી
નની અંદર દાડ ભરી રોડવામાં
આવે છે તે

અરમાર=લડાઈનું મોટું વહાણુ
ડોલ=વહાણુનો આખો ભાગ
શસ્ત્રો=કેકતને મારવાના ઓળખર
હેરત=આશ્રય

આચાર્ય=ગુરુ

શસ્ત્રવદ=વાદકાપ કરનાર વેદ
અમાત=ખણી શકાય તેવી વસ્તુને
નહિ નાણુનાર
પ્રયાસ=મહેનત
વિકટ=અવ, મુશ્કેલ

પાઠ પૃ.

સ્તુતિ (સ) સ્તવન કરવું, ગુણ
ગાવા તે
રચના [સ] બનાવટ [ગ્ય ધાવ]

ધણી=પ્રભુ

કડણા=દયા

પ્રભુતા=ધણીપણુ, મોટાઇ

ધરી=ધારણુ કરીને, રાખીને

મજરો લઇ=સલામ સ્વીકારી

મજર=મારો

હરી પે=હરણુ કરી લઇ લે

વાવરો=વાપરો

કરે=હાથ

વણુમે=મગડે

વણુ સેવના થકી=સેવા વગર

નર ધારી=નરની ધારેલી

ધારણા=વિચાર, કામ

મેદની=ટોળુ, મનુષ્યોનો સમુદાય

હરી=લઇ લીધી

હરિ=પરમેશ્વર

દુ ખ કાળે=દુ ખને વારતે

કાપી=મટાડી

વડી=ખનાવી, પેલ કરી

ગે વડી=ગે વખતે

ધર્યા=મૂક્યા

ટળી=મટી ગઇ

હાહતી હતી=માળતી હતી દુ ખ

હેતી હતી

દાડી=દરરોજ, હ મેથાં

મળિની=મલિન, મેલી

નિમળી=(સ) ચોકખી, સારી (નિર-

+મલ+ઇ) મેન વિનાની

કથશે=મનાવીને કહેશે

ચોક થશે=ચોકડા થશે

બણી બણી=બની બનીને

નખમાં ન ખમાય=જરા પણુ

સહન ન થાય

ડ ડ=ક ડક, કટવાડો

તાપ=દુ ખ

ખમે=ખમવે

હરે=લઇ લે

રજ=છીણી વસ્તુ

પારજ=છેડો

પામીએ કચી=કહેવા પામીએ

જણશે=જમે ઉતારમાથી બાકી

રહેનુ તે સિલીક

સદ્ભાગી [મ] સારા નમીમદાર

સદ્ ભાનના=મનના સાગે ભાવ

ધરે=રાખે

રજન=ખૂશ કરનાર

સુખ કારણે=સુખ માટે

ધયા=મૂક્યા

તનનત [મ] નરીનાળો, માખુસ	સદાનતજ્ઞસાધુ ચતનને હમેશ
વદશે=પગે લાગશે	મક્ત સીધુ આપનુ તે
વાનર તોતમા=વાદરા પી યરામરીમા	છતા=પ્રખ્યાત
તજરા=થોડી દેરા	જળે=યુક્તિથી
તજરા=રી	રિપુ=દુશ્મન
નિજનો=પોતાનો	માણુ કમાન=ધનુષ આણુ
નિજનો ખુની=આત્મચાતી	શીળી=હાડી
ગણુના=ગણતરી	સજે=ધરે, રાખે
અપલુહિ=થોડી લુહિનાળો	સાર=સારા
ઓચરે=ખોલે	સમાન=જેવા, યરામર
અભિમાન [સ] (અભિ=તરફ +	જેય=જો
માન=મોટાઈ) પોતાને વિષે મોટાઈ	પમાય=મેળવાય
ગણના તે પોતાને વિષે અ	પ્રમુપદ=અશ્વરના ચરણ
ઘટિત મોટાઈ તે અહકાર	પૂગણુ સહન=સાહના પગમાતમા
નહેરાય છે	પિગ્રાન=ઓળખાણુ જાન
હત ૧૨ = ૧૨	રંગાન=અ ૧ નીન
કેણુ=કહાન	પ્રમપ્રતિપાળ=ગમ
સમાય-અમન આરાલ્યા	નિગન=મનનમ
જોનન (અ) ૧૬ જગનો ગાળી	વારી=રાખીને
ગગના [મ] ઉન્મત]	તોન=ખગખાટાનો નિચાળ

પાઠ પૃ. ૪૬૨ની સ્તુતિ વિષે.

હે જગતની રચના કરનાર કરુણાળુ પ્રભુ ! મારાપર ધણી દયા કરો હે પ્રભુ ! તુ તારી મોટાઈ ધારણુ કરીને સલામ સ્વીકારી માગે

ગેગ [દુનિયામાનુ મર્ત પ્રજારનુ દુ ખ] લઇ લે, હે પરમ સુખીઆ
 પરમેશ્વર ! મને સુખીઆરો કરવાને તમારો હાથ વાપરો, કે જેથી
 તને સુખે ભજી હે નર ! માણસના ધારેલા કામ નહો ઇશ્વરની
 સેવા વગર અગડે છે, (ઇશ્વરને સોખ્યા વગર અહગરથી કરેલા કામ
 અગડે છે) હે હરિ ! મનુષ્ય દુનિયામા જન્મે છે, તેની તે પીડાઓ
 લઇ શીખેથી દેખાય છે બાળપણમા ઘણે ભાને મનુષ્ય દુ ખની
 લાગણીઓથી રહીત દેખાય છે દુ ખને વખતે તમે તેમના દુ ખ
 મટાડીને દીકરા દીકરી કરીને ગણ્યા છે [મણે છો] જે ધડીએ
 જેટલા પ્રાણીને સરજી અહી મૂક્યા છે, તે સવળા ઉપર હે પરમ
 ઉપકારી પ્રભુ તે ઉપકાર કર્યા છે હે શુભવાન પ્રભુ ! તારા શુભ
 વાચવાથી આદલી આપદા મટી મઇ જે દરરોજ અતિશે બાળતી
 [દુ.ખ દેતી] હતી, તે મલિન બુદ્ધિ મઇ અને નિર્મળ બુદ્ધિ મળા,
 દ્રોષ કવિ જે તારી કવિતા બનાવીને કહેવા જશે, તો તેના બની
 બનીને મોટા દગલા થશે [પણ તેનો પાપ નાશિ આવે] અમા થઈ
 નખમા પણ સહન ન કરી શકાય એવા દુ ખ ડહક જીવતા પ્રાણીઓ
 ભોગવે છે સૌ દગ ઇલાની વાત કરે કે પગડે જગપાલક પિતા !
 હુ તેમના પાપ લઇ ને ઝીડી જતો કદાચ ખમા ! હુ પદ
 પા પામીએ કહી શકીએ, પણ આપના આ હાથશુ (રાક્ત)
 અગાળ અમારી બુદ્ધિ વાચતી નથી [આપની શક્તિનો પાર પામી
 શકાતા નથી] મીલકે જગતમા હજારો આદમી કે તે પણ કાનક
 સાગ નસીબદારજ આપની તરફ મનનો આરો ભાન પામે છે (લક્ષિત
 કરે છે) હે સુખ કરનાર પ્રભુ ! માણસોને ખુશ કરનાર રમ તે
 બનાવ્યા છે, અને તે અહી મુખને વાસ્તે મૂક્યા છે તારી લક્ષિત
 છોડી દેવાની વાત જે મઠ કરે છે તેને બધા માણસો પોતાનોજ

બુની પોતાનેજ તુકસાન કરનાર [આત્મધાતી] ગણી લે છે કેાઇ ગણુનાર ને તાગ ગુણની ગણુતરી કરે તો તે ગણુતા ગણુતાજ મરણ પામે [તોપણ પાર આવે નહિ] તારા ગુણ ગણુતા કદી પણ છેદતુ કેકાણુ આવે નહિ [ગણી રહેવાય નહિ-છેડા આવે નહિ] તો થેાડી બુદ્ધિનાળેા નનપતનમ કેવી રીતે કવિના બનાનીને કહી શકે ! [આ સ્થળે] કરિગે પોતાને પ્રથમ પુરુષમા ન ગણુતા તૃતિય પુરુષમા ગણુતા છે ।

અભિમાન તજવા વિષે.

કદી કેાઇ માણુસ અહકાર કરે તો તે નકકી બહુ હલકો (નબલ વે રીય) હોવો જોઇએ, હુ આ સારી કહેવત કહુ છુ તે કાન દહને ધ્યાન રાખીને સૌ સાંભળો, કે ભગવાનને ભજ્ને અને અહકારને તજ્ને મહાન રાવણુનો પણ અહકાર પડી ગયો (તૂટી ગયો) અને વખત જતા તેના બધા માણુસો તેના શત્રુ થયા, અને તેના જીવનુ જોખમ થયુ માટે ભગવાનને ભજ્ને અને અહકાર તજ્ને વળી કહો કે અહકારમા છકી ગયેયો દુર્યોધન અને જેણુ હમેશા દાનમા સદાવ્રત આપ્યા હતા એવો અભિમાની કણુ પણ કયા છે ? તેઓ મરણ પામી ગયા, માટે ભગવાનને ભજ્ને અને અને અહકારને તજ્ને [કહેવાય છે કે કણુ દરરોજ અવાશીર સોનુ દાનમા આપતો હતો]

જગતમા પ્રખ્યાત લકષ્મી પુરુષો હતા, કે જેઓ યુકિતથી શત્રુપર ટોધ કરતા હતા, તે મળીઆ પુરુષો પણ ધનુષ બાણ મૂકીને મુઆ માટે ભગવાનને ભજ્ને અને અહકારને તજ્ને હમેશ રાજછત્રની ઢંડી ડાપડી થતી હતી, અને જેઓ કદી પણ કરતા જરા ડરતા નહિ, એવા નર પણ પોતે ગયા અને તેમના ગુણના ગાન [જશ] રહ્યા માટે ભગવાનને ભજ્ને અને અહકાર તજ્ને જે માણુસ સધળા

સારા ગુણુ ધારણુ કરે (રાખે) પણુ મનમા જરાક અહકાર રાખે, તો તે દૂધમા ઝેર ભેળ્યા જેવુ થાય છે, (આવા સદગુણુ ઝેગવાળા દૂધની પેઠે નકામા થઇ પડે છે) માટે ભગવાનને ભજ્ને ને અહકારને તજ્ને જો મનથી જગતમા આખરને આહતા હો, તો કદી કોઇ અહકાર ન કરો, હે નર તમે જેમ નમ્ર [નમ્ર] હશે તેમ ગુણુવાન થશો, માટે ભગવાનને ભજ્ને ને અહકારને તજ્ને અહકાર ટળી જવાથી બહુ મિત્ર મળે છે ને ઇશ્વરના ચરણનો પવિત્ર પ્રેમ મળે છે [પરમેશ્વરમા સાચો પ્રેમ પ્રગટ થાય છે] પછી પૂર્ણ બ્રહ્મનુ [પરમાત્માનુ] ઓળખાણુ થાય છે માટે ભગવાનને ભજ્ને ને અહકારને તજ્ને હે પ્રજાજન અરે નૃપતિઓ ! આ નર રસાળ હૃદ સાલણીને વિગત (મતલબ) મનમા રાખીને અને વળી વિચાર કરીને એનો તોલ કરો એમ દક્ષપતરામ કવિ કહે છે

પાઠ પૃ. ૪.

અવરૂપ=અરૂ ૩૫

વિચિત્રતા=નવાઇ

મુસારો=પગાર

રૂપર્ષા=હરિદ્રાધ

સાહસિક=હિ મત ચલાવી ઉમગથી

કામ કરનાર

પાઠ ૫૫.

હિમાલય=(હિમ=બરફ+આલય=ઠે

કાણુ) બરફનુ ઠેકાણુ ત્યા બરફ

હ મેશ પડયો રહે છે તે પર્વત

હિમાચળ=(હિમ=બરફ+અચળ=પ-

ર્વત) જે પર્વતપર હમેશ બરફ છે તે પર્વત, હિમાલય

કસ્તુરીમૃગ=જે મૃગની કુટીમાથી કસ્તુરી નીકળે છે તે મૃગ એ મૃગ ટિબેટમા થાય છે

ગાહની=ગ ગાનદી, અવગંભાથી ગયા શિવના મન્ત્રકપર પડયા તે ત્યા સમાઈ ગયા શિવની ધણી સ્તુતિ ભગીરથ રાજાએ કરી ત્યારે પોતા ની એક ભટ છોડી પ્રવાહ ચલાવ્યો એ પ્રવાહને પોતાના પૂર્વજો જે જગ્યાએ મૃત્યુ પામ્યા હતા તે

જગાએ વર્ષ જવા માટે ભગીરથ
આગળ ચાલતા હતા, રસ્તામાં
એક જહનુ નામના ઋષિ તપ
કરતા હતા ભગીરથે તેમને રસ્તા
માંથી ખસી જવા વિનતી કરી
કારણે તેઓ ખેચાઈ જાય
નહિ, ઋષિ ગુરૂં થયા અને જેવી
ગંગા પ્રવૃત્તિ પ્રસાદથી આવી તેવુજ
તેનું આચમન કરી ગયા
ભગીરથે બહુ પ્રાર્થના કરી ત્યારે
પોતાની નિધમાથી ઋષિએ
પ્રવાહ ચનાવ્યો, આથી ગંગા
જાહરી કહેવાય

અમહતા=થાકને લઈ લેનાર

પક=કાદવ

દેવતા = પદાર

અકષ=ડાળી, ખમ્બા

ગુરુ=જથ્થો

અજ્ઞાન=અજાણવતે

આરત=દુખ

સચે છે=સચાઈ છે

સભ=એ આઠ પગનું કટિપત
પ્રાણી છે એ પ્રાણી હાથીનો
કટો દુશ્મન ગણાય છે

પરિભ્રમ=પરિ+ભ્રમ=ચલુ) = નિરૂપણ

વેણુ=સાસળી

કિન્નરીઓ=કિન્નરની સ્ત્રીઓ, સ્વર્ગની

માનારી, કિન્નર લોક દેવતા ગણેયા

છે તેઓ દેવયોનીમાં ગણાય છે

નિધાન, અસરા, યક્ષ, રાક્ષસ

ગધર્વ, કિન્નર, પિતૃ, ગુહ્યક

સિદ્ધ અને ભૂત એ દશ દેવયોની

કહેવાય છે

કોકિલક ઠે=મધુર અવાજ, કાચલના

જેવા સૂરથી કોકિલ=કાચલ

ત્રિપુરવિજય=ત્રિપુરાસુર નામનો

દેવ જે શિવનો દુશ્મન હતો તેને

શિવે મર્યા હતો તે પરાક્રમની

હકીકત જે પુરતકમાં લખેલી છે

તે ત્રિપુરવિજય

મૃગ=એક જાતનું નાજુ નરવાળું

જેનું એક બાજુએ અને ડકના

જેકુ બીજી બાજુએથી હાથ

એનું રાન

શિવવંશ=સિવ=મહાદેવ+વંશ

(પ્રિય) મહાદેવને પ્રિય, શિવને

વહાલું લાગે તેવું

સાને=માવાના સાહિત્યે

ઉપતટ-[ઉપ=પાને+તટ=કિનારો]
=કિનારા પાસે
અળનિયમન=અગિરાળને નિયમમા
રાખનાર, અગિરાળને બધન
કરનાર

શામ પાટ=નળી પગ
ઝોય=એ નામની હિમાલયથી ટિ
એટમા જતા એટ સાકડી ખીલુ છે
ભુગુકુળદીપક=ભુગુઋષિના કુળને
શોભાવનાર-દીવાદીપ=પરશુરામ
વીસભુજ=રાવણ, વીસ હાથવાળો
અખત્યા છે=દીક્ષા થાય છે

અપર પાર=પણીજ, પાર પિનાની
ગિરિવર=[ગિરિ=પર્વત+વર=શ્રેષ્ઠ]
પર્વતોમા શ્રેષ્ઠ
વાગ=એનાર રીંગ થાઉ નારી જુડ
કાવ=અખન
શીશ=(સ) માથુ
ધગ=પૃથ્વી=[વૃ=ધારણ કરેડુ પરથી]
વિરાળે=[વિ=વિશેષે કનીને+રાજ=
પ્રકાશનું શોભવું ઉપરથી] શોભે
ગોખ=ગોખલો, (સ) ગવાક્ષક
ચદા=ચદની, કૌમુદી

તુહિન=અગ્રક
વયુ=શરીર
ત્રિવિધ=(ત્રિ=ત્રણ+વિધ=પ્રકાર)ત્રણ
પ્રકારના, આધિ, વ્યાધિ અને
ઉપાધિ
વાસ પુકી=વાસળી વગાડી
મૃદુ=કામળ
દદૃષ્ટ=જેવું જન મજબુત છે
એવા, ણિયર, અચળ
ભોરાર=મુરનામના રાક્ષસના દુશ્મન
મુગારી ઉપરથી=ભોગર
ધારક=ધારણ કરનાર
ધન્વન્તરી=દેવના પેદ
અવતાર=જન્મ
તરંગ=મોજા ઝપાટા
જનન=(જન્ તેના થવું ધાતુપરથી)
પેદા થવું તે, જન્મનું તે
મિથિતિ=હયાતી રહેવું તે
દોલતરામ=એ કવિ નડીઆદના
વનની છે લુણાગાડના દિવાન
હતા એમણે ડુસુમાવતી નામનું
નોવેલ બનાવ્યું છે સુમનશુચ
પણ એમનું જ બનાવેલ કાવ્યનું
પુસ્તક છે

[૧૦૯]

પાઠ ૫૫ હિમાલયનું વર્ણન

ટીપ—આ કવિતા ૮૬૧ કુલજૂથણ કાલિદાસના મેઘદૂત કાવ્યનું ભાષાન્તર ગ્વર્ગવાસી નવલરામભાઈએ કરેલું તેમાથી લીધેલી છે તેથી મેઘદૂતની હકીકત દુ કામા કહીએ તો અસ્થાને નહિ ગણાય

એક યવ હજરામના શ્રાપથી પૃથ્વીપર આવી પડ્યો, તેણે પોતાની પ્રિયાને નિહાની વેળાથી સદેશો મોકલવાનો વિચાર કર્યો પણ કામદ નહિ એટલે મેઘનેજ કપિએ ઢરિપત ડાસદ [દૂત] માન્યો અને તેની સાથેજ સદેશો મોકલાવ્યો, વર્ણન કરતા કરતા હિમાલય સુધી મેઘ સદેશો લઇને આવેલો છે એવી કલ્પના અરે કરેલી છે, ત્યારી આગનો ભાગ આ કવિતા છે **સમન્વૃત્તી**—જે બરફ વડે ઉજળો છે, ઝખુરી મૃગોના બેસવાથી જેની શિક્ષા [પત્યરો] ઉપર મુગધી બેઠેલી છે, (મુગધી બેસવાનું કારણ કસ્તુરીની રજ પત્યરોએ ચોટી રહી છે તે) અને જ્યાથી ગંગા નદી નીકળે છે, એવા હિમાલય પર્વતે (પવત આગળ) તુ મેઘ જર્ઘ પહોચ, અને દુ ખને હરનાર (ચાકને હરનાર) એ પર્વતના શિખરોપર બેસ જ્યાગેનું પર્વતના શિખરપર બેસીશ ત્યારે શી શોભા થઇ રહેશે ? જાણે શ્રી શંકર ભગવાનનો પોઠીઆ (નદી) પોતાના શરીર પર કાઢવ ઉછાળતો હોયતી ! એવી શોભા (દેખાત) થશે પોઠીઆ ત્યારે મસ્તી પર આવે છે ત્યારે પોતાના સખ સંગિગાથી ભેખડોમાથી (જમીનમાથી) કાઢવ ઉખાડે છે એ દેખાવ કરિએ જોએલો તે ઉપરથી આ ઉપેક્ષા અલકાર ધટાવ્યો છે નદીને આ ટેકાણે સફેદ કદખ્યો છે, હિમાલય પર્વતના શિખર પર હમેશ બરફ રહે છે તેથી તે સફેદ દેખાય છે (હોય છે,) મેઘ (પાણીવાળા વાદળા) હમેશ કાળાજ હોય છે, એ વાદળા જ્યાં પર્વતના શિખરોને અટકે ત્યારે ઉપેલો દેખાવ થાય

એમા પાર્તિ તે નદી અને પડ (કદવ) રૂપી કાળો તે મેત્ર (કાળા વાદળા) (૧) જે પવન ડેડવાથી (ના વાવાથી) દેન્દારના ઝાડની ડાળીઓના યુદ્ધ રડે (વર્ષાણુ વડે) પેદા થયેલો દેવ જગથી ગાયોના પુછડાના ગુચ્છ વડે હામ હામ અગિ સળગી પર્વતને પીડતો હોય તો તારી હનરો (પાણીની) ધાગઓ વડે તારે તેને હોનરવો ધટે છે, કારણુ કે દુખી માણુઓના દુખ દૂર કરા માટેજ સળગન (સારા માણુઓ) દ્રવ્ય સંગ્રહ કરે છે (૨) (જગનમા વા વાવાથી ઝાડો ખીચોખીચ હોય છે તે ધસાય છે ધસાવાથી અગ્નિ લાગેજ એ અગ્નિ તે દેવ કહેવાય છે (જગથી ગાયો એ ગાયો હિમાલયમા થાય છે એના પુછડાના ચમ્મર થાય છે હિમાલયમા ટિબેટના વેપારમા ઉપયોગમા લેનાતી યાક નામની ગાયો જે વપરાય છે તે આ હશે) જગલમા દન સળગે એટલે તેમા રહેલી ગાયોના પુછડા પણુ સળગેજ આથી ગાયો ગભરાટથી નાસનાસ કરે, અને તેથી પુછડા વડે હામ હામ આગ લાગેજ

(છેલ્લુ વ્યવહારી ચરણુ કાળિદાસે મૂકી પોતાનો ધણો ઉચે વિચાર જણાવ્યો છે કાળિદાસ કવિ પોતાના કાવ્યોમા વારવાર વચ્ચે વચ્ચે આવો બોધ કરતા જણાય છે)

હાનીની બ્રાન્તિથી-તુ હાથી છે એમ ધારીને તારા પર ગતલ પોતાના (હાડકા) શરીર ભગ થવાને માટેજ ટપ દધને તલપ માટે છે (કૂદકો મારે છે) પણુ તુ તો જતનો ચપળ છે એટલે આકાશની સાથે વાતો કરે છે અર્થાત્ જલદી ઉચે ચઢી જાય છે

ન્યારે વાદળા હિમાલયના શિખરોને અડકના અડકનાં જાય છે ત્યારે શરભ જે હાથીઓનો કદો દુસ્મન છે તે (તેને) મેધને હાથી ધારી વેરથી તેના પર (મારવા માટે) તલપ મારે છે પણુ વાદળાં

તો તુરત આકાશમા જતા રહે છે એવે શરભ પોતાની તલપ ચૂકે છે અને શિખરો પ થી દ્રઢકો માનવાને લીધે ગબડીને પડાય છે, (આથી તેના હાડકા મટતના ભાગેજ એ સ્વાભાવિક છે)

આકાશમા રહીને તુ શરભ ઉપર કરાતો તડ તડ માર કર અને ખડખડ હસ અથાત્ ગાજ [ખડખડ હસવામા અનાજ ગાય અને ગાજવાથી પણ અવાજ થાય એ બન્ને વચ્ચે સાદૃશ્ય છે]

કારણકે તારી જીત થયેલી છે અને રારભના હાડકા ભાગ્યા એ તેની હાર સૂચવે છે હવે હારનુ કારણ સૂચવતા કવિ નીનિમય નાકય કહે છે કે અણુસમજે [વગર સમજે] કાર્થ પણ કામ શરૂ કર નથી કોણુ પશ્ચિમ (નિષ્ક્રાન્તા)ને પાન્નુ નથી ? અર્થાત્ રગ, યમજે કોઈપણ કામ કરીએ તો નિષ્ક્રાન્ત નીરડીએ શરબે વગર સમજે મેડને હાથીનો ભેદ જાણ્યા વગર તલપ મારી તો તેના હાડકા ભાગ્યા [૩] વાસળીઓમા પવન ભગદને-ભરાવાથી ત્યા મધુર અવાજ થાય છે ન નાગીના રાગતી સાથે મુદ્દા કિન્નરીઓ ઉત્સાહ પૂર્વક કોયલના જેવા સૂરથી ત્રિપુરવિજય ગાય છે તે વખતે જો તુ મૃદગના જેવા અવાજ વડે ગુફાઓમા ગાજે તો સહિત્ય વડે શિવને વહાણુ એવુ સંગીત પ્રણુ થાય [૪] [પરંતુપર નાસના વન હોય છે તેમના કુટલાક સૂઝા વાસમા ભ્રમરો કણા પાડે છે એ ગણામા ત્યારે પવન ભરાય છે ત્યાર વાસળી વાગતી હોય એવો અવાજ થાય છે ત્રિપુરાસુર નામના રાક્ષસ લોકોને ધણુ દુઃખ દેતો હતા આથી તેને શિવે માયો એ હતીકત સઅધનુ કાચ્ય લોકો ઉત્સાહથી ગાયજ ટિથેટ ભણીજ નિમગ્નુ ગાજ હનુ

મેવતી ગજનાથી ગુફાઓમા પ્રત્યાગાત થય તે અનાજ મૃદગ નાગતી હોય એવો થાય છે સંગીત ત્રણ વસ્તુથી થાય ગીત,

ઘાઘ, નૃત્ય આમા કિન્નરીઓ ગાય છે અને વાઘમા (સાજમા) ફકન વેણુઓજ કે પણુ એકલી વેણુઓનુ સજ પૂર્ણ નથી તાલ બતાવવા માટે નૃદગ જોઈએજ તે તુ (મેધ) વચ્ચાડે તો શકરનુ પ્રિય સગીત સાજ એ ગાવાના સાહિત્ય વડે પૂણુ થાય (પૂણુ સગીત થવા માટે હજુ નૃત્યની ખામી છે એ માસળી શકર પોતેજ નૃત્ય ડરશે એમ ધારીએ તો સગીત પ્રણુ થાય) મહાદેવને સગીત ધણુ પ્રિય છે એ પુરાણપ્રસિદ્ધ વાત છે

હિમાલયમા શિખરો ઉપર જે જે વિશેષ હોય તે જોઈને જે ભૃગુકુળદીપક (પરશુરામ) ના યશની ખરેખરી ખારી છે, અને ત્યાં દર વર્ષે હસતી ચારી આવે તે જાય છે ટોચની ખારીમા (ખીલુમા) અગિરાગ્નને વશ કરનાર વામનના કાળા પગના જેવો થઈને તુ પેસ

કાળા પગના જેવો થઈને પેસવાનુ કારણ મેધ મેં તો કળોજ હાય અને તેમા વળી કૌચની ખીલુ સાડરી છે તેમા થઈને જરાનુ હોવાથી વધારે સક્રોચાઈ પગની પાની જેવુ સ્વરૂપ લેવુ પડેજ નાદજા જેમ જેમ સક્રોચાય [ધટ યાય] તેમ તેમ વધારે કાળા થાય છે આથી કાળો પગ કહેા

હસ ચોમાસામા માનસરોવર પરજ રહે છે ચોમાસુ વીલા બાદ હિંદ ભણી દગ્ગા આવે છે અને ચોમાસુ આવતાજ પાછા માનસરોવર ભણી જાય છે તેઓ પણુ આ ટોચની ખીલુમાવીજ જાય છે

પરનુગમના યગની મારી કહેાનુ કાગણ —પરશુરામ શિવજી પ મે ધૃતિદા શીખવા માટે ગયા હતા ત્યાંથી પાંડુ દ્વીને આવતા શિવપુત્ર કાર્તિકેય [સ્કંધ] સાથે પોત પોતાના સામર્થ્ય વિષે વાદ

વિવાહ થયો, આથી પોતાનું સામર્થ્ય જતાવવા પરશુરામે એક બાણ
મત્ર બણી સામા હિમાલયમા એવું તો માયું કે તેમા એક સળગ
રસતો ખીણ પછી રહી, ડોચની ખીણની આ ઉત્પત્તિ ઉપર નજર
રાખી કાઠી કહે છે કે એ તો પરચુવામના યશની ખરેખરી ખારી
છે, (મતલબ એ છે કે એ તો પરશુરામ પૃથ્વી નદાનો કરના ગુરુ
પમેથી નિદ્રા લણીને પ્રથમ પોતે હિદમા નહેતા આવ્યા, પણ
તેમનો યશજ પર્વત કાઠીને હિદમા પ્રથમ આવ્યો હતો) (૫)
ત્યાથી નોચની ખારીમાથી નીકળી તુ ઉચે ને ઉચે ઉત્તર દિશા
તરફના મુલકમા પ્રવાસ કર હે પ્રિય' (મેઘ) તુ શ્રી કૈલાસમા
જન્મને પ્રીતે તેનો પરાણો થા રાવણના બળથી જેના સાધા દીના
થયા છે એવા કૈલાસ પર્વતના ડગમગ ડાલતા શિખરની શોભા
તુ જો કે કેવી સુંદર છે'

સાધા ખખળવાનું કારણ —એક વખત રાવણ શિવ દર્શનાથે
કૈલાસમા ગયો ત્યા શિવ પાર્વતી એકાતમા એકલા હોવાથી નદીએ
નેને અટકાવ્યો આથી રકઝક થઈ, અને કાંધે ભરાઈ રાવણે પોતાના
નીસ હાથથી કૈલાસ પર્વત ઉખેડી ગર્વથી ઉધો વાળવા માડ્યો, આથી
ગદગદને ગુસ્સો ગળ્યા તેમણે પોતાનો પગ ટેકી પર્વતને સનજડ
એસાડી દીના પવતના સનજડ એસનાથી રાવણના હાથ પવત નીચે
દબાયા, પછી તેણે પાર્વતી શકરની સ્તુતિ કરી, ત્યારે પાર્વતીના
કહેવાથી પર્વતને સહજ મૂળમાથી ઓઠા ભારવાળો [દીલો] કરી
રાવણના હાથ શઢે કાઢવા દીધા, આથી પછી હમેશ એ પર્વત
મૂળમાથી જરા દીનો રહ્યો એવું કહેવાય છે કે કૈલાસ પર્વતનું
શિખર હમેશ હાથ્યાજ કરે છે દુનિયામા કેટલાક ખડકો એવા છે
કે તે જગા જેથી ચક્કર ચક્કર કરે પણ ગમે તેટલા માણસ

મળે તો પણ તે ઉંચકી તો નજ સકાય એવી તરેહનો એક નાનો ખડક ઇચ્છાડમા કાનવાલ પ્રગણામા પેન્ઝાન્સની પાસે છે, તેમજ મહા બળિપુર આગળ એવો ચમત્કાર દીકામા આવે છે કેલાસનુ એવુજ છે કે કેમ તેનો સોધ મયો નથી ડોલતુ શિખર છે એમ ધારી કવિ ઉત્પેક્ષા કરે છે કે જો જો તને (મેઘને) બોલાવે છે (૬) સમન્વતી—પાર વિનાની શોભા છે હે પવતીમા શ્રેષ્ઠ (મહાન) હિમાલય તારી શોભા ધણીજ છે, (તેથી) હું તારાપર હજારો વખત વારી જાઉં છું (શીદા ચાઉં છું) પર્વતરાજ તારી શોભા ધણીજ છે કાળના માથા પર પૃથ્વી શોભે છે તેના પર હે ભાઈ, તું સ્થિર છે, હે ગિરિવર (એ) તારી શોભા પાર વિનાની છે (૧)

(કાળ એટલે વખત વખત અસ્થિર છે ઝપાટાળધ આલ્યો જાય છે હવે જે માણસ જોસવાળી ગતિમા હોય તેનું માથું પણ તેની ગતિમાજ હોય, અને એ માથાપર કાઈ પદાર્થ મૂકીએ તો તે પણ ધણી ગતિમાજ હોય, એ સ્વાભાવિક છે આ ઠેકાણે કાળના માથા પર પૃથ્વી છે એવું કહેવાનું કારણ એજ છે કે કાળ અસ્થિર છે તેથી તેના માથાપર રહેલી પૃથ્વી પણ અસ્થિરજ હોય, બધાનું તુલ્યુદ્ધ એ છે કે પૃથ્વી અસ્થિર છે કવિની કલ્પનામય સૃષ્ટિએ આ એક ચિત્ર રમ્ય છે)

હવે કવિ ખુબીથી વર્ણન કરે છે કે પૃથ્વી અસ્થિર છે તેના પર સ્થિર રહેવાયજ નહિ, છતાં હે ભાઈ તું તો તેના પર સ્થિરજ રહે છે એટલી તોરી (પર્વતની) ખુબી વિશેષ છે (પાર શબ્દ ખાસ ઉજારાઇ જતું આશ્ચર્ય જતાવવા માટેજ યોગ્યેસો છે) આકાશરૂપી ગોખલામાથી ખૂશ થઇને તને આંત્રી (કોમુદી) જીએ છે અર્થાત્ તારા પર ચંદ્રેના કડો સફેદ-રૂપેરી પ્રકાશ પડે છે (ત્યારે) હે ગિરિવર

નિર્મલ

તારી શાલા ધણીજ થાય છે (૨) આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ ત્રણે પ્રકારના તાપ (દુઃખ) સમાવના માટે (તુ) ધણુજ બરફ (તારા) શરીરપર ધાણુ ડરે છે પર્વતગળ (૩) હિમાયય પર્વત ધણો હયો છે તેથી તેના ગિખગે ઉપર બારે માસ જથાળધ બરફ પડયુજ રહે છે તે ઉપરથી કવિએ આ વર્ણન કરેલું છે અપાર શબ્દને તુહિન શબ્દ સાથેજ સબધ છે એ ખાસ યાદ રાખવું રિશ્વર હિલા રહેલા મુર નામના રાક્ષસના શત્રુ શ્રીકૃષ્ણ જેમ વાસણી વડે ગાયન કરે છે તે પ્રમાણે તુ પણ અચળ રહી વાસણી વડે ગાયન કરે છે કૃષ્ણ પરમાત્માએ ગસ વખતે એક પગે રિશ્વર રહી વાસણી વગાડી ગાપિકાઓના અને સર્વ જગતના ચિત્ત આકર્ષ્યા હતા તેમની સાથે દનિ ત્રિજનપણુનો અને વાસણી વગાડવાનો પર્વતનો મુકામનો કરે છે (૪) પર્વતપર વાસ ઉમેલા હોય છે ભમરાઓ તેમા કાણા પાડે છે તેમા જ્યારે પવન ભગય છે ત્યારે વાસણી વાગની હોય એવો અવાજ થાય છે તે ઉપરથી પર્વત વાસણી વગાડે છે એવી કલ્પના કવિએ કરેલી છે, આનો મુકામલો મેષદૂતની ઉપલી કવિતાની “પવન ભરાઈ વેણુઓમા નાદ મધુર ત્યા થાય” એની સાથે કરવો બને કવિની કલ્પનામય સૃષ્ટિ સરખી જ જાસે છે જાણે પહેલાનું બીજું અનુકરણ ન હોય । । તુ શરીરે નીરોગ છે અને ઔપધિને (ઓસડને) રાખનારો છે (ખરેખર) તુ ધન્યતરીનેજ અવતાર છે, પર્વતગળ હિં નિરોગ (રોગ વિનાના) માણસને દવાની ઔપધિની) શી જરૂર છે કે તે રાખે ? પણ કવિ પર્વતની મહત્તા બનાવે છે કે તુ એ પ્રમાણે સ્વાર્થો નથી, પણ પરોપકારી છે તારે જરૂર નથી છતાં પણ હું મનુષ્યોના ભક્ષા ખાતર ઔપધિ રાખે છે (૫) તુ ઠંડી, તડકા, વરસાદ, કવની જ્વાળાને (દવ ભાજવાથી જે મોટા મોટા ભડકા થાય છે તેને)

જરા વાર પણ મળ્યો નથી હે પર્વતરાજ ધૃં (૬) પવનના મોળા તારા પર ઉછાળા મારે છે (ઝપાટા મારે છે) અર્થાત્ પવન ઝપાટામાં ધ વાય છે અને ડમગ્નેરથી તારી સાથે અથડાય છે હતા પણ તેની તને ખીનડુલ દરેકરજ નથી મતલબ કે તુ તને ગણુનોજ નથી હે પર્વતરાજ ધૃં [૭] હે પર્વતરાજ, તારા પેદા થવાને અને હયાતિને -સ્થિતિ-હોવાપણાને-સભવને ધન્ય છે! ધન્ય છે! કારણ કે તુ સદા સુખ આપનારોજ બની રહે છે પર્વતરાજ ધૃં [૮]

કવિતામાં આવેલા ભક્તોની ઓળખાણ.

મીરાં—મારવાડના મેડતા ગામના જેમલ રાજની કુવરી, તેમને ઉદ્દેપુરના કુલા રાણા સાથે પગલાવ્યા હતા તેમને સસાર ગમતો નહિ અને પ્રભુ ઉપર પ્રીતિ હતી એમણે ઘણા ભજન બનાવ્યા છે એક બી કવિ તરીકે પ્રખ્યાત છે **કરમ**—મારવાડની નીચ જાતિની એક બાઈ હતી, તે નહાયા ધોયા ગ્રોઝખાઈ રાખ્યા વગર ખીચડી પાંધીને પ્રભુને ધરાવતી હતી પણ તે ખરા પ્રેમથી ધરાવતી હતી માટે પ્રભુ આવીને આરોગી જતા **રાખરી [રાવરી]**—એક બીલડી હતી, રામચદ્રજીએ તેને ધેર આપી શબ્દરીએ આપી જોઈને રામજીને માટે જે સારા સારા બેર રાખ્યા હતાં તે ચાખેલા એટલે એકા બેર ખાધા હતા **પુરી**—એ ઉમરેઠની રહેનાર એક બાઈ હતી અને તે ભક્ત હતી **ગાંધીચંદ**—બ માળા ઇલાકાના ગાંડ નામે એક પ્રાતના ગમ્મ તેને તેની મા મૈનાવતી તથા જલધર અને હાનિક નામના યાગીઓથી બોધ મળ્યો હતો અને તે બાર વર્ષની ઉંમરે રાજપાટ છોડી યોગી થઈ ગયા હતા **જરત**—માળવાના પરમાર વંશના રાજા, વિક્રમના ભાઈ જે ભટ્ટહરિના નામથી ઓળખાય છે તે તેમને પોતાની રાણી પાંચજાના ખેટા કેમ ઉપર ગુસ્સો આવવાથી તે સસાર છોડી જોગી થઈ ગયા હતા.

બીજા ભરત રામચદ્રજીના ભાઈ તે પશુ ભક્ત હતા **પીપા**—ગાય-
રોડ મઢતો એક રાજા હતો તે દેવી ભક્ત હતો **સૂરદાસ**—શ્રી
મહા પ્રભુના ચાગ સખા-પ્રભુ ભક્તિ આવને પામેલા ઇશ્વરના મિત્ર
જેવા, અભુતની માફકમાનો મુખ્ય તે આધણો હતો તેણે સૂવા
લાખ પદ બનાવ્યા છે તે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં થયા હતા **કબીર**—
ગમાનદને શિષ્ય હતો તે જગાળામાં થયો હતો એણે હિંદુ,
મુસલમાનને એક ધર્મમાં લાવવાનો ઉપદેશ કર્યો હતો એ કહેતા
હતા કે હિંદુનો રામ અને મુસલમાનનો અલ્લા એકજ છે **કુમ્ભો**—
તે જાતે કુભાર હતો તેનું મૂળ નામ કેવળ હતું તે કુવામાં દટાયો
હતો ત્યાં પશુ તે ભક્તિજ કરતો હતો તેને બહાર ડાહ્યો ત્યાર પછી
તેને દટાવાયો ખુધ નીડળી હતી ત્યારથી તે કેવળ કુમ્ભો કહેવાયો
સદનો—તે જાતે ડસાઈ હતો, પશુ ભક્ત હતો અને જાતે હિંદુ
કરતો નહિ, માન માસ વેચવાનું જ કામ કરતો જે પથરાવતી તે

માસ તોળતો હતો તે પથરો ચાલીગ્રામ હતા સાધુ એ પથરો બદલી મયક
પશુ પછી પાછો મકા જવો પડ્યો હતો **ધનોજી**—તે જાતે જાટ
હતો તેના પંથો ખેતીનો હતો તેને સાધુઓ ઉપર બહુ પ્રીતિ
હતી એક વખતે તે ખેતરમાં વાવવા માટે વહિ લઈ જતો હતો
તે ધડ તેના ગરીબ માળાઓએ બહુ મુશ્કેલીએ મેળવ્યા હતા, જતા
તેણે રસ્તામાં બહારો મહાન સાધુને આપી દીધા હતા **નાભિ**—તે
ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં નાગન નામના ગામડામાં ઉછર્યો હતો તે જાતે
ઢાઢી એટલે વેશ કાઢી માગનારની જાતનો હતો તે મહાન ભક્ત
હતો તેણે ભક્તમાળાનું પુસ્તક બનાવ્યું છે **લીલિભક્ત**—વાલ્મીકિ
ઋષિ પહેલા તે હુદારાની જાતના હતા પશુ નારદજીના પ્રેમધર્મી
તેમણે તે કામ છોડી હર્ષ રામચદ્રજીનું મહાન તપ કર્યું, ને સમાપ્ત

અનાવ્યુ પછીથી તે ઋષિ કહેવાયા. જનક—અયોધ્યાની પૂર્વે
મઢી નદીની પેટી પાર મિથિલા નગરીના રાજા હતા સીતાજીના
આપ થાય તે સિદ્ધી કહેવાતા કુકદેવ—વ્યાસ મુનિના પુત્ર તે
જન્મથી જ યાગી હતા પોપટ રૂપે મહાદેવજીનો બોધ સાંભળ્યો હતો
અને મહાદેવજી તેમને જાણવા ગયા ત્યારે તે વ્યાસ મુનિની સ્ત્રીના
પેટમાં પેસી ગયા હતા અને જન્મીને તરતજ જન્મલભા સાધુઓ
પાસે નાસી ગયા હતા, તે ગલથોગી કહેવાય છે ધીરે—વડોદરા
તાળાના સાવલી ગામનો ભાટ હતો

પાઠ પદ.

મત્ર=કાર્ય સિદ્ધ થાય
એવુ મુખ વાક્ય
ગૌત્ર=વંશનો મૂળ પુરુષ
જે ઋષિ તે
ગાધન=ગાય બળદરૂપી
ધન
સત્વર=ગલદી
એકત્ર=એકડી
અ શે=સાગે
સખ ધ=સહ રાસ, સખા
ગમ
ધાટ=શિકલ
નિર્વાહ=મુજરાન
જુઆમ=પતુઆ, પાંદડા
પહેરનાર અનાય જાત

ઢોરદાકર=ઢોર વગેરે
બળિદાન=ભોગ આપવો
થરથરાટ=ક પારી
ભૂત=મરતી વેળા મર-
નારતું મન કથામાં
રહી ગયાથી મરી ગયા
પછી તેના જીવની
સ્થિતિ જે રૂપે થ
એલી મનાય છે તે
જેમકે ભૂત, પ્રેત,
પિશાચ, વૈતાલ વિગેરે
ખેતરપાળ=ગામને પાદરે
જે દેવ તે
કાઠાબળીઆ=શ્શીનળા
સવાલ=અનાયોની મુખ્ય
કેટલી જાતો અને તે

કઈ કઈ ૨ મૂળ વતની
અનાયોની જાતો ગ-
ણવો, અને તેઓ
હાલ ક્યા ક્યા રહે
છે તે કહો જુઆમ
પલિઆર, મદાવર
નેર અને કાધ લોકો
વિરે જાણવા જેની
વાત કહો

પાઠ પદ.

સ્મૃતિ=યાદ કરીને લ-
ખાયલા ધર્મ ગ્રંથો
કાળક્રમે=વખત જતા
સાદી સ્થિતિ=સાદાઈ
ગરિઆત=ખપ

થાન=તાકા
 અનુકુળ=માફક
 અધ્યન=ભણવાવુ
 યજ્ઞન=હોમ, યજ્ઞ
 દિગ્વિજય=અનેક દેશો
 પગ જય મેળવવો તે
 ના=નામ, નિશાન
 ધીરધાર=પૈસાની લેવડ
 દેવક
 વર્ણુ=વ્યવસ્થા=અતોની
 ઝોઠવણુ
 નક્ષત્રો=ક્ષત્રિય વગરની
 પરિચય=સહવાસ, ઝો
 જખાણુ
 ઇદિયોપર કમળે=સયમ
 આગ્નિકપણુ=ઇશ્વરને
 માનનુ તે
 શ્લૈય=શૂંગતન
 જતે દહાડે=વ મન જતા
 મથ્યાભિમાની=આપ
 વડાઇનાળા
 નહુપ=અ નામનો રાજ
 (એ એના અભિમાનને
 લીધે અનુગર થયો
 હતો)

શીલ=સદાચરણુ
 પાઠ પદ.
 મક્ષીસ=ભેટ
 પદ્ધતિ=નિયમ, વ્યવસ્થા
 વ્યકિત=માણુસ
 માડી=આગલી, શરૂ કરી
 પાયો=મ ડાણુ
 ઉદ્દેગ=ખેલ, દીલગીરી
 દ્રવ્યો=વસ્તુઓ
 સહનાસ=સમાગમ
 તત્પર=તૈયાર
 સમાપ્તિ=છેડો
 ઉત્કૃષ્ટ=શ્રેષ્ઠ
 તોજડાધ=અવિવેક
 સર્વદા=હ મેશા
 અર્થે=માટે
 અતિથિ=ત્રેગ મામવા
 આવેલો લિહુક,
 પરાણો
 પાત્ર=માણુસ
 યથાશક્તિ=શક્તિપ્રમાણે
 પળીઆ=સફેદ વાળ
 વદલ=નુગડા
 નિગ્રહ કગવો=રોકવુ,

તામામા રાખવું
 સર્વભૂત માત્ર=સધર્માજ
 પ્રાણી પદાર્થ
 સહિત=સથે
 શિખા=ચોટલી
 દડ=હાથમા રાખવાની
 લાકડી (રાખ, સ-
 ન્યાસી દડ રાખે છે)
 અવિત=અદર્શી
 કુશળ=આરોગ્ય
 પાઠ પદ.
 વેદોક્ત=વેદમા જણા-
 વેલા
 વિધિ=ક્રિયા
 લોપ=નાશ
 ખટખટ=જ જળ
 પુત્ર સતતિ=છોકરાઠેયો
 મુખાકૃતિ=મોઢાનો ધાટ
 લાણુભ ગુરુ=જોનો પળ
 વારમા નાશ થઇ
 જાય એવો
 વૃત્તિ=વલણુ ધરજા
 વેદાત=ઉપનિષદ
 સપાદન કથુ=મેળવુ

સમાધાન=ખુલાસો
 નિર્વાણ=શાંતિ
 દેહકબ્દ=કાયાને દમવી તે
 માડરીઓ પ્રવાહ=ગાડર
 એટલે ઘેટાની માફક
 એકે કથુ તેમ ખીન્ન
 કરવું તે
 અહિ સા=કાષપણુ જીવને
 મારવો નહિ તે
 પ્રસાર=ફેલાવો
 પ્રતર્તાવવામા=ફેલાવો
 કરવામા
 પરિપદ=જાણા
 ભાખ્ય=વિસ્તારથી આ-
 પેલી સમજ, વિવરણ,
 દીક્ષા
 પચશીળ=સદાચરણના
 પાત્ર નિયમ
 માદક=કેરી
 પાઠ ૬૦.
 આદિ=પહેલા
 તીર્થ કર=ચ સારમાધી
 તારનાર
 હેમચ દ્ર=સિદ્ધરાજ અને

કુમારપાળના વખતના
 એક પડિત એ મૂળ
 ધધુકાના વાણીઆ હતા
 વિનિત=નિયમમા રહે
 નાર
 પાયદળ=પગે ચાલનાર
 લશ્કર
 ચતુરગ=ચાર રગ એટલે
 વિભાગવાળી
 જીરવી=પચાવી
 સૂચના=ચેતવણી
 લયભીત=ખીધેલા
 કુલસચળ=હાથીના મા-
 થાનો કુપલો ભાગ
 ધનુર્વિદ્યા=ખાણુ મારવાની
 વિદ્યા
 વિલાસ=મોજમઝા
 રાગ=પ્રીતિ
 કારાગ્રહ=કેદખાનું
 સયમ=છદ્રિયોને વશ
 રાખવી તે
 સામ્રાજ્ય=ગજ્ય
 ગ્રહણુકરીયુ=સ્વીકારીયુ
 યતિ=ગોરજી

સં=સુચ્યા
 પ્રમાદ=ખેદરકાર
 સુનૃત=સત્ય
 વિષયમુખ્ય=કર્મે દ્રિયથી
 મળવું મુખ
 સાધી=પવિત્રવૃત્ત પાળ
 નારી આ
 શ્રાવિકા=શ્રાવકની આ
 ધર્મસધ=ધર્મમંડળ
 પાઠ ૬૧.
 વિસ્તાર=ફેલાવો
 નોધ=તુકસાર
 ભેખ=વેરામ
 કરવત=લાકડા વહેરવાનું
 હથિયાર
 સલાટ=પત્રચર ધડનાર
 કુભી=ચાખલાની ખેસણી
 અખૂટ=ખૂટે નહિ
 એટલી, ધણીજ
 ચક્રવર્તી=જોની આણુ
 નાના મોટા ધણુ રાજ્યો
 પર વર્નાની હોય તે
 સરહદ=છેવટની હદ
 યુનાની=ગ્રીસ દેશનો

એલચી=પ્રતિનિધિ
પ્રતાપ=અળ, મોટાઇ
પાજરાપોળ=દુ ખી જા
નગરે ગમવાનુ મેડાણુ
કલિ ગદેશ=કટકથી મદા
સ સુધીનો પ્રદેશ
કેલાવો=પ્રસાર
દુરાચારી=ખરાબચાલનો
મૂર્ચ અરત થયો=પડતી
મા આગ્યુ

પાઠ ૬૨.

તરવેના=તરવણી,
કરકિદી=અમન
માહુઅળ=મતઅળ
ઉથલપાયલ=ફેફાર
દિવિગમ્ય=અનેક નાના
મોટા નયો ન જત
હજીત=મીમ
કડક-ચુરસાનાળો
જલથાપ=જુલાવો
ધમચકડ=દોડધામ
ઉપનાણુ=નદીના મૂળ
તરફની ખામ્મુ
હપદળ=બોડે સવાન

લશ્કર, પાયદળ
કાટકા=મોટા અવાજ
પર=રેલ
પટ=પહોળાઇ
ઝોકાગ્યુ=ઝ પવાગ્યુ
ઝીક=ટક્કર
પાખ=ખામ્મુ
દારણુ=વણુ ભારે
મૂર્છા ખાઇ=મેભાન થઇ
માત=મોટાઇ, આપડ
આગ્રહ=હડ

પાઠ ૬૩.

ભોજપ્રમથ=ધારા નગ-
રીના ભોજરાજ સખ
ધી છદનુ કાચ
ઉપમા=એક વસ્તુને
ખીજ સાથે સરખા
વરી તે, મુગઅલો
કપિત=એડી કાટેવી,
ખનાવરી
ઉત્કૃષ્ટ=પ્રેષ્ટ, ઉત્તમ
ખદીઓ=ભાટ, ચારણુ
વગેરે
અજ=દશસ્થના પિતા

યશોગીત=કીર્તિનું ગાન
રનિ=કામદેવની સ્ત્રી
શાપ=મદુવા
યલ=દેવથી કેનરતી જાત
મેધ=વરસાદ
રહરી=સહરાટવાની
રમુદિ=દોલત
આબેહુમ=મૂળને પુરેપુર
મળતું
અત પુરે=જનાનખાનુ
વસ્તુ સકલના=નાટકના
પાત્રની યોજના
દુર્વાસા=આર્ષિ પ્રજા-
પતિના પુત્ર
મેનકા=સ્વર્ગની મુખ્ય
અપસરા
પાઠ ૬૪.
સમરકદ=શિયાઇ ના
તંગીમા શહેર છે
બોખારા=પશ્ચિમ તાત
રીમા શહેર છે
મુના=ખાલી
ધૂપ=મુગધીદાર વસ્તુનો
ધુમાડો

કુરુક્ષેત્ર=પાણ્ડીપત
હરદ્વાર=આગ્રા ને અયો
ધ્યાના સયુક્ત પ્રાતઃ
જ્ઞેત્રાનુ ઠેકાણું છે
શ્રીયાગન્ય=શ્રીઓનું
શબ્દ
શ્રીણુ=દુવાઇ
ખ્યાસ=સ્વભાવ
ધોરી=સરિયામ
ચિત્તાર=વર્ણન; હેવાલ
અક્ષયવડ=વડનું નામ છે
નાલંદા=ગુપ્તાજીની પસંદ

છે. (એમાં જોડધર્મનો
મેટો અપાસરો છે)
વહાર=મંદ
પરવાર=દંકાર
વેદ=મક્ત મળુરી કરા
વવી તે
દાણુ=જકાલ
પાઠ ફફ.
ઉદય=ચઢતી
વરણુ=જળનો દેવ
આહુતિ=ભોગ, અગ્નિમાં
હોમકૃતે

અસ્ત=નાશ
ખસ=પુરતો જોઇએ તેવો
મહેશ=મહાદેવ
સ્તોત્ર=સ્તુતિનો ગ્રંથ
મધ્યગ્ય=કોઇનો પક્ષ
ન લેતા સ્વતંત્રપણે
અભિપ્રાય આપનાર
ઉપનિષદ=વેદના એક
ભાગના પુસ્તકો
સમાધિ પામવી=સંન્યા
સી મરી જાય ત્યારે તે
સમાધિ પામ્યો કહેવાય

પાઠ ફફ.

દૈનિકગતિ=દરરોજની ગતિ, પૃથ્વી
પોતાની ધરી ઉપર દરરોજ પશ્ચિ
મથી પૂર્વલણી ફરે છે તે ગતિ
વાપિકગતિ=વગસની ગતિ, પૃથ્વી
આખા વરસમાં મૂર્ચની આસ
પાસના લગ્નગોળ મામમાં ફરે
છે તે ગતિ
ધરી=આક, આસ, અક્ષ, પૃથ્વીના
ઉત્તરના મધ્ય બિંદુથી તે દક્ષિ
ણના મધ્ય બિંદુ સુધી આરપાર
એક સળીઓ દાખલ થએલી

માની લીધો છે તે
(એની આસપાસ પૃથ્વી ફરે છે
તેને દૈનિક ગતિ કહે છે)
વાકાશ=વાક, વાકાઈ, વાકાપણું
સમાનપણુ=મધી તરફથી સરણુ
છેડુ રહેતું તે (સમ+અતર)
મિત્ર મિત્ર=જુદી જુદી
વિવેચન=(અ) (વિ=વિશેષ કરીને
વિચ=છુટુ પડવું+અનુ=ક્રિયાનો
પ્રત્યય છે) વિશેષ કરીને શ્રુણુદોષ
જુદા પાડી બતાવવા તે
ધ્રુવ=ધરીના છેડા, (ઉત્તર છેડાને

ઉત્તર ધ્રુવ ને દક્ષિણ છેડાને
દક્ષિણ ધ્રુવ કહે છે)

વિષુવવૃત્ત=પૃથ્વીના ગોળા ઉપર
ખરાખર મધ્ય ભાગે કદપેલી ને
ફરતી લીટી તે [એ લીટી પૂર્વથી
પશ્ચિમ અખડ વર્તુલાકાર છે
અને તેનાથી પૃથ્વીના ગોળાના
ઉત્તર અને દક્ષિણ એવા બે
ગોળાઈ પડે છે]

ક્ષિતિજ=કદપેલી લીટી [એ લીટી
પૃથ્વીનો ઉપલો અને નીચલો
એવા બે ગોળાઈ કરે છે તેથી
જે દેખાતા આકાશને ન દેખાતા
આકાશથી જુદુ પાડે છે
ક્ષિતિજ બે ભાતની છે દષ્ટિ
ગોચર અને વાસ્તવિક, ક્ષિતિ
જથી પૃથ્વીના બે સરખા ભાગ
પડે છે જે જોઈ શકતા નથી]

અક્ષાંશ=પૃથ્વીના પૃષ્ઠ ઉપર ઉત્તર
દક્ષિણ ધ્રુવથી મધ્ય ભાગે પૂર્વ
પશ્ચિમ દોરેલા ગોળથી ઉત્તર
અથવા દક્ષિણ દિશાએ હરકાષ
જગ્યાનું જે અંતર તે, વિષુવવૃત્ત
થી કોઈ જગ્યાનું ઉત્તર અથવા

દક્ષિણ તરફનું છેડું [વિષુવવૃત્ત-
થી ઉત્તરે અને દક્ષિણે સમાન
અંતરે જે નાના વર્તુલો દોરે-
લા છે તેને અક્ષાંશ વૃત્તો કહે છે]
રેખાશ=પૃથ્વીના ગોળા ઉપર કોઈ
મુકરર રેખા સ્થળથી ખીમ કોઈ
પણ સ્થળનું પૂર્વે અથવા પશ્ચિમે
જે અંતર તે [એવા મુકરર
રેખા સ્થળથી પૂર્વ પશ્ચિમ
સમાન અંતરે જે કિલા દક્ષિણથી
ઉત્તર સુધીના વર્તુલો દોરેલા
છે, તેને રેખાશવૃત્ત કહે છે]

કીરણ=પ્રકાશ

તીરકસ=તારુ

પૃષ્ઠ=ઉપલી સપાટી

આકરા=વધારે ગરમ થએલા

અનુભવ=વારે વારે જોવાથી જે
જ્ઞાન થાય તે

નિહાળવું=ધારી ધારીને જોવું

લક્ષ=ધ્યાન, નજર

કામળ=કુમળું, નરમ, ઓછું ગરમ

અનુમાન=અટકળ

ગોળાઈ [સ] અડધો ગોળ

[ગોળ+અર્ધ=અડધું]

કાતિવૃત્ત=સૂર્યની દેખાઈતી ગતિનો
લગ્નગોળ માર્ગ, આકાશમા
જે માર્ગે સૂર્ય દરરોજ ફરતો
દેખાય છે તે માર્ગ

સપાતબિંદુ=અયન બિંદુ. [એ
બે છે, મેષ ને વૃશ્ચ] કાતિવૃત્તને
વિષુવવૃત્ત જે બે દેકાણે છેદે
છે તે બે છેદન બિંદુઓ

પર્યંત [સ] [પરિ=મુધી+અત=
છેડા] છેડા મુધી,

વર્ણવૃત્ત=વિષુવવૃત્તથી ઉત્તરે ૨૩ $\frac{1}{2}$
અશને અતરે જે વર્તુલ દોરેલું
છે તે

મકરવૃત્ત=વિષુવવૃત્તથી દક્ષિણે ૨૩ $\frac{1}{2}$
અશને અતરે જે વર્તુલ દોરેલું
છે તે

અશ=ગોળાનો ૩૬૦ મો ભાગ
[પૃથ્વીના પરીધના એક અશની
લંબાઈ ૬૯૬૦૦ મૈલ થાય છે]

સમુગ્ગા=તદન, બીલકુલ
ધ્રુવવૃત્ત=દરેક ધ્રુવ બિંદુથી ૨૩ $\frac{1}{2}$
અશને અતરે જે વૃત્તો ગેરેલા
છે તે [ઉત્તર તરફનાને ઉત્તર
ધ્રુવવૃત્ત ને દક્ષિણ તરફનાને

દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્ત કહે છે.

કટિબંધ [સ] પૃથ્વીની સપાટીનું
હવા માન ગણવાને તેના પાચ
ભાગ પાડેલા છે તેમાનો એકેકો
ભાગ [કટી=કેડ+બંધ=બંધન,
પટો] પાચ કટિબંધની સમ-

જાણ [૧] ઉપજી કટિબંધ=કર્ક
વૃત્ત અને મકરવૃત્તની વચ્ચેનો ૪૭
અશનો પટો એટલા ભાગમાં
તાપ વિભેષ પડે છે [૨-૩] સમ
શિતોપજી કટિબંધ=બે છે
ઉત્તર સમશિતોપજી અને
દક્ષિણ સમશિતોપજી કર્કવૃત્ત
અને ઉત્તર ધ્રુવવૃત્તની

વચ્ચેનો ૪૩ અશનો પટો તે
ઉત્તર સમશિતોપજી કટિબંધ, અને
મકરવૃત્ત અને દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્તની
વચ્ચેનો ૪૩ અશનો પટો તે
દક્ષિણ સમશિતોપજી કટિબંધ
[સમ=બરાબર+શિત=ટાઠ+ઉપજી=
ગરમી, એ ભાગેમા તાપ અને
ટાઠ સરખા પડે છે] [૪-૫]
શિત કટિબંધ=બે છે ઉત્તર
શિત કટિબંધ અને દક્ષિણ શિત
કટિબંધ ઉત્તર ધ્રુવ બિંદુથી

ઉત્તર ધ્રુવવત્ત સુધીનો જે ૨૩૬
અંશનો પટો તે ઉત્તર ક્ષિતિ
કટિબંધ અને દક્ષિણ ધ્રુવ મિદ્યથી
દક્ષિણ ધ્રુવવત્ત સુધીનો ૨૩૬
અંશનો પટો તે દક્ષિણ ક્ષિતિ
કટિબંધ [એ લાગોમા ૮૮
વધારે ૫૨ છે]
વ્યાખ્યાવિક' [સ] કુ રતી, પોતાની

સવાલ—પૃથ્વીને દૈનિક ગતિ છે ? દૈનિક અને વાર્ષિક ગતિથી
શુ અસર થાય છે? પૃથ્વીની ધરી, ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવવત્ત, વિષુવવૃત્ત,
ક્ષિતિજ, અક્ષાક્ષ અને રેખાક્ષની વ્યાખ્યા આપી સમજાવો કટિબંધ
કેટલા છે અને તે કયા કયા ? વિષુવવૃત્તથી જેમ જેમ ઉત્તરે અને
દક્ષિણે જઈએ તેમ તેમ હવામાનમા શે ફેરફાર થાય છે અને હવામાન
એટલે શુ તે સમજાવો

પાઠ ૬૭.

ઉષ્ણતામાન [સ] ગરમીનુ માપ
નૂતન=નવું જાકાર લીધી
સમે' શુતાવૃત્ત [સ] પૃથ્વીના ગોળા
ધરના જે સ્થળોનુ ગરમીનુ માપ
સરેરાસ સરખુ હોય તેમને નક-
શામા બેડી દીધાથી જે ધણી-
લીટીઓ બતાવેલી હોય છે તે
[સમ+ઉષ્ણ+તા+વત્ત]
ખીણુ=એ પહાડ વચ્ચેની નીચી

મેળે થએલુ [રવ=પોતે+આવ એમા
ભૂ ધાતુ=થવુ, હોવુ+ઇક=વાણ]
અર્થાત્=મતલમ
હવામાન=કોઇપણ સ્થળપર ગરમી,
સૂકા અને ભેજવાળો વાયુ, વાયુની
મતિ અને દિશા, વરસાદ વગેરે
બાબતોથી જે અસર થાય
પ્રત્યેક [સ]=દરેક [પ્રતિ+એક]

જગ્યા

વિસ્તારીને=લખાવીને વિગતમાર
વર્ણન કરીને
ઉષ્ણતા માપક યત્ર [સ] ગરમી
માપવાનુ યત્ર, થર્મોમિટર એ
ત્રણ જાતના છે ૧] મેટ્રિકેડ
એમા ૬૦ અને ઉકાળ બિંદુ વચ્ચે
૧૦૦ અંશનુ માપ હોય છે ૨)
ફારેન હાઇટમા ૦થી ૩૨ અને
૩૨ થી ૨૧૨ સુધી એટલે ૧૮૦

અશનુ માપ હોય છે, ૩] રોમ
રમાં ૦થી ૮૦ સુધી એટલે ૮૦
અશનુ માપ હોય છે

મોનસન=મોસમ

મૂકા પવન=ભેજ વગરનો પવન
ઉદાહરણ=દાખલો, દષ્ટાત
સમધાન=[સ] ધણી મરમી તેમજ
ધણી ઠડી નહિ તેવું

ક્ષેત્રફળ=ચોરસ માપ, ક્ષેત્રનો
વિસ્તાર

અસમાન=સરખું નહિ તે (અ+
સમાન=સરખું, બરાબર)

સ્થિર=કાયમ

સરાસરી=સરેરાસ, સરખે ભાગે નં
વહેવળી કરેલી તે

રખા=લીટી (સરકત રેખા ઉપરથી)

સવાલ—હરકાઈ રથળના હવામાનમા કયા કયા કારણોથી
ફેરફાર થાય છે અને શો ફેરફાર થાય છે તે સમજાવો પૃથ્વીપરના
હરકાઈ એકજ અક્ષાંશપરના બે રથળનું હવામાન શા માટે સરખું
હોતું નથી તે દાખલો આપી સમજાવો પૃથ્વીની સપાટીથી જેમ
ઉંચે જેમ તેમ ઉષ્ણતામાનમા શો ફેર થાય છે ? આપણા
દેશમા મોનસન પવન કયારે વાય છે ? અને તેથી શી અસર થાય
છે ? સમુદ્રની પાડોશના અને દૂરના એકજ અક્ષાંશ પરના રથળોની
હવામા શો ફેર હોય છે અને એવો ફેર હોવાનું કારણ શું ?
ગુજરાત કાઠિયાવાડના કાઠના પ્રદેશમા અને મધ્ય હિન્દુસ્તાનનું
હવામાનનો ભેદ અને તેનું કારણ સ્પષ્ટ સમજાવો ઉત્તર ગોળાર્ધ
કરતા દક્ષિણ ગોળાર્ધમાનું હવામાન વધારે સ્થિર શા કારણથી
છે ? સમોષ્ણતાવત્ત એટલે શું તે સમજાવો સમોષ્ણતાવત્ત પહેલ
વહેલા કાણે ઠરાવ્યા ? સમોષ્ણતાવત્ત કયાના સ્થિર હોઈ શકે અને
વાહન્ય કા કયાના હોઈ શકે તે કારણ સાથે કહો

પાઠ ૬૮.

મરતી=દરીઆમા અવધા તેને સ.
ગતી નદી કે ખાલીમા જ કહવા

કને અતરે જે પાણી વધે છે તે
ઓટ=પાણીનું ઉતરી જવું તે
નિયમિત=સ) નિયમ પ્રમાણે

પર્યાય

(નિયમ+ક્રત=વાણ)
અમતકાર=નવાઈ પમાડે એવો
અવશ્ય=ખાસ કરીને, નક્કી
શિગેમિ દુ=ટોપનો મધ્યાળનો મધ્ય
ભાગ (શિર=માથુ)
ગૂઢ=ઉડો, ન સમજાય તેવો
(અસ્કૃત શુદ્ધ ઉપરથી)
સભર=પુરેપુરે ભરેલું
નિખાર=પાણીનું ધણામા ધણું
ઉતરી જતું તે
ઉધાન=પુનેમે અને અમાસ અથવા
એ તિથિની આબુબાબુના દિવ
મોએ જે સૌથી મોટી ભરતી
આવે છે તે
જીવાળ=ભરતી, પાણીનું ચઢવું તે
અરસો=વખત (અરખી અરસહ
જીપરથી)
સિદ્ધાત=નિશ્ચય
આકર્ષણ (સ) ખે ચાલી શક્તિ
[આ=હદને અર્થે=કૃપ્ ધાતુ=ખે-
ચતુ+અન=ક્રિયા ખતાવનાર પ્રત્યય]
=હદ મુજબનું ખે ચાલુ કરવાનો
ચલું
મુસ્તકાકર્ષણ=ખેધથી સવં વસ્તુ

જમીનપર પડે છે તે ચુલુ
(ગુરુ=ભારે, મોટો+તવ=પણુ)
પદાર્થમા ભારેપાણુ= વજન હોવાને
લીધે તેનું ખે ચાલુ જમીન બણી
થવાનો ચુલુ
ખગોળવેતા [સ]=આકાશી ગોળા
સખ ધીની વિદ્યાનો ગણ્યનાર
[ખ=આકાશ, +વેતા એમાં વિદ્
ધાતુ=ગણ્યવું]
ગ્રહ=આકાશમાં સુરજની આસપાસ
ફરતા તારા જેવા પણુ તેનાથી
વધારે જે સ્થિર અળંગતા દેખાતા
ગોળાઓ, [એ નવ છે, રવિ, ચંદ્ર
મંગળ, બુધ, ગુરુ, કુક, શનિ,
ચાહુ ને કેતુ]
ઉપગ્રહ=[સ]=ચંદ્ર, મુખ્ય ગ્રહની
આસપાસ ફરનારો નાનો ગ્રહ
(ઉપ=નાનો+ગ્રહ)
સન્મુખ=(સ)મોની સામે (સન્+મુખ)
ધનનનકર, કંઈલું
પરમાણુ=ઝીણામા ઝીણો ભાગ,
રજકણુ [પરમાણુ થી ઝીણો ભાગ
હોઈ રજેન નક્કી]
પડખું=પાશુ; બાબુ

[પરજી]

પૂર્ણિમા=પુનેમ (પૂર્ણ માસી ઉપરથી)
 પૂર્ણ=પુર+માસ=મહીનો, ચદ્ર+
 ધ=નાળી, એ દિવસે ચદ્ર પુરેપુરો
 ાગે છે તેથી પુરો મહીનો કહે છે)
 અમાવાસ્યા=અમાસ, વદ પખવા
 ડીઆનો છેલ્લો દહાડો (એ દિ-
 વસે સૂર્ય અને ચદ્ર સાથે વસે
 છે એટલે તેમનું પૂર્વ પશ્ચિમ
 અંતર ખીલકુલ રહેતું નથી)
 સુકલ પક્ષ (સ) સદ પખવાડીઉ

(સુકલ=સફેદ+પક્ષ=પખવાડીઉ)
 ચદ્રના ઉગવાથી અન્નવાળીઉ
 કહેવાય છે
 કૃત્ય પક્ષ=[સ] વદ પખવાડીઉ,
 અધરીઉ [કૃષ્ણ=કાળ]
 કક્ષા=ગ્રહ અને ઉપગ્રહનો ફરવાનો
 માર્ગ ખતાવનાર વતું જાકાર સીટી
 બહુધા=ધણું કરીને
 અઘાત=એ કારણસર, ખરેખરી રીતે
 ભ્રમણ=ભ્રમવું તે, ફરવું તે

સવાસ—ભરતી એટલો સમય જાણવાથી કોને કોને શો શો ફાયદો
 છે ? સમજાર અને નિખાર તથા ઉધાન અને ખાટનું પાણી તે
 તે સમજવો ભરતી એટ કયા કારણથી થાય છે ? ખગોળ વેત્તાએ
 એ શાથી શોધી કાઢ્યું છે તે વિસ્તારથી સમજવો જે વખત
 અમુક જગ્યાએ ભરતી આવે છે તેજ વખતે પૃથ્વીના ગોળાના તે
 ભાગની નીચેના ભાગપર એટલે સામી બાજુએ પણ ભરતી થાય છે
 તેનું કારણ શું ? મોટા અને નાના જુવાણ ક્યારે ક્યારે આવે છે
 અને તેમ થવાનું કારણ શું ? ભરતી એટથી સમુદ્રના પાણી પર થી
 અસર થાય છે અને જે અસર થતી હોય તેનાથી શા ફાયદો છે ?

પાઠ દેહ.

મહણ=[સ] પૃથ્વીની હાથ ચદ્ર
 ઉપર અને ચદ્રની હાથ પૃથ્વી
 ઉપર પડવાથી ચદ્રસૂર્યના બિંબનો
 એટલો ભાગ પ્રકાશ આપતો

બધ પડે છે તે
 (ગ્રહ=પકડવું+અનુ=ક્રિયા વાચક
 પ્રત્યય)=એના પકડાવામાં આવી
 પકડાઈ જવાની ક્રિયા થતી તે
 આકાશન=પૂજા; સ્મરણ

સામ્રાજ્ય=હમણાનો. ચાલતો
 રાહ અને કેતુ=અહોના નામ છે
 તમોરૂપ=નાશ કરવાની શક્તિવાળા,
 અધિકારના ગુણવાળા [તમ=માયા-
 ના ત્રણ ગુણમાનો ત્રીજો ગુણ છે]
 પ્રાસ=કોળીઓ અહણથી સૂર્ય ચંદ્રના
 બિંમ્બને જેટલો ભાગ ઘેરાએલો
 હોય તે
 અપારદશ'ક='સ) જેની આરપાર
 ન દેખાય તેવું (અ=નહિ+પાર=
 પીછા બાજુ+દશ ધાતુ=જેવું+
 અક=કરનાર)
 હમ=અનુક્રમ, એક પછી એક, વારા
 ફરતી આવવું તે
 કેદ્ર=મધ્ય મિદુ

વ્યાસ=મધ્ય મિદુમાંથી બનેતરક
 પરીવ સુધી પહોંચેલી લીટી
 અપ્રાસ=દેખાતા બિંમ્બનું પુરેપુરું
 ઘેરાવું તે
 અડિત=ખાડુ થએલું, દેખાતા બિ
 મ્બનું અપૂર્ણ એટલે થોડા
 ભાગનું ઘેરાવું તે
 ક કાણાકાર=ક કણનો આકાર, કે-
 ખાતા બિંમ્બનો મધ્ય ભાગ
 ઘેરાઈને આસપાસ પ્રકાશનું
 ક કણ પડેલું તે
 બિંબ=આકાશમાં સૂર્ય ચંદ્ર વગેરેનું
 પુરેપુરું મૂળરૂપ જે ગોળાકાર
 દેખાય છે તે

સવાલ—અજ્ઞાન લોકો અહણ વિષે શું માને છે ? ચંદ્ર માસ કેવી
 રીતે મહાય છે ? સૂર્ય અને ચંદ્ર અહણ ક્યારે અને શા માટે થાય
 છે તે સમજાવો દરેક પુનેમ અને અમાસે ચંદ્ર અને સૂર્ય અહણ
 શા માટે થતા નથી ? દર વર્ષે અહણો પાછલા વર્ષોના અનુક્રમે કેમ
 થતા નથી અને કેટલે વર્ષે પાછા ફરીને પાછલા વર્ષોના અનુક્રમે
 અહણો થાય છે ? સૂર્ય અને ચંદ્ર અહણો કેટકેટલા પ્રકારના છે ?
 અને દરેક પ્રકારના અહણો કેવા સંજોગથી થાય છે તે સમજાવો

ચંદ્રનું ક કણાકાર અહણ કેમ થતું નથી ? સૂર્ય અને ચંદ્રના
 અહણો અનુક્રમે તેમના બિંબાંથી કઈ તરફથી થાય છે મારે છે અને કઈ
 તરફથી સુકાઈ ગયે છે ? ચંદ્રના અહણ પરથી શું સિદ્ધ થાય છે ?

પાઠ ૭૭.

જવાળામુખી=(સ) જેના શિખર
માથી ધુમાડો અને બળતા
પદાર્થ નીકળતા હોય તેવો પર્વત
[જવાળા=મળતુ +મુખ=મોઢું +ઇ
=રાજે] બળતા મોઢાવાળો
ધરતીકપ=ધરતીનું હાલતુ [એ
થતા પહેલા હનામા અથવા ધર
તીની નીચે અવાજ થાય છે]
દ્રવરૂપ=રૂપ જેવી, ઝરણુ જેવું
પૃથ્થ=પડ, ઉપત્તી સપાટી
શૂકપ=[સ] [ભૂ=ધરતી+કપ]
ધરતીકપ
પર્વતાનિ=પર્વત વિગેરે (આદિ=
વગેરે)

ચમત્કાર=અદ્ભુત બનાવ, નવાઈ
લાગે તેવો પ્રસંગ
ગુફા=પહાડનું પોલાણ
લાવા=પીગળેલા પત્થરનો રસ [એ
ઠરી જવાથી કંઠણુ અને કરકરો
પત્થર મને છે, ધનીતા પાડો
એ જાતના પત્થરોના હોય છે]
નિકટ=પાસેનો, નજીકનો
ઉત્પત્તિસ્થાન=રોડા થવાનું-નીકળ-
વાનું ઠેકાણું
પેટુ=માહેનો ભાગ
પ્રચ્છન્ન=અનિશ્ચય મોટું
નિરાધાર=[સ] આશ્ચર્ય વગરના
(નિરૂ=નહિ+આધાર=આશરો)

સંવાદ—જવાળામુખી પર્વતનું વર્ણન કરો જવાળામુખી
પર્વત ફાટતા પહેલા અને ધરતીકપ થયા અગાઉ શા શા ચિહ્નો
જણાય છે ? ધરતીકપ અને જવાળામુખીના ચમત્કાર કયા કારણોથી
થાય છે ? ધરતીકપ અને જવાળામુખીથી શા શા નાશકારક અને
ફાયદાકારક પરિણામ નીપજે છે ? એમ ચમત્કારોના પરિણામ જે
જે રથજે જણાયા હોય તેના થોડા દાખના અપેક્ષા ધરતીકપ અને
જવાળામુખી સિવાય પૃથ્વીના પેટાની ગરમીને લીધે પૃથ્વી પર બીજા
કયા દેખાવો જોવામા આવે છે અને ને કયા કયા છે તે કહો

પાઠ ૭૧.

સંપાદન=મેળવવું તે

આત્મ કરવું=મેળવવું

રાન્ય તૃષ્ણા=રાન્ય મેળવવાનો
લોભ-૭૨૭

દ્રવ્ય લોભ=ધન મેળાવવાનો લોભ

આકાશા=(સ) આશા, ધૃત

તીર્થયાત્રા=ધર્મના પવિત્ર સ્થળો
જવું તે, જાત્રા જવું તે

પ્રસાર=ફેલાવો

સાહસ=જે કામ કરવામાં ઝનુ
નુકસાન થવાનો ભય હોય તેવું

સવાલ—બ્રૂગોળના જ્ઞાનનો

છે ? જીનિની લોકો કયાના પતની હતા અને તેમના કાર્યોથી બ્રૂગો-
ળના જ્ઞાનમાં શો વધારો થયો ? સીકદર પાદશાહની સવારીઓથી
બ્રૂગોળના જ્ઞાનમાં શો કેમેરો થયો ? મીસરના ટોલેની રાજના સમય
સુધી પૃથ્વીનો કેટલો ભાગ જળ્યાએલો હતો ? ત્યાર પછી અનુક્રમે
કયા કયા લોકોની ચઢતીના સમયમાં બ્રૂગોળ સુધી જ્ઞાનનો કેટ
કેટલો વધારો થયો ? હોકાયત્રથી બ્રૂગોળના શોધમાં સી મદદ મળી
સાપ્રત કાળમાં બ્રૂગોળના ન્યા પ્રદેશોનું જ્ઞાન મળ્યું નથી અને તે
કયા કારણથી ?

પાઠ ૭૨.

ગોદી=વહાણો બાધવાનું કે સમા

રવાનું દરીઆ કિનારા પરનું

મોટું કામ ઉઠાવવાનો જીરસો

કળા=હુનર, કસન

કિસાહ=ઉમગ

ખુશખી (ફી)=જમીન માર્ગ

સત્ય=નિર્ણય, સચ્ચાઈ

ફૂમી લોક=રોમના રહેવાસી, રોમન

ઉદય=ચઢતી

લય પામવું=નાશ પામવું

બખેડો=મારામારી, ફિસાદ

અઘાપિ (સ) આજે પણ હજી

સુધી (અઘ=આજે+અપિ=પણ)

વધારો કષ્ટ કષ્ટ બામતોથી થયો

સીકદર પાદશાહની સવારીઓથી

મીસરના ટોલેની રાજના સમય

પૃથ્વીનો કેટલો ભાગ જળ્યાએલો હતો ? ત્યાર પછી અનુક્રમે

કયા કયા લોકોની ચઢતીના સમયમાં બ્રૂગોળ સુધી જ્ઞાનનો કેટ

કેટલો વધારો થયો ? હોકાયત્રથી બ્રૂગોળના શોધમાં સી મદદ મળી

સાપ્રત કાળમાં બ્રૂગોળના ન્યા પ્રદેશોનું જ્ઞાન મળ્યું નથી અને તે

કયા કારણથી ?

કેકાણુ [તૈયાર કરેલા વહાણો

ચાલતા કરવાને જ્યારે જોષએ

ત્યારે દરીઆનું પાણી ગોદીમાં

લેવાય એવી તજવીજ ત્યા કરેલી
હોય છે]
મહાવનો=મોટો, જાણવા લાયક
સોધ=જોગવાઈ, સગવડ
સુરક્ષિત=(સ) સારી રીતે રક્ષણ
કરાએલું, બાધકામો કરીને બચાવ
જેનો કરેલો છે એવું
વિસ્તીર્ણુ=વિસ્તાર પામેલું, મોટું
ચુનાઈટ રોટ્ટસ=[ચુનાઈટ=જો-
ડાએલા+રોટ્ટસ=સસ્થાનો]=જો
ડાએના સસ્થાનો

પાઠ ૭૩.

ઉત્તેજન=મદદ, કામ કરવાને ઉશ્કે
રનાર જીવસો
સહિઆડ=ભાગીડો, મજિયાર
ઉલ્લિજ્જ (સુ) જમીનમા જગતો
પદાર્થ, (ઉલ્=બહાર+લિજ્જમા
લિહ વાતુ=તીકળતુ =જમીનમાથી
જગીને બહાર નીકળેતુ તે
કળા નાશય=હુન્ન અને ચતુરાઈ
નિકાશ=ખીજો દેશ માત જવો ત
આયાન=પરેલી માવ દેસમા આવે ને

સવાલ—કોઈ પણ દેશનો વેપાર વધવાના મુખ્ય કારણો કયા છે ? હિંદુસ્તાનનો ધણો ખરો માલ કયે બદરેથી પરદેશ ચડે છે ? આપણા દેશનો માલ જળમાર્ગે અને સ્થળમાર્ગે કયા કયા દેશોમા મુખ્યત્વે કરીને જાય છે ? હિંદુસ્તાનમા કઈ જાતનો માલ ધણો ખરો પરદેશથી આવે છે ? અહીંથી કયો માત પરદેશ જાય છે ? હર કોઈ દેશ ધનવાન છે કે નિર્ધન તે જાણવાનો આ રાગ ના ઉપર છે '

પાઠ ૭૪ ને ૭૫

દુ દુલિ=ટોન નોખાન
નિપ્પલપાલ (સ,=કોઈની તરફદારી

ન કે તેના (નિપ્પ=નહિ+પલ=
બાળુ તરફ પાનમા પત્ર રાત
પડતુ +લ- 'પા)

સવાલ—વેપરર નામે અમેરિકન મૂલ્યે બ્રિટિશ મહારાજ્યના સબધી શુ લખ્યું છે ? બ્રિટિશ મહારાજ્યના મુખ્ય ભાગ કહો અંત તે દરેકમા કઈ જાતના લોકો વસે છે ? બ્રિટન લોકોની ચટતી કયા કારણથી થઇ છે ? કાનડા, આસ્ટ્રેલિયા, આફ્રિકાખડ માહેલા

સરથાનો અને તાબાના મુલકોનું સક્ષિપ્ત વર્ણન કરો.

પાઠ ૬૬.

કાર્ય=કામ, પ્રતિરોધની સામાગતિ
ઉત્પન્ન કરતી તે, પરિણામ, ફળ,
પદાર્થની મૂળ અવસ્થામાં ફેર-
વાગ ગમે તે

કાર્યશક્તિ=કામ કરવાનું બળ,
પદાર્થની મૂળ નિયતિમાં હરકોઈ
પ્રકારનો વિચાર ઉત્પન્ન કરનાર
બળ, કામ કરવાની શક્તિ
-પણ્ડ=ચોકખો, ખુલ્લો

ચોડસ=નક્કી, ખાતરી પૂર્વક
ગતિ (સ હાલવું ચાલવું મમ=
મવું+તિ=પણું)=જવા પાણું,
જનાનું બળ

પ્રતિરોધ (સ) સામે અટકાવ [પ્ર-
તિ=સામાન્યરોધ અટકાવ,] આડ
નભાવજિત=ખતને લીધે ઉત્પન્ન
થતું રાજ્ય (જન્મે પથને દોળા
પરથી જાડે છે એ એની
સંભાવ્યશક્તિ)

મમતા - માતા લીધે ઉત્પન્ન
થતું રાજ્ય [જન્મે દોળાવપરથી
પથને મળતી વખતે બીજા

પથગતે ભાગી નાખે છે અને
મરમી ઉત્પન્ન કરે છે એ એની
ગમનશક્તિ]

કામ કરવાની શક્તિ=સંભાવ્યશક્તિ
ને ગમનશક્તિ (દોળાવ પગથી
ગમતી વખતે પથરામા બને
શક્તિ હોય છે એ એની કામ
કરવાની શક્તિ તેમજ સ્થિત
પથરાને ગતિ આપીએ ત્યારે
પણ તેમા એ બને શક્તિ એટલે
કામ કરવાની શક્તિ આવે છે)
અણુસમૂહ [સ] બીણા રજકણો
નો જથ્થો (અણુ=બીણા રજકણ+
સમૂહ=જથ્થો)

વાસ્તવિક=ખરેખર, કુદરતી
અનુકૂળ=મનતા આપતું તે મમતુ,
પગદ પડતું, કાવતું [અનુ+કુત
=કિનારો]

જભાવ=એકંતુ થતું, સત્ય

જગી=પણા મોટા

આદોલન [સ] હાલ્યા કરવું તે
[સ્થિત પાણીમા પથરો નાખ

જાથી જાળકુડાળા થાય છે એ જાળના આદેશન છે, અનાજ સલળાય છે એ હવામાં નાદના આદેશન છે, પ્રકાશની રશ્મિ એ આકાશ (ખાલી જગ્યા, ઇથર) મા પ્રકાશના આદેશન છે, એક રજકણમાથી બીજા નેણકણમા ગતિ [મગ] જાય છે તેથી આદેશન ઉત્પન્ન થાય છે)

સ્થિતિરથાપક પદાર્થ=પોતાની મૂળ હાલતમા પાછા આવી જનાના ગુણુરાજો પદાર્થ નેમકે નેતર, વાદળી, ૩ ગેરે

શક્તિનુ એક રૂપ બદલી બીજુ રૂપ કરી શકાય છે=પદાર્થની દેખાઇતી મનિ અટકાવીને, તે પદાર્થમા કેળુતા આપીને ફિરજુ રૂપે જનારી શક્તિ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે, ઉજુતા કાઢી નાખીને વિદ્યુત દાખલ કરનાથી નીજગીની કાર્ય શક્તિ દાખલ કરી શકાય છે, વીજગીની કાર્યશક્તિ દૂર કરીને બીજી રીતે બળ આપીને તે પદાર્થને ગતિમાન કરી શકાય છે, આવી રીતે કાર્યશક્તિનું એક રૂપ બદલી બીજુ રૂપ કરી શકાય છે

સંચાલન—આપણે કામ કરીએ છીએ એમ ક્યારે કહેવાય ?

કોઇ વતુ પર આપણે કાર્ગ મામ કરું અથવા કા' થતુ એમ ક્યારે કહેવાય ? કાર્યશક્તિ કયા બે લિન્ન પ્રકારની છે ? કાર્યનિર્વાહ મા ચાર ગો છે, તે દરેક દૃષ્ટાત આપી સમજાવે

પાઠ હેડ.

યત્ર (સ) સહેલાઇથી મળવાય
રવાની કળા, સચો (યમ્=અટકાય
કતના સાચન)
થોગ્ય ઉત્તર=નાજબી જવાબ
નિરીક્ષા (સ) ધારીને જોવુ તે,

અનુભવ (૧) ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦

કોળીરા=ચત્ત, તજરીજ
બુધુ=જાતુ જાતુ લાકડુ
અતિ સાધારણ=વંડ ૧૫૨ નામ
આગતુ
ઉચ્ચાલન (સ) ટેકા, નજન અને

શક્તિનો ઉપયોગ જે સાદા યત્ર-
મા થાય તે તે જોવા કે બુધ્ધિ,
મુડી, કાનર, કાટો વગેરે (કેત=
કેપર+ચલ=જવુ+ચલ) ઉચ્ચ
કરવું, ઉચ્ચતુ એક ધરી ઉપર
દરનાર દાડી (જે મિટુપન ઉચ્ચા

લન ધરી કરે છે, તેને ટેકા
કહે છે ઉચ્ચાલનમા ત્રણ વસ્તુ
હોય છે, વજન, શક્તિ (બળ),
ટેકા એ ત્રણના ફેરફારથી
ઉચ્ચાલનની ત્રણ જાન પાડેલી
છે)

એકથી જડેલી ગરગડીથી બળ વાપરતુ સહેલુ પડે છે, એટલે
બળની દિશા બદલી શકાય છે, પણ એથી યાત્રિક લાભ થતો નથી
, ટેલી ગરગડીની સાથે છુટી ગરગડી વપરાય ત્યારે યાત્રિક લાભ થાય
છે ટેલી ધરીના વ્યાસ કરતા તેના પૈડાનો વ્યાસ અથવા હાથાની
લંબાઈ જેમ વધારે તેમ ભાર ઉપાડવો સહેલો પડે છે

સવાલ—યત્ર અને યાત્રિક લાભ એટલે શું ? કાર્યશક્તિમા
કદી લાભ કે ટોટો થતોજ નથી એ નિયમ સમજવો બળમા લાભ
મળે તેમ ટોટો શેમા જાય છે ?

પાઠ ૭૮.

સહાયતા=મદદ
જગ્યાપ=કપાસની ગાસડીઓ વગેરે
આધવાનુ પાણીની મદદથી ચા
નતુ યત્ર, એ યત્ર બ્રહ્મા નામના
વિદ્વાને ગોધી કપાડલું હોવાથી
બ્રહ્માપ્રેસ પાણુ કહેવાય છે, એ
યત્રમા વજન ઉચ્ચકવાની નળી
કરતા દમાનુ કરનાની નળીનુ
યત્ર, જો જેમ વધારે તેમ વજન

સહેનથી ઉચ્ચકાય છે
સાધારણ=સરખી સપાટી જણાવ
નાર યત્ર લેવલ (વોટર લેવલ,
સ્પીરીટ લેવલ, મક્યુરી લેવલ
વગેરે એ યત્રની મદદથી ઢાળ
વાળુ નીચુ પામુ તરત પર
ખાઈ આવે છે)
બકનળી=એક પાસુ ઢુક અને
એક પામુ લામુ એવી વાજેલી
પોલી નળી, સાયકોન (હોજ

કે ટેકરીપરના તળાવ ખાલી કર- | ધોધ પાડવામા સાયકેનનો ઉપ-
વામા તથા જળચક્ષીના પાટાપર | યોગ થાય છે)

સવાલ—જળચાપચત્રની રચના તથા ઉપયોગ સમજાવો
બકનળી [સાયકેન]ની રચના તથા ઉપયોગ સમજાવો સાયકેન વડે
પાણી ક્યાં ખાલી ન થઈ શકે ? જળચાપ તથા સાયકેનમા પાણીના
ક્યા ગુણનો ઉપયોગ થાય છે ? પ્રવાહીના બીજા જે જે ગુણો આ
પાડમા તમારા જાણનામા આવ્યા હોય તે ગણાવો

પાઠ ૭૯.

આર્કિમીડીસ=એ ગ્રીસ દેશનો રહીશ
પદાર્થ વિજ્ઞાનમા કુશળ વિદ્વાન
હતો ગ્રીસના રાજાએ એક
સોનાનો મુગટ કરાવ્યો, તેમા
સોનાએ ભેગ કર્યો છે કે કેમ
તેની તપાસ કરવાનું કામ આ
કિમીડીસને સોંપ્યું આની પરીક્ષા
માટે એ નાહતા ગયો હતો
ત્યાંથી એને નિયમ સૂઝ્યો,
તેથી તે નવન સ્થિતિમા 'યુરેકા
યુરેકા, તે મને જડ્યું, તે મને
જડ્યું" એમ મૂમો પાડતો દોડ્યો,
અને ઘેર જઈ એક ચોકખા
પાણીથી ભરેલા વાસણમા
ચોખ્ખું સોનું તોળી જોયું, તો
મૂળ વજનનો ફેર ઘટ આવી,

આ ઘટ સોનાના કદ જેટલા
પાણીના વજનની હતી, તે ઉપ-
ગ્રી એણે નિયમ સિદ્ધ કર્યો કે
પાણીમા કુબેલો પદાર્થ જેટલી
જગા રોકે તેટલા પાણીના
વજન જેટલો ભાર કુબેલા પદા-
ર્થમાથી ઘટે છે પછી સમાન
કદે પાણી કરતા સોનું ૧૮ ઘણું
ભારે છે, એટલે પાણીમા જે
ખતા ચોકખા સોનાનો ફેર લગ
વજનમા ઘટે છે એ નક્કી કરી
મુગટનો ભેગ પારખી આપ્યો
સમાન વજનનો=તેના જેટલાજ
ભારતાજો
ઉપલી મેર દમાણુ કરવાનું=ઉપર
હડસેલાનું
વલણ=શક્તિ સ્વભાવ

તારકશક્તિ=પદાર્થને ડૂબવા નહિ | સમતોલ=સ્થિર, ઉપર કે નીચે જવા દેના ઉપચીમેર કાઢવાની શક્તિ | દેતા અટકાવી રાખવું તે

સવાલ—પાણીની તારક શક્તિ એટલે શું ? પાણીમા તારક શક્તિ છે ત્યારે કેટલાક પદાર્થો એમા ડૂબી કેમ જાય છે ? લોહના એક પોલા ગોળાનો રસ કરવાથી તે કેટલા ધન ધ્યિ થશે, એ ગોળા લાગ્યા વિના શી રીતે શોધી શકાય ? છવાછલ ભરેલા પાણીના વાસણમા એક વસ્તુ મૂકીએ, તો તેમાથી કેટલું પાણી બહાર નીકળી જશે ? આર્કિમીડીસનો નિયમ શો ? આર્કિમીડીસે નિયમ શી રીતે શોધી કાઢ્યો તે સવિસ્તર કહો. લોહાની બનાવેલી આગમોટ કેમ ડૂબી જતી નથી ? વહાણુ લાકડાના શા માટે બનાવે છે ? ખાલી વહાણ કરના માવથી ભરેલું વહાણુ પાણીની અંદર વધારે ઊંડેલું શાથી જણાય છે ? નોકાનની વેગાએ વહાણુમાનો સરસોમાન તથા ઉપયોગી મેટા પ્રોણીએને શા માટે દરીઆમા ફેંકી દે છે ?

પાક ૮૦.

કેનાડાંપણુ [સ.] ના વડે જેમ શરીરના નીચેથી ગ્રાહ્ય ખાવાય છે તે નોડી, કપડું, પોશાકો વગેરે ગ્રાહ્ય નથી. હાથમાં તેમા રાખી લાગે ખેચાઈ જાય છે તે [સ=વાળ+આ=મવાદા બતાવતર કેપસર્ગ+નૃપ=તે ચલુ+આપુ=ક્રિયા વાયડ પ્રત્યય સાય=સાજની]

સધ્યા=સારમા સૂર્ય ઉગતી વખતે અથવા સાંજે સૂર્ય આથમતી વખતે પ્રાણ, કાષ્ટ્રિય વગેરે દ્વિજ પ્રાણ જે વેદિક કરે છે તે, (અની=નિતિ અને સ્વાતો અચન ના અન દિવસનો મેળાપ+આ=નારી જાતિનો પ્રત્યય] ઉપરણો [સ] આધે નાખવાનું વસ્ત્ર, ખેસ, પિંડોડી [કિપ=પાસે=આવરણુ-દુગડું (પ્ર=અગાઉ+]

અ=સુ+ી+વ=દાકવુ.]
 ક્રાશીશ=તજનીજ, યત્ન
 છિદ્રાણુ [સ] કાણાણો પદાર્થ,
 આધા આધા ગજકણુવાળો કે
 જેના રજકણો વચ્ચે જગ્યા
 રહેલી હોય એવો [છિદ્ર
 =કાણું, રજકણુ વચ્ચે રહેલી
 જગ્યા+આણુ=વિશેષણુ કરનાર
 પ્રત્યય]
 વક્રગ્રેખાકૃતિ [સ] વાકી લીટીથી
 જેવી હદ થએલી છે એવી આકૃતિ
 આકૃતિ=હદ
 ભાવાર્થ (સ) મળ મતલબ, સાર,
 [ભાગ=મનની ઈચ્છા+અર્થ=
 મતલબ]
 અતગાળ [ન] માહેથી ગોળાકાર

સ્વાસ—દીવાની બત્તી નાટે તેન ચઢે છે એ ગાથા ૧ કેનાક-
 પંખુનો આધાર એના એના ઉપર છુ ૧ ૩ ૩ પ્ર-વી કે ૧ કાંપીથી
 ઉપર ચઢશે કે નહિ તે શી રીતે જાણી શકાય ૧

પાઠ ૮૧.

પ્રસરણુ [સ] ફેલાઈ જવું [પ્ર=
 આગળ+સ=સરકવું, જવું+અણુ
 =ક્રિ વા પ્ર] આગળ જવું

હોય તે જેમકે વાડકા માહેથી
 અતર્ગોળ કહેવાય, અને બહાર
 રથી એના બાહ્યગોળ કહેવાય
 (અતર=માહે+ગોળ)

સપાટી=ઉપલી બાજુ
 બાહ્યગોળ=મહારથી ગોળાકાર હોય
 તે (બાહ્ય=મહાર+ગોળ)

કેશાકાર (સ) વાળના જેવા
 સાકડા વેહના ઘાટની નળી
 (કેશ=વાળ+આકાર)

મઘાક (સ) ચોકખો દારૂ,
 (મઘ=દારૂ+અક=તેજબળ)
 (એમા હરકાઈ વરવું ઓગળી
 જાય છે, એ બહુ ફેરી છે)

અક (સ) ઝાડના રસ કે ફૂલને
 પાણીમા નાખી ઉકાળી તેન
 જેવું સત્ત્વ ઝાડે છે તે

યત્ર (સ) મહેનતનો અટકાવ કર-
 નાર સચો [યત્ર=અટકાવવું+ત્ર=
 સાધન]

વિશેષ લક્ષણુ=ખાસ સ્વભાવ

પ્રમાણુ=હિસ્સો, ભાગ
 ભિન્ન ભિન્ન=જુદો જુદો
 નિરીક્ષા [સ] ચોક્કસાધથી જોવું
 તે (ઇક્ષા=તપાસવું, જોવું)
 પ્રયોગ [સ] અજમાયશ [પ્ર=
 બહાર+યોગ=જોડાણ] બહારના
 પદાર્થ સાથે જોડાણ કરી જોવું તે
 સિદ્ધ=નક્કી
 મુખ્યત્વે=લાણ કરીને, બહુધા
 હૃદ્યોજનન=એક જાતનો હલકો વાયુ

[એ ભાગ હૃદ્યોજનન અને એક
 ભાગ ઓકિસજનન નામે વાયુનું
 પાણી બનેલું છે હૃદ્યોજનન
 ઓકિસજનનની પેઠે ધીમે ધીમે
 સળગતો નથી, પણ એકદમ
 બહુક જલે અવાજ થઈને
 સામટો સળગી જાય છે]
 ટાલગ્યાસ=ખનીજ કાયલાને બધ
 વાસણમાં તપાવી તેમાંથી કાઢી
 લીધેલો વાયુ

સવાલ—ઉણુતાથી કયા પદાર્થો કૂનતા નથી ? પ્રત્યેક વા એકેક
 અશ ગરમી વધવાથી ફેટલો વિસ્તાર પામે છે ? વાની તારશક્તિ
 ના અપમા આવે છે ? બલૂનની પ્રથમ શોષ ડાણું કરી ? અને તેમાં
 સુધારો કેવી રીતે થયો ?

ટુકસાર—પાઠને અતે લખ્યું છે કે “બલૂન ચોક્કસ વાહન
 તરીકે અદ્યપિ વપરાયું નથી, અને વપરાશે એમ લાગતું નથી”
 પરંતુ જર્મન અને અમેરિકામાં હાલમાં ધારેલી દિશાએ અને ધારેલી
 જગ્યાએ બલૂન લઈ જવાના પ્રયોગ ફતેહમદ નીવડ્યા છે પ્રાચીન
 સમયમાં હિંદમાં ધણા મોટા વિમાનો ધારેલે સ્થળે લઈ જવાના હતા
 હવે ઝેપલીન અને એરોસ્તેન નામના બલૂન ધારેલે સ્થળે લઈ
 જવાય છે

પાઠ ૮૨.
 સ્પર્ધારણ યત્ર=કોનોત્રાક (એ એડિસને કરેલી ટહેવાય છે)
 યાત્રીની શોધ મહાન વિદ્યુત શોધક બીજા જનકણને હાડમેલી ગતિ
 એડિસને કરેલી ટહેવાય છે)
 આદેશન=મોજાન, એક જનકણ

આપે છે તે
તીક્ષ્ણુ=ઝીણી, મગીક
નળાકાર=નળના જેવો ધાટ [નળ
+આકાર]
ખાભણુ=ખાડો, ખાગ્ય
આખેહુમ [કા] અમલ હોય તેવું જ
ચર=લાખો ઝીણો અવાજ, સૂર
વચ્ચુત=અર્ધ જોના
ખાસ=વિશેષ
ખનિ=અવાજ

સાહિત્યો=સાધનો
ત્વયા=આમડી, હાલ
અપ્રિય=ગમે નહિ એવા [અ+પ્રિય]
નાદ=મોટો અવાજ
પ્રહાર=માર
નયુ=કાયમ, હ મેગ
ઉચ્ચતા=ઉંચાપણુ [તીણુસૂર]
યોગ્ય સંધાન=લાયક જોડાણુ
તીવ્ર=તીણુ, ઉચા

સવાલ—કેનોગ્રાફ અવાજને કેવી રીતે ગ્રહણ કરે છે, તથા
કેવી રીતે પાછો બહાર કાઢે છે ? કેનોગ્રાફમાં અવાજ બદલાય છે
શાથી ? આપણો પોતાનો અવાજ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? મોટા
તુમકાવાળા તલુરાને ગવૈયા શાથી વધુ પસંદ કરે છે ? સૂર અને
નાદનો ભેદ સમજાવો પુરુષ કરતા સ્ત્રીના સૂર કેમજણ શાથી હોય છે ?

પાઠ ૮૩.

ઝળઝળુ=મૂર્ચા ઊગતા પહેલા અને
આથમ્યા પછી જે સતો ઝાખો
પ્રગરા જેખાય છે તે
મૃગજળ=ઝાઝવાતુ જળ, મેનન
અથવા રણમાં તડકો પડતો હોય
ત્યારે દૂરથી પાણી જેવું જણાય
છે તે
પરાવર્તન (સ) પાછું ફેરવતું

(પરા=પાછું+વૃત=વળવું+અન)
વક્રીભવન (સ) એક જાતના પાર-
દર્શક પદાર્થમાંથી બીજી જાતના
પારદર્શક પદાર્થમાં જતા પ્રકા-
શના કિરણ નાકા નજે છે તે (દીવાના
કોડીઆમાં મૂકેલી સળી અને
પાણીમાં મૂકેલી લાકડી એથીજ
વાકી જણાય છે, કેમકે કોડીઆમાં
જે સળી મૂકેલી છે, તેમાંથી નીક

ળતા કિરણુ તેલની મસાર મીધી
લીટીમા નીકળતા નથી, પણ મર
ડાય છે તેથી સગી નાડી જણાય છે
અવસ્થાતર=સ્વરૂપમા ફેરફાર,
હાલતમા બદલાવુ તે
વાનાવરણુમાની રજડણુ=આકાશમા
પનનના જોરથી ફેલાએલી
ઝીણી રજો

પ્રસરેલી=ફેલાએલી
પ્રત્યય=ખુલા, દેખીના (પ્રતિ=સામુ
+અલ=આખ) આખ આગળ
સસર્ગ=સંબંધ
ઝોછા ધાડા થર=પાતળા પડ
પૂરવણી કરનાના=દેખાવ પુરો કર-
વામા મદદ કરનારા
પ્રતિરૂપ=સાનુરૂપ [પ્રતિ+રૂપ]

સવાલ—ઝળઝળુ કેટલા કાળ રહે છે ? ઝળઝળુ થનામા
કિરણુ શેને મીધી પગવર્તન પામે છે ? મૂર્ચા ક્ષિતિજની નીચે ૧૮૦
ચલતા જો દેખાડો તો કાળ લાગે છે તે ક્યે રથજો એ હો હોય છે ?
ક્ષિતિજની સમીપમા મૂર્ચા ચક્ર ચપટા સાથી દેખાય છે ? તાત્ની
શોધને માટે નિરીક્ષા રથજો ઉચ્ચા કુચર પર શા માટે રાખે છે ? મૂર્ચા
અન્ન પામે છે તે વખતે આપણે તેની સામે સાથી જોડી રાડીએ
છીએ ? મૂર્ચા જો દેખવાનું કારણ શું ? ૧. ગી, તીનો, મનુષ્યો
નથા પાણી ના શી રીતે અપાય છે ? મૂર્ચા કરનારા રજોના એક
જો ઉદાહરણ આપે

પાઠ ૮૬.

તે (વર્ણ) (૨) નીચે વચ-
આની ગયા પછી આકાશમા
ઉત્તર દક્ષિણ દિશામા અવગોળ
રંગીત કમાન નીડળેની દેખાય છે
તે, ઇંદ્ર ધનુષ્ય, કાચથી (મેવ=
પરસાદ+ધનુષ્ય=કામઠું)=વગ્માનુ

નભડુ
પાણી (અ) નું પ્રકાર ત્રી ક્રિયા
(પૃથ્વિ=જુદું ઉત્તરણ=ગ્વાની ક્રિયા
અસમાન=સરખું નહિ તે (અ+
સમાન,
રસાયની ચ ચરના=એ પદાર્થ
એકના થતા તે બનેલાથી જુદા જ

ગુણવાળો ત્રીજો પદાર્થ થવાની
ક્રિયા તે
સિદ્ધાંત (સ) નક્કી કરેલા સાર

(સિદ્ધ=સાબીત+અત=પાર, છેડો)
રૂપાતર=દેખાનામા ફેરફાર (રૂપ+
અતર)

સવાલ—મેઘધનુષ્ય શાથી થાય છે ? મેઘધનુષ્યનો દેખાવ કેવો
હોય છે ? પ્રકાશનું પ્રસરણ એટલે શું અને તે શાથી દેખાય છે ?
ક્રાંતિપિણ્ડ પદાર્થ આપણને પ્રકાશના કયા ગુણને લીધે દેખાય ? ક્રાંતિ
વસ્તુ પીળી તેમજ કાળી દેખાનામા કિરણો પ રી અસર થાય
છે ? લીલા કાચમાથી જોતા ગુલામનો અને રાના કાચમાથી જોતા
વાદળી રીતનો રંગ કાળો દેખાનાનું કારણ શું ? પ્રકાશ અને
કિરણની બામતમા ન્યૂટને શું બતાવી આપ્યું ?

પાઠ ૮૫.

ધર્પણ વીજળી=એ પદાર્થને પરસ્પર
ધસવાથી ઉત્પન્ન થતી વીજળી
પ્રવાહ=આવક
નહેતી વિદ્યુત=જે વીજળીનો એક
સરખો પ્રવાહ લાગ્યા વખત
સુધી મળ્યા કરે તે
તકતી=ચોક્કસ કકડા
વિદ્યુત તાત=વીજળી ઉત્પન્ન કરનાર
માટીનું વાસણ
ખેટરી=વિદ્યુત પાત્ર
રસાયન વ્યાપાર=વિરૂદ્ધ ગુણવાળો

પદાર્થ ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયા
વિદ્યુતનાહક=જેમાથી વીજળીનો
પ્રવાહ જઈ શકે તે
વાહક [સ] લઈ જનાર
ઉત્ક્રમણ=પોતાની ઠરાવેલી હદથી
બહાર જવું
લોહચું મક=નોદાને ખેચનાર, લોહાને
આકર્ષણ કરનાર
વેદ્યુત ન હયુ બક=વીજળીની મદથી
લોહાને ખેચનાર પદાર્થ

વિદ્યુત આવાહક=જેમાથી વીજળીનો
પ્રવાહ જઈ ન શકે તે, કાચ

સવાલ—પહેલી વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરવાની એક રીતનું વર્ણન
કરો ખેટરી બધ અને ખુલ્લી છે, એમ ક્યારે કહેવાય ? વિદ્યુત

હોહ્યુ બક બનાવવાની રીત શી છે ? ત્રિદ્યુત તાર યત્રનુ વર્ણન લખો.
એ યત્રની શોધ કાણે કરી ? એ યત્રથી શા લાભ થયા છે ?

પાઠ ૮૬.

રસાયનપ્રીતિ=રસાયનાકર્ષણ, જે
બળવડે જુદા જુદા તત્ત્વો એકઠા
મળી મિશ્ર પદાર્થ બને છે તે

દ્રવ્ય=વસ્તુ

વિકાર=કેરકાર

પ્રકૃતિ વિકાર=પદાર્થના મૂળરૂપમા
કોઈ કેરણસર થોડા વખત સુધી
જે કેરકાર દેખાય છે તે

રસાયનવિકાર=એ કે વધારે પદાર્થ
એડતા થતા તેમાથી વિરુદ્ધ ગુણ
વાળો ત્રીજોજ નવો પદાર્થ
ઉત્પન્ન થાય છે તે

ધટક=રજકણ

સ યોગ=મેળાપ, જોડાણ

રસાયની સ યોગ=રસાયન વિકાર
રસાયની પૃથકકરણુ=પ્રકૃતિ વિહાર
મિશ્રણુ=મેગ

માદુ મિશ્રણુ=સહેલાઈથી મૂળ વસ્તુ
પાછી મેળવી શકાય એવું મિશ્રણુ
જેમકે રેતીમા ખાડ, દૂધમા પા
ણી, પાણીમા મીઠું નાખીએ તે

સાદા દ્રવ્ય=મૂળતત્ત્વ, (એ અડ-
સઠ મનાતા હતા, હાલમા ૭૦
મનાય છે)

તત્ત્વ=મૂળ વસ્તુ

શુદ્ધ=ચોક્ષ્મા, મૂળ રૂપે

અણુસમૂહ=રજકણનો જથ્થો

સ મધાકર્ષણુ=જે આકર્ષણુને વીધે
દરેક પદાર્થના રજકણો એક
બીજા નાથે વળગી રહેલા છે
તે (જે પદાર્થમાથી સખધાક
ર્ષણુ નીકળી જાય તો રજકણો
હળો થઈને પડે)

પરમાણુ=ઝીણામા ઝીણો આણુ

ભિન્નતા=જુદાપણ

ગ્યના=બનાવટ

સજીવ=જીવનાળા (સન જીવ)

અદશ્ય=ન જોઈ શકાય એવા

તણુ અદશ્ય વાયુ=ઑકિસજન
હૈડ્રોજન ને નૈટ્રોજન પાણીમાથી
સખધાકર્ષણુ નીકળી જતા
ઑકિસજન અને હૈડ્રોજન અ

દ્રશ્ય વાયુ ઉત્પન્ન થાય | નીકળી જતા ત્રણ અદ્રશ્ય વાયુ
સજીવ પ્રાણીમાથી સખ ધાર્કર્ષણ | અને કાર્બન જેવા મૂળતત્ત્વો રહે

સવાલ—પ્રકૃતિ વિકાર ને રસાયનવિકાર એટલે શું તે દાખલા
આપી સમજાવો સાધારણ મિશ્રિત અને રસાયની સયોગના ગો
તકાવત છે ? મૂળતત્ત્વો કેટલા છે ? તત્ત્વોના કેટલા પ્રકાર છે ને તે
કયા કયા ? કેટલાક તત્ત્વોના નામ ગણાવો રસાયનકર્ષણ એટલે શું ?
તત્ત્વોમાથી વસ્તુઓ કેવી રીતે થઈ છે ? જગત્માંથી સખ ધાર્કર્ષણ જતુ
રહે તો કેવા ફેરફાર થાય ? રસાયની સયોગના એક બે પ્રયોગ સમજાવો

પાઠ ૮૭. એકથી વધારે ભાગ પાડી ન
અવિભાજ્ય (સ) જેના વિભાગ શકાય તે
થઈ નકે નહિ એવું (અ=નહિ= જનક=પિતા, પેદા કરનાર
વિ=વિશેષ+ભાજ્ય=ભાગ) જેના વટ=ગાડી

સવાલ—પ્રાણીમાથી ઓક્સિજન અને હૈડ્રોજન વાયુ છુટા
પાડવાના બે પ્રયોગનું વર્ણન કરો હૈડ્રોજન વાયુ ઓક્સિજન સાથે
મળવાથી રસાયનિકસયોગ થઈ જે ક્રિયા થાય છે તેનું વર્ણન કરો
જુદી જુદી સીસીઓમા ઓક્સિજન ને હૈડ્રોજન વાયુ ભર્યો હોય તો
તે શી રીતે પારખી શકાય ?

પાઠ ૮૮. દ્રવ્ય=પ્રવાહીમા ઓગળી શકે એવા
પદાર્થો
દ્રવ્યના [સ] ઓગળવાપણું [ઉધાતું] અદ્રવ્ય=પ્રવાહીમા ઓગળી ન શકે
=દ્રવ્ય, ઓગળવું+તા પણું એવા પદાર્થો
અદ્રવ્ય=ન દેખી શકાય એવું દ્રાવક=ઓગળનાર
ભાવાર્થ=મૂળ મતલબ [ભાવ+અર્થ] મિશ્રણ=ભેગ
દ્રાવણ=એક વસ્તુમા બીજી વસ્તુ મર્ચાદા=હદ
ઓગળવાથી થએલો પદાર્થ

આપવાદ=આધ

જિત જિત=જીદી જીદી

શક્તિ=વધારો

અ શો=ભાગો (સ રકૃત અ શ=ભાગ

પાડવા, વહેતી આપવું)

કસ્તર=કચરો

સવાસ—દ્રાવણ, દ્રાવ્યતા, દ્રાવ્ય, અદ્રાવ્ય અને દ્રાવકની વ્યાખ્યા તથા દષ્ટાત આપો પાણીમા મીઠું કેટલું ઓગાળી શકાય ? દ્રાવ્યતાની વધવટ શાથી થાય છે ? તેમજ તેના અપવાદ કયા છે ? કઠંણ અને નરમ પાણી રી રીતે બને છે, તથા કેમ પરભાય ? કુદરતી પાણીમા ઓગળેલા દ્રવ્ય સિવાય બીજું શું હોય છે ? તે શી રીતે દૂર કરી નકાય ? ઝરણુનું પાણી સ્વચ્છ શાથી હોય છે ?

પાઠ ૮૯.

હરેક ઉષ્ણતામાને=ઓછી વરતી
ગમે તેટલી ગરમી હોય તોપણ
માખલવન=વરાળનું થવું
શોષણ=ચૂંની લેવું, ખેતી લેવું
નીમે ભાગે=અધ ભાગે
વધારેમા વધારે નીમે ભાગે=ધણે
ઓછે ભાગે

અશક્તિ=શક્તિ વગરના, ઓછી
શક્તિવાળા [અ+શક્ત=શક્તિ]
અવગુણકારી=નુકસાન કરનાર (અવ
=નારો+ગુણ+કાર=કરનાર+ધ=
વાળો)
ઉષ્ણતામાપક=ગરમી માપનાર
(ઉષ્ણતા+માપ+અક)

સવાસ—બેજ શોધી લેનાર પદાર્થોમા કયા પદાર્થો ગિઆ
ગામા ખમ લાગે છે ? અતિગા બેજવાળી નરસત્તી ઝનુઆ નણુ
મીના વૂગડા શાથી મુકાય છે ? મુગી હમ તન્ન બેજ વગરની હોય
છે કે કેમ ? બીની અને કારી, દડીરાળા બેજમાપક યત્રનું વર્ણન
કરા, બને કે ગુણ માપક યત્રના અશમા વધનો ઓછે કે કયારે પડશે ?

પાઠ ૯૦.

એસિડ=તેજા સ્વાદે અતિશય

ખાટો અને નીળા લિટમસનો
રંગ રાતો કરનાર

અટકલિ=સ્વાદે તીક્ષ્ણ અને રાતા
લિટમમનો રગ બદલી નીળો
કરનાર
નાર=જે પદાર્થનો સ્વાદ ખાટો કે
તીક્ષ્ણ નથી અને એસિડ તથા

અટકલિના સયોગથી જે અને
છે તે
જલદ=તીક્ષ્ણ, પુષ્કળ અસર કરનાર
નીળો=ધેરો લીલો, કાળો લીલો
આબ્ય=વરાળ, આદ્ર
ભવન=થલુ

સવાલ—દહી, છાશ અને કાચા ફળમા ખટાશ શાની છે ?
એસિડ કે અટકલિની ખરીદ્દા કેવી રીતે કરવી ? જલદ અટકલિ કે
અટકલિ કયા કયા છે ? એસિડ અને અટકલિનો સયોગ એક બીજાપર
શી અસર કરે છે ? એમોનિયમ નેટ્રેટ શી રીતે ખનાવવો ? પાસાદાર
કંકડા શેના બધાર્થ શરૂ ? અને તે પાસા શાથી બધાય છે ?

પાઠ ૯૧.

અતિ જવાળાગ્રહી=થોડી ગરમી
લાગતાજ એકદમ ભડકો થઇને
બળે તે (જવાળા=ભડકો+ગ્રાહી=
લઈ લેનાર)

ધર્મણુથી=ધસવાથી
અકસ્માત=ઓચિતુ નુકસાન
નિર્ભય દીવાસળી=સેફ્ટી મેચીસ,
જેના ખોખાપરજ ધસવાથી
સળગે છે તે

સવાલ—ખીળા અને રાતા ફોસ્ફરસનો મુકાબલો કરો દીવા
સળી શાથી સળગે છે ? દીવાસળી ખનાવનારા પર ફોસ્ફરસની શી
અસર થાય છે ? આપણા ખોરાકમા ફોસ્ફરસ કેવા ક્રમથી દાખત
થવા પામે છે ? હાડકા શેના બનેલા હોય છે ? ફોસ્ફરસવાળી દવાઓ
અને ખાવાના પદાર્થો માણસને શાથી ગુણુ કરે છે ?

પાઠ ૯૨.

દહન (સ) બળવાની ક્રિયા, વસ્તુનો
ઓક્સિજન જોડે રસાયણિક
સયોગ થતા ઉષ્ણતા અને પ્રકાશ

ઉત્પન્ન થઈ વસ્તુના મૂળ રૂપનો
નાશ થવાની ક્રિયા
આસો=જ્વાલ (સ) દમ લેવો અને
બહાર માઢવો તે (આસ=દમ

લેવો+ઉત=અદાર+શ્વાસ)=શ્વાસ

પ્રશ્વાસ

અવિનાશપાણુ=નાશ નહિ પામવા

પણુ (કાંઈ પણ પદાર્થનો)

ખરી રીતે જોતા નાશ થતો નથી

પણુ તેનું ૩૫ બ લાય છે)

વાસ્તવિક=ખરો

અનુમાન=અટકળ, ધારણા

વસ્તુત=ખરૂં જોતા

રક્તનાહિની=લોહી વહવાનાર

નસો, (રક્ત=લોહી+વાહિની)

સવાલ—ખરી રીતે જોતા બીજાથી પદાર્થનો નાશ થતો નથી તો આપણે તેને કેમ જોઈ શકતા નથી ? મીલુમતી બળવાથી કયા કયા પદાર્થો બને છે ? આપણે જે ઓકિસજનનો દમ લઈએ છીએ તેનું શું થાય છે ? ઉચ્છ્વાસમાં કયા કયા પદાર્થો નીકળે છે ? અને તે શી રીતે બનેલા હોય છે ? મીલુમતીના અને આપણા દહનમાં તફાવત શો ? ખોરાક શા માટે લેવો પડે છે તે સમજાવો

પાઠ ૯૩.

કાર્બન=દહન થનાર મુખ્ય તત્ત્વ,
કાયલો

ચૂર્ણ પાપાણુ=ચુનાનો પત્થર

સેદ્રિય પદાર્થ=કાંઈ પણ વસ્તુને

બળતા તેમાંથી જે ભાગ બીડી

બન્ય છે તે

કાર્બોનિક એસિડ વાયુ=કાર્બન

અને ઓકિસજનના સંયોગથી

થએનો વાયુ

ઓપ=ચળકાટ

રસાયણ જળ=જે પાણીમાં ધાતુના

દાર મળેલા હોય છે તે

સવાલ—કાર્બન શેમાં શેમાં હોય છે ? કાર્બન કયા ત્રણ રૂપમાં મળે છે ? એ ત્રણમાં એકલો કાર્બનજ છે એની ખાત્રી શી ? એ ત્રણે કયા કયા ઉપયોગમાં આવે છે ? પાણીમાં કાર્બોનિક એસિડ વાયુ કેવી રીતે બને છે ? તેની અસર ખડકો પર શી થાય છે ? કાર્બોનિક એસિડ વાયુ માણસ તથા વનસ્પતિના અપમા કેવી રીતે આવે છે ?

પાઠ ૯૪
 યોદ્ધતાગ=લેહીના જેવા શરીર
 વાળો [લેહિત=લેહી જેવું+અ
 ગ=શરીર]
 સક્રમણ=સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે

ઘડોનું એક લીટીમા આવતું તે
 વાર્ષિક ભ્રમણ=એક વરસમા ફરી
 વળતું તે (પૃથ્વી સૂર્યની આસ
 પાસ એક વરસમા ફરી વળે છે)

સવાલ—મગળ અને મૃહસ્પતિનું સૂર્યથી અંતર તેમની
 દૈનિક તથા વાર્ષિક ગતિ અને તેમના ઘડોનું ભ્રમણ કવા પ્રકારે
 છે ? દૂરબીન વડે એ ઘડોનું નિરીક્ષણ કરતા કેના દેખાવ માલમ
 પડે છે ? પૃથ્વી સાથે એ બે ઘડોનો મુકાબલો કરો

પાઠ ૯૫.
 નરી આખે=દુરબીનમા જોવા નમ
 રતી આખે
 ભચ્ચ=રોનકદાર
 મેખલા=ક દોરો
 અનુપમ=જેની સરખામણી કાઢ

સાચે ન ચર્ચિ શકે એવો એનમુન
 કપના=ધારણા, અનુમાન
 વિષમતા=નિયમ પ્રમાણે નહિ હોવું
 તે, ખામી
 મનન=વાચેની કે જોએલી આમત
 પર વિચાર કરવો તે

સવાલ—શનિની મેખલાઓ તથા ચક્રો કેવા દેખાય છે ?
 શનિ, યુરેનસ અને નેપ્ચ્યુનનું સૂર્યથી અંતર, ભ્રમણ કાળ તથા
 પૃથ્વી સાથે કદ અને વજનમા પ્રમાણ કેટ કેટલા છે ? અને ફરેકને
 કેપ્ગ્રહ કેટલા ? મૃહસ્પતિ ને શનિનો મુકાબલો કરો

પાઠ ૯૬.
 વિસ્મયકારક=નનાઇ પમાડનાર
 મલકે=ધાણું કરીને, અથવા
 નેપ્ચ્યુલા-નિહારિકા, ચક્રચક્રિત વાયુ
 અથવા વરાળના જણાના

તેજસ્વી ધાખા
 રંગીણી=ખતવારી, જોડવણી
 ધનીકરણ=વાયરૂપ પદાર્થ નક્કર
 થવું
 સંભવિત=સાચી

સવાલ—નરી આખે સ્થિર તારા શુમારે કેટલા ગણાય છે ?
અને તે શુ છે ? હર્ષલે નિહારિકા સબધમા કરેલા તર્ક કયા છે ?

પાઠ ૯૭.

એશ=સરસ

નેપચુનની કહા=નેપચુનને સૂર્યની

આસપાસ ફરવાનો માર્ગ

પર્વત=સુધી, લગણુ

મધ્યાકર્ષક=વચમા ખેચનાર

મધ્યોત્સારીબળ=મધ્યમાથી દૂર

જતા રહેવાનું બળ

બ્રહ્માડ=સૃષ્ટિ, વિશ્વનો ગોળો

સવાલ—સૂર્યમાથી નીકળી જતી ગરમી કોણુ પૂરી પાડે છે ?
વિશાળ નિહારિકામાંથી ઝહો કેવી રીતે બન્યા ? સૂર્ય અને ચંદ્ર
બાબત શી ધારણા છે ? નિહારીકાની ઉત્પત્તિ વિષે સાપ્રતકાળમા શુ
અનુમાન છે ?

પાઠ ૯૮.

થર=પડ

ઉત્પાત=હાડપિ જરના ખડકોમા પ

ડેલા ખાડા, હાડપિ જર, ફોસીલ

અવશેષ=ખાડી રહેલો ભાગ

અર્થાત=મતલબ કે

સવાલ—કાચલાના થરો વડે પૃથ્વીના ઇતિહાસની શી માહિતી
મળે છે ? ખડકોવડે તથા થરોવડે શુ જણાય છે ? ખડકોના તળી
આના છેક જુના પત્થરોપરથી તથા તેની ઉપરના ખીજ થરોથી શુ
જણાય છે ? ખીજ વર્ગના ખડકોમા શુ જણાય છે ? તથા ત્યાર
પછી પક્ષીઓ કેવા થયા ? એ પછી માણસ કેવે કમે થયું ? એ
અધી શોધો કઈ વિદ્યાને આધારે થઈ ?

સક્ષિપ્ત શબ્દનો ખુલાસો.

(સ) સંસ્કૃત

(ફ) ફારસી

(આ) અરબી

(અ-ક) અંગ્રેજી.

(હિ) હિન્દી

(પે) પોર્ટુગીઝ

(ભૂ) ભૂત

(કૃ) કૃત

(પ્ર) પ્રત્યય

સમાપ્ત.

મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કોં ફૅલો.

ત્રિવેદિવાચનમાળાના અર્થો.

પુસ્તક ૧જાના	૦-૪-૦	પુસ્તક ૫માના	૦-૮-૦
પુસ્તક ૨જાના	૦-૫-૦	પુસ્તક ૬જાના	૦-૮-૦
પુસ્તક ૩જાના	૦-૬-૦	પુસ્તક ૭માના	૦ ૧૦-૦
પુસ્તક ૪થાના	૦-૭-૦		

વનકિયુત્તર ટેકસ્ટ ભુકોના અર્થો.

પહેલીના અર્થ	૦-૨-૦	છઠ્ઠીના અર્થ	૦-૮-૦
બીજાના	૦-૪-૦	સાતમીના	૦-૧૦-૦
ત્રીજાના	૦-૫-૦	કન્યા ૧લીના	૦-૪-૦
ચોથીના	૦-૭-૬	કન્યા ૨જાના	૦-૫-૦
પાંચમીના	૦-૮-૦	કન્યા ૩જાના	૦-૭-૦

“ ડિક્કેશન શિક્ષક ”

બાળપોથીના	૦-૨-૦	ત્રીજાના	૦-૩
પહેલીના	૦-૨-૬	ચોથીના	૦-૪-
બીજાના	૦-૩-૦	પાંચમીના	૦-૪-

જો દરેક ધોરણના “મુખ્યગણિત શિક્ષક” તૈયાર છે જુ

અથવાપિ બહાર ન પડેતી એવી

તૈયાર છે. બીજા ધોરણની

સૃષ્ટિજ્ઞાનની પ્રશ્નોત્તરમાળા ત્રણ આના.

છગનલાલ મોતીલાલ શાહ શાહપોર-મુરત

